

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Peyman UYSAL

TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMADA SOSYAL İNOVASYON

İktisat Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Peyman UYSAL

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMADA SOSYAL İNOVASYON

Danışman

Prof. Dr. A. Ali KOÇ

İktisat Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Peyman UYSAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Ahmet Ali KOÇ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY (İmza)

Üye : Prof. Dr. Nedim YÜZBAŞIOĞLU (İmza)

Üye : Doç. Dr. Özgür TEOMAN (İmza)

Tez Başlığı: Türkiye’de Kırsal Kalkınmada Sosyal İnovasyon

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 05/07/2018

Mezuniyet Tarihi : 16/07/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Kırsal Kalkınmada Sosyal İnovasyon” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Peyman UYSAL

**T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Peyman UYSAL
Öğrenci Numarası	20128604403
Enstitü Ana Bilim Dalı	İktisat
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. A. Ali KOÇ
Tez Başlığı	Türkiye'de Kırsal Kalkınmada Sosyal İnovasyon
TurnItIn Ödev Numarası	981792535

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 129 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/07/2018 tarihinde tarafımdan TurnItIn adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 4

alıntılar dahil % 5'tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

11/07/2018

(imza)

Prof. Dr. A. Ali KOÇ

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
TABLOLAR LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	viii
TEŞEKKÜR.....	ix
ÖNSÖZ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, KALKINMA VE KIRSAL KALKINMA

1.1.Ekonomik Büyüme ve Kalkınma.....	8
1.2.Sürdürülebilir Kalkınma ve Boyutları.....	11
1.3.Kırsal Kalkınma.....	13
1.3.1. Kırsal Kavramı ve Kırsal Alan Tanımlamaları.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE KIRSAL KALKINMA PARADİGMALARI

2.1. Tarihsel Süreçte Kırsal Kalkınma Paradigmaları.....	17
2.1.1. 1950-1960 Dönemi.....	20
2.1.2. 1960-1980 Dönemi.....	23
2.1.3. 1980-1990 Dönemi.....	26
2.1.4. 1990-2000 Dönemi.....	29
2.1.5. 2000 ve Sonrası.....	30
2.2.Kırsal kalkınmada Yeni Paradigma: Endojen Kalkınma.....	33
2.3. Endojen Kalkınmaya Mekânsal Yaklaşım.....	36
2.3.1. Mekânsal Sermaye ve Bileşenleri.....	39
2.3.2. Mekânsal Sermaye Bileşeni Olarak Sosyal Sermaye.....	46
2.3.3. Sosyal Sermayenin Temel Unsurları.....	49
2.3.4. Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma.....	50
2.3.5. Sosyal Sermaye ve Kırsal Kalkınma.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNOVASYON TEORİSİ VE SOSYAL İNOVASYON

3.1. İnovasyon Teorisi.....	55
3.2. Sosyal İnovasyon.....	59
3.2.1. Sosyal İnovasyon Tanımları.....	60
3.2.2. Sosyal İnovasyonlarla Teknolojik İnovasyonlar Arası İlişki.....	64
3.2.3. Sosyal İnovasyon Süreci.....	65
3.2.4. Sosyal İnovasyon Sürecinde Aktörler.....	68
3.2.5. Avrupa Birliği’nde Sosyal İnovasyon.....	69
3.3. Kırsal Kalkınma ve Sosyal İnovasyon İlişkisi.....	75
3.4. Mekânsal Kırsal Kalkınma ve Sosyal İnovasyon: Sosyal Sermaye ve Sosyal İnovasyon İlişkisi.....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Veri.....	78
4.2. Anketten Elde Edilen Verilerin Analizi.....	79
4.2.1. Faktör Analizi	91
4.2.2. Verinin Faktör Analizine Uygunluğunun Değerlendirilmesi	93
4.3. Ankette Yer Alan Diğer Sorulara Yönelik Değerlendirmeler.....	99

SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	120
EK 1- Anket Formu.....	135
EK 2- Anket Kapsamındaki İl ve İlçeler.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	148

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 İkili Ekonomi Modeli.....	21
Şekil 2.2 Mekânsal Sermayenin Geleneksel ve yenilikçi bileşenleri.....	46
Şekil 3.1 Dört Sektör Arasında Sosyal İnovasyon (Mulgan vd., 2011: 19).....	66

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Tarihsel Süreçte Hakim Olmuş Kırsal Kalkınma Paradigmaları.....	32
Tablo 2.2 Kırsal kalkınma Politikalarında Paradigma değişimi.....	32
Tablo 2.3 Mekânsal Sermayenin Kaynakları.....	42
Tablo 2.4 Mekânsal Sermayenin Bileşenlerinin Teorik Taksonomisi	45
Tablo 3.1 Sosyal İnovasyonun Temel Bileşenleri.....	62
Tablo 3.2 Literatürde Sosyal İnovasyon Tanımları.....	63
Tablo 3.3 Avrupa Birliği 6. Ve 7. Çerçeve Programları Kapsamında Sosyal İnovasyonla İlgili Desteklenen Projeler.....	72
Tablo 4.1 Anket Yapılan İller ve İlçeler.....	78
Tablo 4.2 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçede/Köyde Gerçekleşen Kalkınma Başarısı, Süreçte Rol Aktörler Ve Yerel Halk Üzerinde Ne Gibi Tutum Ve Davranış Değişikliklerine Yol Açmıştır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	80
Tablo 4.3 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçede/Köyde Gerçekleşen Kalkınma Başarısı, Süreçte Rol Aktörler ve Yerel Halk Üzerinde Ne Gibi Tutum ve Davranış Değişikliklerine Yol Açmıştır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu.....	82
Tablo 4.4 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizin/Köyünüzün Kalkınma Potansiyelini Harekete Geçirmede Yerel Aktörlerin Rolü Size Göre Nasıldır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	83
Tablo 4.5 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizin/Köyünüzün Kalkınma Potansiyelini Harekete Geçirme Konusunda Yerel Aktörlerin Rolü Size Göre Nasıldır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu.....	85
Tablo 4.6 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Olumlu/Umut Verici ve İyi Yönde Gelişmelerin Olduğunu Gözlemlediğiniz Alanlarda Başarı Aşağıdaki Aktörlerden Hangilerin Katkıları İşbirlikleri Sonucu Gerçekleşmiştir?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu.....	86
Tablo 4.7 KMO Endeksi Değerleri.....	92
Tablo 4.8 KMO Ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları.....	93
Tablo 4.9 Tüm Faktörler Arasındaki Korelasyonları Gösteren Faktör Korelasyon Matrisi.....	94
Tablo 4.10 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri.....	96
Tablo 4.11 Faktör Analizi Sonucu Açıklanan Toplam Varyans.....	98

Tablo 4.12 “Son Yıllarda Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Ekonomik, Sosyal, Demografik (Nüfusun Yaşlanması, Gençlerin Kentlere Göç Etmesi Vb) ve Çevresel Açından Nasıl Bir Değişim Gözlemliyorsunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Temel İstatistikler.....	100
Tablo 4.13 “Son Yıllarda Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Ekonomik, Sosyal, Demografik (Nüfusun Yaşlanması, Gençlerin Kentlere Göç Etmesi Vb) ve Çevresel Açından Nasıl Bir Değişim Gözlemliyorsunuz?” Sorusuna İlişkin Frekans Değerleri.....	101
Tablo 4.14 “Eğer Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Olumlu/Umut Verici ve İyi Yönde Gelişmeler Var İse Bunlar Aşağıdaki Alanlardan Hangilerinde Gözlemlenmektedir?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu.....	102
Tablo 4.15 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenin/Köyün Kalkınma Problemleri Sizce Sürdürülebilir ve Kalıcı Olarak Nasıl Çözülür?” Sorusuna Verilen Yanıtların Ortalama Değerleri ve Standart Sapmalar.....	106
Tablo 4.16 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenin/Köyün Kalkınma Problemleri Sizce Sürdürülebilir ve Kalıcı Olarak Nasıl Çözülür?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Frekans Tablosu.....	107

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
EUROSTAT	Avrupa İstaistik Kurumu
GSYH	Gayrisafı Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İGE	İnsani Gelişme Endeksi
OECD	The Organisation for Economic Co-operation and Development
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	ve diğerleri
vb.	ve benzeri
WB	Dünya Bankası

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de yerel aktörler öncülüğünde ve yerel halkın katılımı ile kırsal/bölgesel sorunlarına yeni ve sürdürülebilir çözümler geliştirmesi olarak tanımlanabilecek sosyal inovasyonun belirleyicilerini ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak 15 ilde 22 ilçede 341 kırsal kalkınma paydaşı ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örneklem medyada ve akademik araştırmalarda kırsal kalkınmada başarılı örnekler olarak sunulan ilçelerdir. Seçilen ilçelerde yapılan anketlerden elde edilen verilerin analizi sonucunda örneklemin oluşturan bölgelerde ortaya konulan kırsal kalkınma faaliyetlerinin; i) endojen kalkınmaya mekansal yaklaşım kapsamında birer sosyal inovasyon örneği olarak kabul edilip edilemeyeceğinin ortaya konulması ve ii) eğer bunlar kırsal alanda sosyal inovasyon örnekleri olarak kabul edilir ise, bu sosyal inovasyonların gerçekleşmesinde temel belirleyicilerin (ön koşulların) saptanması çalışmanın başlıca odaklandığı sorunsallardır.

Anket verilerine göre kırsal kalkınmada sosyal inovasyon olarak tanımlanan faaliyetlerin önkoşullarını belirlemeye yönelik yapılan Faktör Analizi sonucu sekiz faktör belirlenmiştir. Bu faktörler toplam varyansın %64’ünü açıklamaktadır. Faktörler arasında ilk sırada “sosyal sermaye faktörü” olarak adlandırılan faktör yer almakta olup varyansın tek başına yaklaşık %38’ini açıklamaktadır. Diğer faktörler ise sırasıyla Politikalar ve Olanaklar Faktörü, Altyapı Faktörü, Yöreye Özgü Sermaye Faktörü, Kırsal Turizm Faktörü, Tarımsal Potansiyel Faktörü, Ürün, Maliyet ve Gelir Faktörü ve Toplumsal Cinsiyet ve Güçlendirme Faktörü olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda kırsal alanlarda yaşayan bireylerin, kırsal alanları diğerlerinden ayıran içsel kalkınma potansiyelleri (sosyal, doğal, tarihi ve kültürel sermaye) hakkındaki farkındalıklarının artırılmasının önemli olduğu görülmektedir. Kırsal alandaki kalkınma paydaşlarının bu potansiyelleri en etkin biçimde nasıl ve ne şekilde açığa çıkarabilecekleri konusunda bilinçlendirilmeleri önemlidir. Kırsal alanlarda kalkınma yolunda ilerleme kaydettirecek sosyal inovasyonların ortaya çıkması için sosyal sermaye stokunun arttırmasına yönelik politikalara öncelik verilmeli ve sosyal sermaye güçlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, Sosyal İnovasyon, Sosyal Sermaye

SUMMARY

SOCIAL INNOVATION IN RURAL DEVELOPMENT IN TURKEY

The primary aim of this study is to reveal the preconditions of social innovations in rural development in Turkey which can be defined as enhancing new and sustainable solutions to rural/regional problems with the participation of local communities and the leadership of local actors. In order to determine the drivers (preconditions) of social innovation in rural development, a face to face survey was conducted with 341 rural development stakeholders in 22 towns across 15 provinces. The sample includes towns which were presented as successful examples of rural development in Turkey by media and in academic research. From the results of the analysis of data obtained from the survey, the rural development activities in the selected rural areas, it is aimed to find out i) whether they can be accepted as social innovation examples according to the territorial approach to endogenous rural development; ii) if so, what the main drivers (preconditions) of these social innovations are.

According to the results of the factor analysis, which is done to determine the drivers (preconditions) of the rural development activities that are accepted as social innovations according to the data, eight factors are determined. These factors explain 64% of the total variance. The first factor represents social capital building block variables and entitled social capital factor” which is explaining 38% of the total variance alone. The other factors represent “policies and opportunities”, “infrastructure”, “local capital”, “rural tourism potential”, “agricultural potential”, “product, cost and income”, and “gender and empowerment” related variables.

In this context, policy makers, academics and entrepreneurs representing private and social sector have important responsibilities to increase the awareness of local community members about the endogenous development potentials (social, natural, historic and cultural capital) and make them conscious about how they will be able to reveal these potentials efficiently. In order to make a progress in the way of rural development, policies that will increase the social capital stocks in rural areas should be prioritized and enhanced.

Keywords: Rural Development, Social Innovation, Social Capital

TEŞEKKÜR

Tezimin oluşum ve yazım sürecinde bilgi birikimi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan değerli danışman hocam Prof. Dr. A. Ali KOÇ'a, tez izleme jürimde yer alan ve değerli düşünceleriyle tezime katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY'a ve Prof. Dr. Nedim YÜZBAŞIOĞLU'na, bu süreçte bana manevi destek veren eşim A. Naim UYSAL ve ailesine, oğlum H. Yağız UYSAL'a ve bugüne kadar bana kattığı tüm değerler için kendisine minnettar olduğum annem Necla SANCAKOĞLU'na teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tezimi Doktora Tezi Projesi olarak kabul edip destekleyerek araştırmamın amaçları doğrultusunda başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasına katkılarından dolayı Bu tez SDK-2018-2821 proje numarası ile Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (tarafından desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Peyman UYSAL
Antalya, 2018

ÖNSÖZ

Dünya genelinde ülkelerin sahip oldukları coğrafi yüzölçümlerinin büyük kısmı kırsal alanlardan oluşmaktadır. Aynı şekilde toplam dünya nüfusu içerisinde kırsal alanlarda yaşayanların oranı da oldukça yüksektir. Birleşmiş Milletler Nüfus Araştırmaları Birimi verilerine göre 2016 yılında 7 milyar 515 milyon 284 bin 153 kişi olan toplam dünya nüfusunun %45,1'i kırsal alanlarda yaşamaktadır (Eurostat, 2017). Avrupa Birliği'nde (AB-28) kırsal alanda yaşayan nüfus 2015 yılı itibariyle toplam nüfusun %28'ini oluşturmaktadır. AB'nin coğrafi alanlarının %44'ü kırsal, %44'ü ne kırsal ne de kentsel olarak değerlendirilemeyen alanlar (intermediate) ve sadece %12'si kentsel alanlardan oluşturmaktadır (Eurostat, 2018)

Türkiye'de 2014 yılı verilerine göre kırsal alanlarda yaşayan nüfus toplam nüfusun %36,4'ünü temsil etmektedir (TÜİK, 2018). Kırsaldan kentlere göç olgusunun yatarttığı ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel sorunlar, kırsalı terk etmenin kırsalda yarattığı sorunlar (çevre, kültürel mirasın kaybolması, kalan nüfusta yaşlanma ve kadınlaşma vb.) ve potansiyel büyüme hızını elde etmede kırsal potansiyelin değerlendirilmesi (açığa çıkarılması) görüşü 1990'lı yıllardan itibaren başta AB olmak üzere bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dikkatleri tarımsal kalkınma yerine kırsal kalkınmaya yoğunlaştırmıştır. Türkiye'de 2000'li yıllara kadar kırsal kalkınma köylere altyapı hizmetleri (yol, su, elektrik, su, eğitim ve sağlığa erişim vb.) götürülmesi ve tarımsal katma değer sürecine yatırım yapmak olarak (depolama, paketleme ve ürün işleme tesisleri yatırımlarına destek vb.) algılanmış ve uygulanmıştır. AB üyelik süreci ile birlikte 2000'li yılların ortalarından itibaren AB katılım öncesi bölgesel kalkınma fonlarından yararlanmak için uygulanan programlarla birlikte kırsal alanda tarım dışı ekonomik potansiyelin değerlendirilmesi anlayışı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması ve kırsal alanda tarım dışı (kırsal turizm vb) ve tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi/işlenmesi süreçlerine sağladığı hibe destekleri de kırsal alanlarda yerel aktörleri proje etrafında işbirliğine yönlendirmede tetikleyici olmuştur. Günümüzde kırsal alanlarda kalkınma için büyük bir arayış başlamıştır. Yaygın medyada yer bulan başarılı kırsal kalkınma örnekleri de yerel aktörleri yerel kalkınma sorunlarının çözümü etrafında işbirliği yapmada tetikleyici unsur olarak değerlendirilebilir.

Kırsal alanların coğrafi büyüklüğü ve bu alanda yaşayan nüfusun göreceli önemi kırsal alanların kalkındırılması konusunda kanıta dayalı (evidence based) politika oluşturma sürecini giderek daha fazla önemli hale gelmektedir. Çünkü politika oluşturma süreci çok dikkat sarf edilmesi ve konu ile ilgili yapılmış nicel ve nitel araştırma sonuçları göz önüne alınarak geliştirilmesi gereken bir süreçtir. Diğer taraftan uluslararası raporlarda ve yazında konu ile ilgilenen akademik çevrelerin ve araştırmacıların kırsal/bölgesel kalkınma mekanizmasının içselleştirilmesi ve politik müdahalelerin etkilerinin doğru analiz edilmesi konularında daha çok çaba göstermeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda kırsal/bölgesel kalkınmanın yönlendiricilerinin belirlenmesi, her bir yönlendiricinin kalkınma üzerindeki net etkilerinin ölçülebilir göstergelerle ortaya konulması ve ortaya konulan net etki düzeyleri dikkate alınarak kalkınma stratejilerinin planlanması gerekir.

Konu hakkında ekonomi yazınında güncel çalışmalarda kalkınma bakış açısında (paradigmasında) meydana gelen değişimler sıklıkla ele alınmakta olup söz konusu yazın incelendiğinde merkezi güdümlü kalkınma politikalarının giderek yerinden kalkınma/yerel kalkınma/bölgesel kalkınma gibi ekonomi jargonunda içsel (endojen) olarak nitelendirilen kalkınma politikalarına bıraktığı gözlemlenmektedir. Bu bakış açısı değişiminin nedenlerinden biri küreselleşen ekonomik faaliyetlerin avantajlarının yanında sebep olduğu iklim değişikliği, su kıtlığı, gelir dağılımında bozulma ve çevresel tahribat gibi dezavantajların yarattığı sorunlara çözüm bulmada merkezi hükümetlerin yetersiz kalmasıdır. Bir diğer neden ise bir yerel topluluğun ya da bölgenin kalkınma dinamiklerinin ve potansiyellerinin diğer yerel toplulukların veya bölgelerin kalkınma dinamikleri ve potansiyellerinden farklı olduğunun anlaşılmasıdır. Her bir yerel topluluğun ya da bölgenin kalkınma yolunda karşılaştığı sorunlar birbirlerinden farklı olabildiği gibi aynı zamanda sermaye birikimleri (finansal ya da beşeri sermaye) ve üretim faktörleri açısından da farklılaşabilmektedirler. Dolayısıyla merkezi güdümlü oluşturulacak bir kalkınma politikası her bölgede aynı düzeyde etkili olamamakta ve hatta bölge halkının refahını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle kalkınma amaçlı politikaların tavandan tabana anlayışı ile oluşturulup uygulanması yerine tabandan tavana anlayışı temel alınarak inşa edilip uygulanmasının gerekliliği giderek daha yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştır.

Ekonomik büyüme ve bu büyümenin beraberinde getirmesi istenen nihai hedef toplumun kalkınmasıdır. Teorik ve nicel çalışmalarda toplum kalkınması üzerindeki etkisi açıkça kanıtlanan inovasyon kavramı akla ilk olarak yakın zamana kadar yalnızca teknolojik inovasyonları getirmiştir. Günümüzde ise yalnızca teknolojik inovasyonlar sonucunda yaratılan

kalkınmanın beraberinde birçok sorunun doğmasına yol açtığı ve bu nedenle sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada yetersiz kaldığı anlaşılmıştır.

Gelişmiş, demokratik, kapitalist ve endüstrileşmiş ülkelerde özellikle Avrupa’da kırsal alanlarda yapısal değişimin bir sonucu olarak sektörel kalkınma stratejilerinin yerini bölgesel kalkınma stratejilerine bıraktığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle bir bölgede hangi sorunların olduğunu ve bu sorunlarla baş edebilmek için hangi faaliyetlerin gerekli olduğunu en iyi o bölgede yaşayan kişilerin bildiği varsayımından hareket edildiğinde yeni içsel kalkınma stratejileri giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Yeni içsel kalkınma olgusunun savunucuları kırsal alanları kalkındırmak için içsel potansiyellerin harekete geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu görüş doğrultusunda yapılan çalışmalarda yeni içsel bölgesel kalkınma sürecinin bireylerin sürdürülebilir yapılar geliştirmekteki ve inovasyonun, yaratıcılığın, yeni fikir ve vizyonların tüm çeşitlerine olanak sağlama konusunda göstermiş oldukları başarıya bağlı olduğu belirtilmektedir. Örneğin Cooke 1998 yılında yaptığı çalışmasında bölgeler arası kalkınmışlık düzeyi farklılıklarının yalnızca fiziksel ve finansal kaynaklarla açıklanamayacağını, bu farklılıkların kaynak farklılıklarının yanı sıra bölgesel aktörlerin birbirlerinden farklı örgütsel yeteneklerinden ve bu yetenekleri uygulamaya geçirme konusundaki başarılarından kaynaklanmakta olduğunu altını çizmiştir. Yani bölgesel kalkınmada başarı için bölgelerdeki aktörler arası koordinasyon, iletişim ve toplu bilgi üretimi şarttır. Bir başka deyişle bölgesel kalkınma stratejileri ancak sosyal inovasyonu teşvik ediyor ve destekliyorsa başarılı olacaktır.

Kapitalist ekonomik sistem çok sayıda, karışık ve acil çözüm gerektiren sosyal sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca son yıllarda ekonomik büyüme ile sosyal refah arasında ekonomik teorinin öngördüğü pozitif ilişki görülemez olmuştur (Harayama, Nitta, 2011: 14). Enerji verimliliği ve güvencesi, gıda güvencesi, artan eşitsizlikler, yükselen yoksulluk oranları, istikrarsız ekonomiler, işsizlik oranında artış, çevresel tahribat gibi karmaşık ve çözülmesi gerekli sosyal sorunlar nedeniyle sosyal inovasyona ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Avrupa Birliği raporlarında ekonomik büyüme, uzun dönem sürdürülebilir kalkınmanın güvence altına alınması, uzun vadede rekabetçilik, işsizlikle (özellikle genç işsizlikle) mücadele ve iklim değişikliği gibi konularda sosyal inovasyonların hayati önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

Bu çalışma Türkiye’de yerel aktörler öncülüğünde ve yerel halkın katılımı ile kırsal/bölgesel sorunlarına yeni ve sürdürülebilir çözümler geliştirmesi olarak tanımlanabilecek sosyal inovasyonun belirleyicilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye’de yerel dinamikleri ve potansiyelleri göz önüne alarak çeşitli faaliyetlerle işsizlik, göç, iklim değişikliği, yoksulluk ve çevre kirliliği gibi sorunların üstesinden gelmeyi amaçlayan ve büyük

ölçüde bunu başarabilmiş sosyal inovasyon örneklerini inceleyen ilk nicel çalışma olması nedeniyle ilgili yazına sosyal inovasyonun temel belirleyicilerinin neler olduğunu ortaya koyarak katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda ilk olarak Türkiye’de birbirinden farklı kalkınma potansiyellerine sahip ve bu potansiyellerin açığa çıkarılması önünde birbirinden farklı engeller bulunan bölgelerde gerçekleştirilmiş olan başarılı kalkınma faaliyetlerinde görev alan ve/veya fikir sahibi olan paydaşlarla yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anketlerin yapılacağı bölgeler, basında ve haber kuruluşlarınca kalkınmada başarı hikayesi olarak nitelendirilen kalkınma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ve bir kısmı Türkiye kalkınma literatüründe vaka çalışması olarak incelenmiş bölgeler arasından seçilmiştir. Bölgelerin seçiminde ikinci kriter, kalkınma faaliyetlerinde hem endojen kalkınma teorisi kapsamında yer alan mekânsal kalkınma literatüründe hem de sosyal inovasyonu konu alan çalışmalarda ortak olarak önemine güçlü vurgu yapılan katılımcılığın ve işbirliğinin ön planda olduğu bölgelerin çalışmanın örnekleminde yer almasının sağlanmasıdır. Anket yapılacak bölgelerin seçiminde göz önüne alınan üçüncü ve son kriter ise, Türkiye’nin her bölgesinin ve her bölgenin sahip olduğu farklı kalkınma potansiyellerinin temsil edildiği bir örneklemin oluşturulması olmuştur. Anketlerin bahsi geçen kriterler doğrultusunda seçilen 15 il kapsamında 22 ilçede kalkınma süreçlerinde rol alan ve bundan sonraki kalkınma çalışmalarında katkıda bulunabilecek tüm paydaşlara (merkezi ve yerel yönetim birimleri, kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, üretici birlikleri, kooperatifler, ticaret odaları, meslek odaları vb.) uygulanması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan anketlerden elde edilen verilerin analizi sonucunda hem söz konusu bölgelerde uygulanmış kalkınma faaliyetleri sonucunda bölgelerde meydana gelen olumlu değişiklikler hem de kırsal kalkınma literatüründe kalkınma faaliyetlerinde rol oynaması gerektiği ifade edilen aktörlerin hangilerinin kalkınma olgusunda önemli birer paydaş oldukları ortaya konulmuştur. Analiz sonucu ortaya konulmak istenen bir diğer husus bölge aktörlerinin içinde yer aldıkları bölgelerini diğer bölgelerden farklı kılarak söz konusu bölgelere mekan kimliği kazandırabilecek doğal, tarihi ve kültürel varlıkları hakkındaki farkındalık düzeyleridir. Mekânsal kalkınma bağlamında büyük önem taşıdığı ilgili literatürde açıkça belirtilen bu varlıklar hakkındaki farkındalık düzeyinin ilerleyen zamanlarda ortaya konulacak kalkınma faaliyetlerine yön verme konusunda büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

Çalışmanın sosyal inovasyon ile ilgili kısmı ise, hazırlanan anketin son bölümünde yer alan ve bölgede gerçekleştirilen kalkınma faaliyetlerinin birer sosyal inovasyon olarak kabul edilip edilemeyeceği yönünde yorum yapılabilmesini mümkün kılacak tutum ve davranış

değişikliklerini ortaya koymayı amaçlayan kısımdır. Nitekim sosyal inovasyon literatürüne göre, kırsal kalkınma bağlamında ortaya konulan faaliyetler ancak sonuç olarak yerel halkın tutum ve davranışlarında kendi yerel sorunlarına sürdürülebilir çözümler geliştirme yönünde (işbirliği, elini taşınaltına koyma, yerel olankaların farkında olma vb.) değişiklikler yaratıyorsa birer sosyal inovasyon olarak değerlendirilebilmektedir.

Çalışmanın ortaya koymayı amaçladığı son husus ise anket sonuçları doğrultusunda hem bireylerin tutum ve davranışlarında olumlu değişimler yarattıkları hem de yerel aktörlerin kendi aralarında ve merkezi yönetim ile yaptıkları işbirliği sonucu ortaya çıkan ve bu sonuçlar doğrultusunda birer sosyal inovasyon olarak değerlendirilebilen kalkınma çalışmalarının gerçekleşmesi için gerekli ön koşulların faktör analizi sonucu ortaya konulmasıdır. Bu çalışma öncesinde yapılan literatür taraması sonucunda kırsal kalkınma konusunda sentezlenen ve çalışmanın yola çıkış noktasını oluşturan fikirler ve saptamalar şu şekilde sıralanabilir:

- Teknolojik inovasyonlar kırsal kalkınmada veya kırsal kalkınma problemlerinin çözümünde yerel inisiyatifler olmadan istenilen katkıyı sağlayamamıştır.
- Kalkınmanın sürdürülebilir olması için kalkınan ülke/bölge/kırsal alanda yaşayan bireylerin üretim, tüketim ve paylaşım zihniyetlerinde değişim olması gerekmektedir.
- Kalkınma politikalarının oluşturulmasında kalkınması istenen bölgenin kendine has karakteristik özellikleri ve potansiyelleri büyük önem taşımakta olup bununla birlikte bölgede yaşayan halkın bu özellikler ve potansiyeller hakkındaki farkındalığı büyük önem taşımaktadır.
- Kırsal kalkınma yalnızca tarımsal faaliyetler yoluyla sağlanabilir görüşü artık yerini kalkınması istenen bölgenin tüm potansiyelinin kullanılması gereklidir görüşüne bırakmalıdır.
- Kalkınma önündeki sorunlar yalnızca finansal sorunlar değildir. Var olan soruna getirilmek istenen yeni ve sürdürülebilir çözüme karşı bölge halkının toplumsal direnç (social resilience) düzeyi de süreç üzerinde etkilidir.
- Kalkınma paradigmasında endojen kalkınmaya doğru bir kayma ancak sosyal inovasyonlar sonucu bölge halkında ortaya çıkacak tutum ve davranış değişiklikleri ile desteklenirse istenilen başarıya ulaşılabilecektir.

Çalışmanın bahsi geçen düşüncelerden yola çıkılarak belirlenen ve çalışmanın özgün olarak geçerliliğini test edeceği hipotezler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Çalışmanın örneklemini oluşturan alanlarda yürütülen kırsal kalkınma çalışmaları, söz konusu alanlarda yaşayanların kalkınma anlayışları ile ekonomik ve sosyal yaşamlarındaki tutum ve davranışları üzerinde olumlu yönde değişimler yaratmış olup

tüm çalışmalar yerel aktörlerin işbirliği ve dayanışması temellidir. Bu hipotez anket verilerinin analizi sonucunda doğrulanırsa söz konusu kırsal kalkınma faaliyetleri kırsal kalkınmada sosyal inovasyon örnekleri olarak nitelendirilebilecektir.

- Kırsal kalkınmada bölgelerin sahip oldukları endojen (içsel) potansiyellerin (mekânsal sermayenin) harekete geçirilmesi ile ortaya konulacak tarım dışı faaliyetler kırsal kalkınma alanında birçok fırsat içermektedir.
- Başarılı kırsal kalkınma faaliyetlerinin ve sosyal inovasyonların ortaya konulabilmesi için kalkındırılması veya yenilikler ortaya konulması istenen kırsal alanlardaki mekânsal sermayenin bir bileşeni olan sosyal sermaye potansiyeli önem taşımaktadır. Kırsal alanların sosyal sermaye potansiyeli kırsal kalkınmanın ve başarılı sosyal inovasyonların bir ön koşuludur. İlgili yazında sosyal innovasyonda sosyal sermayenin önemli bir unsur olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu araştırma bu hipotezin veya ilişkinin geçerli olup olmadığını ortaya çıkaracaktır.
- Kırsal alanların kalkındırılması sürecinde söz konusu alanlarda yaşayan aktörlerin yaşadıkları alanın içsel kalkınma potansiyelleri hakkındaki farkındalık düzeyleri büyük önem taşımaktadır.
- Bir kırsal kalkınma faaliyetinin sosyal inovasyon olarak değerlendirilebilmesi için kırsal alanın sosyal sermayesinin faaliyet sürecine dahil edilmiş olması gerekmektedir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları ve bu kavramları birbirinden ayıran boyutlar açıklanmış olup kalkınma çalışmalarında sürdürülebilirlik olgusunun ne anlama geldiği ve ne derece önem taşıdığı konusu tartışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünün sonlarında kırsallık, kırsal alan ve kırsal kalkınma kavramları ve tanımlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü tarihsel süreç içerisinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar dünyada geçerli olmuş kırsal kalkınma paradigmaları ve bu paradigmaları temsil eden yaklaşımlarlar başlamaktadır. Burada tarihsel süreç içerisinde kırsal kalkınma alanında yaşanan paradigma değişimlerinin ortaya konulmaktadır. İkinci bölümün devam eden kısmında kırsal kalkınmada güncel paradigma olarak endojen kalkınma paradigması ve endojen kalkınma paradigmasını temsil etmek üzere mekânsal kalkınma yaklaşımı hakkındaki literatür bulguları yer almaktadır. Bu bölümde ayrıca mekânsal kalkınma yaklaşımının yeni bir üretim faktörü olarak konumlandığı mekânsal sermaye, mekânsal sermayeyi meydana getiren alt unsurlar da yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde inovasyon teorisinin temelleri ile son yıllarda toplumsal sorunların çözüm süreçlerine yepyeni bir bakış açısı getiren sosyal inovasyon olgusuna getirilen tanımlar ve teknolojik inovasyonlarla sosyal inovasyonlar arasındaki ilişki tartışılmıştır. Bir sosyal inovasyonun ortaya çıkış sürecinin aşamaları, süreçte yer alan aktörler ve Avrupa Birliği (AB)'nin sosyal inovasyonlara bakış açısı ile AB bütçesi ile gerçekleştirilen sosyal inovasyon projelerinin bir özeti de çalışmanın bu bölümünde yer almaktadır. Bölüm kapsamında ayrıca kırsal kalkınma alanında gerçekleştirilen sosyal inovasyonlarla ilgili literatür taraması bulguları ve çalışma kapsamında kırsal kalkınma ile sosyal inovasyon arasında köprü görevi gördüğünün savunulduğu mekânsal sermaye bileşeni olarak sosyal sermaye arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Dördüncü ve son bölümde çalışma kapsamında gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen verilerin özellikleri ve analiz yöntemi olarak seçilen faktör analizi hakkında detaylı bilgi verilmiş olup bölüm yapılan analiz ve analiz sonuçlarının tartışılması ile son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, KALKINMA VE KIRSAL KALKINMA

1.1. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Ekonomik büyüme ile kalkınma kavramları aynı anlama gelmedikleri halde sıklıkla karıştırılan ve günlük hayatta sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Oysa ekonomik büyüme bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirin ve bu gelirden kişi başına düşen parasal miktarın artışını ifade etmekteyken; ekonomik büyüme ile elde edilen gelir artışı ancak toplumun tüm bireylerinin yaşam kalitesine, özgürlüğüne, karar süreçlerine katılmalarına ve ekonomik refahlarına yansıdığı anda kalkınmadan bahsedilebilmektedir. Yani kalkınma ekonomik büyümenin yanında kurumsal değişiklikler ile sosyal gelişim ve değişimleri de kapsamaktadır.

Genel anlamda kalkınma kavramı değişen bir durumda yeni bir aşama inşa eden olay ya da değişim süreci olarak tanımlanmaktadır. Kalkınma kavramı tek başına kendi içerisinde olumlu ve arzu edilen bir olgu olduğu fikrini gizlemektedir. Kavram bir toplum ya da bir sosyo ekonomik sistem için kullanılıyorsa sistemin ya da sistemi inşa eden öğelerde bir gelişimi veya iyileşmeyi ifade eder (Bellu, 2011: 2). Kalkınma çok boyutlu ve çok bileşenli bir süreçtir. Bu nedenle kalkınma kavramının daha net ortaya konulabilmesi için kalkınmanın beşeri ve ekonomik boyutlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Beşeri kalkınma merkezinde insanın bulunduğu, bireylerin refahlarını ve toplumla ilişkilerini etkileyen eğitim, sağlık, yetenekler ve güçlenme boyutları gibi çeşitli boyutlarda iyileştirmelere odaklanan faaliyetler sonucu elde edilebilir. Bilginin üretilmesi ve yayılması yalnızca ekonomik büyümenin bir şartı olmayıp aynı zamanda bireylerin güçlenmesini, kendilerine güvenlerinin artmasını ve toplumla ilişkilerinin iyileşmesine de hizmet etmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 2010 yılına ait bir raporunda beşeri kalkınma kapsamını üç kritere dayandırmaktadır. UNDP, doğumda beklenen yaşam süresi, okulda geçirilecek zaman ve satın alma paritesine göre kişi başına düşen GSMH gibi değerler yardımı ile ölçülebilen i) uzun ve sağlıklı yaşam, ii) bilgi ve iii) insana yakışır bir yaşam standartı olarak belirtilen bu kriterler yardımı ile İnsani Kalkınma Endeksini geliştirmiştir. Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Rapor Ofisi tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişim Endeksi (İGE) milli gelir dışında insanların refahının kısa bir tanımını içerir. Endeks sayesinde ülkeler bazında değer paylaşımı ve gelir dağılımı eşitsizlikleri karşılaştırılabilir hale gelmiştir. Endeks kapsamındaki insani kalkınma kriterleri ülkelerin bir anlamda beşeri sermayelerini de ortaya koymaktadır. Bir toplumda bireylerin sahip oldukları beşeri sermaye unsurları yeni

ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi ya da hali hazırdaki ekonomik faaliyetlerin iyileştirilebilmesi için bir ön koşuldur. Bu bağlamda beşeri kalkınma olmaksızın ekonomik büyümenin gerçekleşemeyeceği çıkça vurgulanmaktadır. Diğer taraftan ekonomik yönden büyüyen bir toplumun sürdürülebilir bir büyüme için artan gelirini beşeri sermayesini artırarak beşeri kalkınmayı da sürdürülebilir kılmayı amaçlayan faaliyetlere yönlendirmesi gerektiği söylenebilir. Yani ekonomik büyüme ekonomik kalkınmanın bir ön koşuludur, ancak her zaman ekonomik kalkınma ile sonuçlanmamaktadır.

Ekonomik kalkınma kapsamında önemli olan bir diğer husus kalkınma yolunda uygulanan ya da uygulanması planlanan politikalarının ne ölçüde sürdürülebilir bir kalkınma ile sonuçlandığıdır. Her ne kadar 18. yy'da İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi ekonomik kalkınmanın yönlendiricilerinin ve bu yönlendiricilerin etki mekanizmalarının gözlemlenerek bir sistematığe dökülmesi için en uygun süreç olarak değerlendirilse de (Cypher ve Dietz, 2004: 109) kalkınma iktisadı literatürü özellikle 2.Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından savaşta ekonomileri yerle bir olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak amacıyla zenginleşmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra gerek duyulan hızlı yapılanma, kapitalist/teknolojik/endüstriyel gelişme ve sürece eşlik eden kontrolsüz nüfus artışı nedeniyle gelecek nesillerin ihtiyaçlarının düşünülmediği, mevcut bireysel ve toplumsal sorunlara çözüm getirmekten uzak, zamanla ekolojik dengeleri bozduğu gözlemlenen eski kalkınma paradigması, 1960'ların sonlarında ortaya çıkan çevre ve ekoloji hareketinin de yardımıyla yerini sürdürülebilir kalkınma paradigmasına bırakmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1983 yılında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (The World Commission on Environment and Development) 1987 yılında hazırladığı "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda sürdürülebilir kalkınma "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını ellerinden almadan; şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanabildiği gelişme süreci" olarak tanımlanmıştır (World Commission on Environment and Development, 1987). Yeni kalkınma paradigması yalnızca ekonomik büyüme temelli olmayıp çevresel ve sosyal boyutları da içermektedir. Hatta sürdürülebilir kalkınmanın savunucuları tarafından yeni paradigmanın temel ögesinin sosyal kalkınma olduğu ifade edilmektedir (Holmberg ve Sandbrook, 1992: 21). Anand ve Sen (1996: 2) ekonomik analizlerin ve politika yapıcılarının toplumsal gelişimin getirdiği yeni talepleri karşılayamadıklarını, toplumsal sorunlara yeni çözümler geliştirmek yerine yetersiz çözümlerin iyileştirilmeye çalışıldığını ifade ettikleri çalışmalarında, yalnızca kişi başına düşen milli gelir gibi ekonomik göstergelere odaklanan eski kalkınma paradigmasının adeta merkantilizmin bir devamı olarak değerlendirilebileceğini belirtmişlerdir. Bu noktada son yıllarda ekonomistler ve bazı siyasetçiler yeni ekonomik paradigmaların kavramlaştırılması ve teorileştirilmesi için çaba

gösterilmesi gerektiğini sıklıkla ifade etmişlerdir. Örneğin Avrupa Komisyonu dönem başkanı Manuel Barroso 2007 yılında düzenlenen GSYİH'nin Ötesinde (Beyond GDP) başlıklı konferansın açılış konuşmasında ekonomik politikalar için vazgeçilmez bir araç olmasının yanında GSYH'nin iklim değişikliği, toplum sağlığı ve çevre ile ilgili güncel sorunları yansıtmaktan uzak olduğunu ve güncel sorunların geçmişin araçları kullanılarak çözülmesinin mümkün görülmediğini ifade etmiştir. Gelecekte karşılaşılabilecek muhtemel olan ya da bugün yüzleşmekte olduğumuz sorunlara çözüm getirebilmek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmek için yenilikçi (inovatif) çözümlere ihtiyaç vardır. Nitekim bir anlamda kalkınma yenilikçi düşüncelerin (inovasyonların) meydana getirdiği değişikliktir (Harbison,1965). Bir toplumun refah artışının tek göstergesi yalnızca kişi başına düşen gelir artışı olmayıp gelir artışına ancak barış ortamı, bireysel hak ve özgürlüklerin kullanımı, cinsiyet ve fırsat eşitliği gibi alanlarda iyileşmeler eşlik ediyorsa kalkınmadan söz edilebilir.

Literatüre Beyond GDP (GSYH Ötesinde) olarak geçen ve sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma için yeni bir ekonomik paradigmanın gerekliliğini ifade eden arayış aslında yeni bir arayış değildir. Kuznets'in 1973 yılına ait çalışmasında hızlı büyümenin refah bozucu yeni sorunları da beraberinde getireceğini ifade ederken geleneksel kalkınma yaklaşımı sonucu yalnızca sermaye birikimini artırmaya odaklanılmasının kaynakların bazı grupların tekeline geçmesi nedeniyle kaynak kullanımından toplumun büyük bir kısmının dışlanmasına neden olacağını ve sonuç olarak yalnızca parasal refah düzeylerinde değil sağlık, eğitim ve temel haklar gibi konularda da eşitsizliklerin ortaya çıkacağı Kuznets gibi bir çok ileri gelen ekonomistin çalışmalarında vurgulanmaktadır (Rogers vd, 2012: 65, Stiglitz vd., 2010: 152, Costanza vd., 2004: 142). Tüm bu bilgiler ışığında, merkezine sosyal gelişimi alan ve bireylerin refah artışını yalnızca kişi başına düşen milli gelir ile ölçmeyen yeni bir ekonomik paradigma arayışının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bir dönem ekonomik kalkınma ülkeler tarafından yalnızca üretimde ve istihdamda başat olan tarım sektörünün yerini imalat ve hizmet sektörlerine bırakması ile sonuçlanması gereken planlı bir süreç olarak algılanmış ve bu yönde politikalar uygulanmış olsa da zaman içerisinde bu sürece okuryazarlık oranında, sağlık hizmetlerinde ve barınma imkanlarındaki iyileşmelerin örnek olarak verilebileceği sosyal göstergeler de dahil edilmeye başlanmıştır (Todaro ve Smith, 2011:14). Bir başka deyişle büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farklılık kendini kalkınma sürecine dahil edilen sosyal öğeler ile daha net göstermeye başlamıştır.

Kalkınma göstergeleri arasına katılan sosyal öğelerin artmasıyla ekonomik kalkınma anlayışının yerini zamanla sosyal kalkınma anlayışı almıştır. 2010 yılında hazırlanmış olan Sosyal Kalkınma Raporu’nda sosyal kalkınma

“ulusal gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksulluğun azaltılmasını, altyapı ve sosyal yatırımların sadece ülkenin belli bölgelerinde değil, özellikle geri kalmış bölgelerinde yoğunlaştırılmasını, böylelikle ülkenin her bölgesinin ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmışlık olgusundan çıkarılmasını, eğitim sorunda çağdaş teknolojik bilgiyi kapsayan bir düzeye yönelinmesini, ülkenin maddi varlığı artarken, toplum yaşamının manevi yönden de zenginleşip kültürün yaygınlaşmasını, kalkınmışlığın paralelinde çevre koruma bilincinin geliştirilmesini, kadın, çocuk ve insan hakları bilincinin yerleştirilmesini, kadınların ekonomiye katılımlarının sağlanmasını ve kadınların da sosyal ve ekonomik gelişmelerde söz sahibi olmalarının hedeflendiği kalkınma” Sosyal Kalkınma Raporu, 2010: 3).

olarak tanımlanmaktadır

Sosyal kalkınma kavramının tanımında açıkça geçmese de çevre koruma bilincinin geliştirilmesine yapılan vurgu sayesinde tanımın sürdürülebilirlik olgusunu da içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim gelecek nesillere ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilecekleri bir dünya bırakabilmek için ortaya konulan tüm ekonomik büyüme ve kalkınma faaliyetleri sürdürülebilir bir çerçevede planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

1.2. Sürdürülebilir Kalkınma ve Boyutları

1987 yılında Brudtland Komisyonu tarafından hazırlanan Our Common Future (Ortak Geleceğimiz) adlı raporda sürdürülebilir kalkınma kavramına getirilen tanıma göre sürdürülebilirliğin bugünün ihtiyaç ve beklentilerini geleceğin ihtiyaç ve beklentilerini karşılama olanaklarını azaltmadan karşılamak anlamına geldiği anlaşılmaktadır (Brudtland Raporu, 1987: 42). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç boyutu olduğuna dikkat çekilen raporda sürdürülebilir bir kalkınmanın ancak söz konusu üç boyutun entegrasyonu ile sağlanabileceğine vurgu yapılmaktadır.

Bu üç boyut sürdürülebilir kalkınma sürecinde kendi kapsamlarında elbette büyük önem taşımaktadırlar. Ancak kalkınma kavramında hem merkezde hem de nihai amaç olarak insanın bulunduğu gerçeğinden hareketle sürdürülebilirlik bağlamında toplumsal ve kültürel faktörlerin bugüne kadar yapılmış kalkınma çalışmalarının bu faktörlere atfettiği önemden daha ileri bir boyutta önemli olduğu sonucuna varılabilir. Varılan bu sonuç sürdürülebilir kalkınmada sosyal boyutun ekonomik ve çevresel boyutlardan izole bir şekilde değerlendirilmesi anlamına gelmemektedir. Bu ifade yalnızca çevresel, yalnızca ekonomik ya da yalnızca ekonomik ve çevresel boyutların göz önüne alınarak kalkınmanın merkezinde olması gereken insan

olgusundan kopuk bir şekilde oluşturulan kalkınma politikalarının yeterli etkiyi gösteremeyeceğinin hatta daha cüretkar bir ifadeyle başarısız dahi olabileceklerinin bir ifadesidir.

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili tartışmaların en önde geleni politika yapıcılarının güçlü sürdürülebilirliği mi zayıf sürdürülebilirliği mi hedef olarak seçmeleri gerektiğidir. Zayıf sürdürülebilirlik kavramı doğal sermaye ile üretilmiş sermayenin arasında dikkate değer bir fark olmadığını ve söz konusu iki sermayenin birbirleriyle tam ikame edilebilir olduğu anlamına gelmekte olup doğal sermaye ve üretilmiş sermayenin yaratacakları refah arasında bir fark olmadığını iddia etmektedir (Neumayer, 2003: 32). Zayıf sürdürülebilirlikte önemli olan tek şey doğal ve üretilmiş sermayelerin toplam değeri olup gelecek kuşaklara bırakılması gereken değer söz konusu bu toplam sermaye stokudur (Solow, 1993: 165). Neumayer (2003: 13) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Şimdiki neslin yenilenemeyen kaynakları kullanmaları ya da atmosferdeki sera gazı emisyonunu artıracak faaliyetlerde bulunmalarının gelecek nesillere bu zararları telafi edecek makine, ekipman, yol ve limanlar bıraktıkları sürece bir zararı olmayacaktır” (Neumayer, 2003: 13).

Yani çevresel bozulmalara neden olmak bu bozulmaları parasal olarak telafi edecek birikimler oluşturulduğu sürece zayıf sürdürülebilirliği sağlamak için yeterli olacaktır. Ayrıca zayıf sürdürülebilirlik perspektifinde teknolojik ilerleme daha fazla mal ve hizmet üretiminden kaynaklanacak çevresel sorunlara da çözüm getirme potansiyeline sahip olacaktır.

Güçlü sürdürülebilirlik yaklaşımının benimsenmesinin gerekli olduğunun altını çizen araştırmacılara göre ise doğal sermaye yalnızca bir kaynak birikimi olarak değil birbirleriyle ilişkili biyotik¹ ya da abiyotik² elementlerin oluşturduğu, insan toplumunun oluşumunu ve devamını doğrudan ya da dolaylı olarak sağlayan ekosistem kapasitesini belirleyen geniş bir fonksiyon ve hizmetler demetidir. Güçlü sürdürülebilirliğe göre üretilmiş sermaye ve doğal sermaye arasında niteliksel farklılıklar bulunmaktadır. Üretilmiş sermaye yeniden üretilebilmekte ve bütünlüğü bozulsan bile yeniden bir araya getirilip işlev görebilmektedir. Ancak doğal sermayenin kullanımı çoğunlukla geri dönüşsüzdür (Ekins ve ark, 2003: 167). Ayrıca doğal sistemlerin fonksiyonları ve işleyişi hakkındaki kısıtlı bilgilerimiz nedeniyle doğal sermayenin aşırı biçimde kullanılmasının insan refahı üzerindeki net etkisinin öngörülmesi çok zordur (Dietz ve Neumayer, 2007: 618). Söz konusu geri dönüştürülemez

¹ Canlı organizmalara ait, yaşayan organizmalarla ilgili

² Çevredeki su ve toprak gibi canlılık göstermeyen

ve belirsizlikler nedeniyle doğal sermaye kullanımı konusu çok dikkatli ele alınması gereken bir konudur.

İkinci olarak üretilmiş sermayenin üretimi doğal sermayeyi gerektirdiğinden doğal sermayenin tam ikamesi olması mümkün değildir. Ekosistem hizmetleri insan refahına güvenlik, iyi bir yaşam için gerekli materyaller, sağlık ve iyi sosyal ilişkiler şeklinde sıralanabilen dört tip katkıda bulunmaktadır. Yani doğal sermaye tarafından sağlanan ekosistem hizmetleri seçme özgürlüğü ve insan davranışlarını belirlemede önemli role sahiptir. Zayıf sürdürülebilirlik yaklaşımındaki tam ikame ilişki güçlü sürdürülebilirlik yaklaşımında tamamlayıcı ilişki olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bu tamamlayıcı ilişki yalnızca doğal sermaye ile üretilmiş fiziki sermaye arasında değil beşeri sermaye ve sosyal sermaye arasında da geçerlidir (Brand, 2009: 606).

Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilirlikten uzak kalkınma faaliyetlerinin uygulanması ve kırsal alanların sahip oldukları doğal, tarihi ve kültürel özellikleri dikkate almadan geliştirilen politikalar kırsal alanlarda çözümleri hızlandıracak ve çevresel tahribatın artmasına da sebep olabilecektir. Bu bağlamda yerel aktörlerin yaşadıkları kırsal alanlar hakkında sahip oldukları bilgi ve tecrübeleri göz önüne alan ve katılımcılığın esas olduğu kırsal kalkınma faaliyetlerine ihtiyaç her zamankinden fazladır. Söz konusu kalkınma faaliyetlerinin başarısında yerel aktörlerin kalkınması amaçlanan kırsal alanların potansiyelleri hakkında farkındalık seviyeleri büyük önem taşımaktadır.

1.3. Kırsal Kalkınma

Günümüze kadar yapılmış çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde kalkınmanın söz konusu olduğu coğrafyaya, o coğrafyada yaşayan toplumun sosyo-ekonomik koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösteren ve her bir topluluğun ya da genel olarak toplumun bu koşullara bağlı olarak karşı karşıya olduğu birbirinden farklı sorunların çözümünü hedefleyen dinamik bir süreç olduğu söylenebilir. Bu nedenle literatürde kırsal yerleşmeler ve kırsal alan kavramlarının dışında kırsallık olgusunun üçüncü temel kavramsal unsuru olan kırsal kalkınma kavramına getirilen birçok farklı tanım bulunmaktadır. Kırsal kalkınma kavramının tanımından önce kırsal ve kırsal alan kavramlarına getirilmiş birbirinden farklı tanımlamaları ortaya koymak yerinde olacaktır.

1.3.1. Kırsal Kavramı ve Kırsal Alan Tanımları

Farklı çalışmalarda kavramlara getirilen tanımlamalar incelendiğinde her bir çalışmanın tanım ortaya koyarken nüfus yoğunluğu, sahip olunan üretim araçlarının niteliği ve mülkiyeti ve bölgede/yörede hakim üretim şekli gibi birbirinden farklı öğelerden yola çıkarak tanımlama

yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde bugüne kadar yapılmış tanımlamaların, çalışmaların yapıldıkları dönemlerde hakim olan kalkınma paradigmalarını da yansıttığı görülmektedir.

John Urry'nin 1995 yılında yaptığı çalışmasında kırsal kavramı yerel ekonomide baskın üretim şeklinin tarımsal üretim olduğu ve toplumsal ilişkilerin tarımsal üretimde kullanılan araçların mülkiyetine dayalı şekillendiği, düşük nüfus yoğunluğuna sahip alanlar olarak tanımlanmaktadır (Urry, 1995: 78).

Kırsal alan tanımını nüfus yoğunluğu kriterinden yola çıkarak iki aşamalı bir tanımlama yapan OECD'ye göre ilk olarak km² başına 150 kişiden az kişinin yaşadığı alanlar kırsal alan olarak tanımlanmaktadır. İkinci aşamada OECD ilk aşamada yapılan tanımlamayı kullanarak bölgeleri üç gruba ayırmıştır. Buna göre bir bölgede nüfusun %15'inden daha azı kırsal alanda yaşıyorsa bölge baskın kentsel; bölge nüfusunun %15-50'si kırsal alanlarda yaşıyorsa bölge önemli derecede kırsal; bölge nüfusunun yarısından fazlası kırsal alanlarda yaşıyorsa bölge baskın kırsal olarak nitelendirilmektedir (OECD, 2002: 3-4).

Türk Dil Kurumu kırsal alanı *“iktisadi açıdan özellikle doğal kaynaklara dayalı üretimin yaygın olduğu, ortalama gelir düzeyinin genellikle görece olarak düşük kaldığı, kendine özgü kültürel yapısı bulunan ve toplumsal hayatın daha çok gelenekler çerçevesinde belirlendiği yerler”* olarak tanımlamaktadır.

Türkiye'de kırsal alanlar ve kentler arasındaki ayrım ve sınıflama 2014 yılına kadar 1982 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Kent Eşiği Araştırması: Türkiye için Kent Tanımı başlıklı raporda yer alan ve kır-kent ayrımında eşik nüfus sınırının 20.000 olarak kabul edildiği tanıma göre yapılmıştır. Bu tanıma göre yapılan hesaplamalar sonucu 2014 yılında Türkiye nüfusunun %28'i kırsal alanlarda yaşamaktadır. 2014 yılında Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren ve idari bölünüş değişikliklerini öngören 5393, 6360 ve 6447 sayılı kanunlar doğrultusunda ortaya konulan değişiklikler ile Türkiye'de kırsal alanlarda yaşayan nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı %14 olarak belirlenmiştir. Bu oranın düşmesinin ardında yatan neden 2014 yılında Büyükşehir Belediyesi konumuna getirilmesi kararlaştırılan 30 il sınırları içerisinde yer alan köylerin mahalle statüsü kazanmış olması olup söz konusu iller içerisinde daha önce ortalama %21 olarak belirlenen kırsal nüfus oranı değişiklikler sonrasında %3 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun örneklem oluştururken kır-kent örnekleme yöntemini kullandığı durumlarda kır kent ayrımının sağlanması konusunda yaşanan sıkıntılar, seçilen örneklemelerin tüm ülkeyi temsil etmesi hususunda sorunlara neden olmuştur. Bu sorunları önlemek ve örneklemelerin yanlı olmasının önüne geçmek amacıyla TÜİK 2014 yılının Mart ayından itibaren tüm istatistiklerini kır-kent ayrımının yerine ülke toplamında üretilmesi

gerektiği kararına varmıştır. Kır-kent ayrımında kullanıla gelen ve yerleşim yerlerinin nüfuslarının dikkate alındığı tanım yerine hem uluslararası karşılaştırmaları mümkün kılacak hem de Avrupa Birliği (AB) standartlarına uygun bir tanım geliştirilmesi çalışmalarına başlayan TÜİK ayrıştırma yöntemine başvurarak uluslararası standartlara uygun kilometrekare başına nüfus yoğunluğunun dikkate alındığı gridler üretmiştir. Söz konusu gridler oluşturulurken il/ilçe sınırlarını gösteren harita, Adrese Dayalı Nüfus kayıt Sistemi (ADNKS) nüfus sonuçları ve CORINE Arazi Örtüsü/Kullanımı sınıflamasından yararlanılmıştır. Bu bağlamda yapılan hesaplamalar sonucunda yayınlanan en son veri 2014 yılı için geçerli olan ve Türkiye’de kırsal alanlarda yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının %36,4 olarak hesaplandığı veridir. (www.resmiistatistik.gov.tr, Erişim tarihi 09.05.2018).

Avrupa Birliği İstatistik Kurumu (EUROSTAT), km² başına nüfus yoğunluğunun en az 300 kişi olduğu ve toplam nüfusun 5000 kişiden fazla olduğu yerleri kentsel alan olarak tanımlamış ve kırsal alanı bahsi geçen kentsel alanlar dışında kalan tüm alanlar olarak nitelendirmiştir. EUROSTAT bu tanımlamadan yola çıkarak bölgeleri de sınıflandırmış ve bir bölgede kırsal alan nüfusu toplam bölge nüfusunun %50’sinden fazla ise bölge baskın kırsal, %20-50 arasında ise ara bölge ve %20’den düşükse baskın kentsel olarak tanımlanmıştır.

IX. Beş Yıllık Kalkınma planı çerçevesinde kırsal alanlar sosyoekonomik anlamda asgari kent fonksiyonlarının belirlediği 20000 ve üzeri nüfusa sahip yerleşimler dışındaki alanlar olarak tanımlanmaktadır (Kırsal Kalkınma Politikaları Alt Komisyon Raporu, 2007: 11). Birleşmiş Milletler (1975) kırsal kalkınmayı kırsal alanlarda yaşayan en yoksul kesimi oluşturan ve küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler, toprak ve tesislerinde kiracı olan üreticiler ve topraksız köylülerin refah seviyesini artırmak olarak tanımlanmıştır. Singh (1986)’ya göre kırsal kalkınma doğal ve beşeri kaynakların geliştirilerek verimli hale getirmesi, kırsal alanlarda ekonomik büyüme sağlayacak kurumsal ve örgütsel altyapı olanaklarının sağlaması, ekonomik büyümeyi sağlayacak istihdam olanaklarının artırılmasının yanı sıra kırsal alanların kendi kendine yeten bir hale getirilmesini ve bu sayede kırsalda yaşam kalitesinin arttırılmasını sağlayacak politika ve programlar sürecidir (Singh, 1986:18). Chambers 1998 yılına ait çalışmasında kırsal kalkınmayı yoksul kadınlar ve erkeklerden oluşan marjinal grupların kendi hayatlarını idame ettirmeleri ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaları için ihtiyaç duyduklarından daha fazlasını elde etmelerine olanak sağlayan stratejiler olarak tanımlamaktadır (Chambers, 1995:147).

Tarihsel süreçte kırsal alanlar ile şehirler arasındaki gelir düzeyi ve yaşam koşulları farklılıklarının giderek artmış olması nedeniyle çeşitli kırsal kalkınma yaklaşımları ortaya

atılmıştır. Söz konusu yaklaşımlar bir bütün olarak göz önüne alındığında hepsinin ortak paydaları Ellis ve Biggs'in 2001 yılına ait çalışmalarında;

- kırsal toplumun ekonomik refah ve sosyal yaşam kalitesinin artırılmasının amaçlanması,
- kırsal alan ile kent arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, kırsal alanlardaki sosyoekonomik ve teknik altyapı eksikliği ve yoksunluğun çözümlenmesi,
- tarım topraklarının hakça paylaşımına ve tarımsal modernizasyonun sağlanması, kırsal yoksulluğun kaldırılması ve tarım ve tarım dışı sektörlerin kalkınma ortak paydasında işbirliğine dayanan işlevsel ve bütünleşik gelişmenin amaçlanması şeklinde ortaya konmuştur (Ellis ve Biggs, 2001: 439).

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE KIRSAL KALKINMA PARADİGMALARI

2.1. Tarihsel Süreçte Kırsal Kalkınma Paradigmaları

Dünya nüfusunun büyük bir bölümünün kırsal alanlarda yaşıyor olması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanılması ve çevrenin korunması gereği, kırsal kesim ile kentler arasında gelir düzeylerinin farklı oluşu, yaşam koşulları açısından kentler lehine önemli farklar oluşması ve bu farkların giderek derinleşmesi gibi olgular kırsal kesimin kalkınmasını hızlandıracak yeni model ve yaklaşımların sürekli olarak gündemde olmasına neden olmuştur (Bakırcı, 2007: 333). Kırsal kalkınma çalışmalarının teoriden çok pratik uygulamalara dayalı olması nedeniyle kırsal alanların kalkınması için genel kabul görmüş bir kırsal kalkınma yaklaşımı bulunmamaktadır (Ploeg vd., 2000: 498).

Sing'in 1999 yılına ait çalışmasında kırsal kalkınma konusuna sıklıkla kalkınma iktisadı literatüründe de yer verildiğinden kalkınma iktisadı bünyesinde yer alan hipotezlerin kırsal kalkınma için de geçerli olabileceğini belirtmiştir (Sing, 1999: 73).

Bu bağlamda kırsal kalkınma için de geçerli olabilecek kalkınma yaklaşımları;

- Modernleşme yaklaşımı,
- Bağımlılık yaklaşımı,
- Etkin küçük ölçekli tarım işletmeleri yoluyla kırsal kalkınma yaklaşımı,
- Süreç yaklaşımı (katılımcı kalkınma, entegre kalkınma),
- Sürdürülebilir geçim yaklaşımı şeklinde sıralanabilir.

Modernleşme yaklaşımına göre kalkınma sürecinde ekonomik faktörlerin yanı sıra ekonomi dışı etkenler de etkilidir. Yaklaşımına göre başarılı bir kalkınma süreci için bilim ve teknolojiye gelişmelerin takip edilmesi, benimsenmesi ve üretim süreçlerinde kullanılması en önemli koşuldur. Ayrıca kalkınma sürecinde tüm sosyal ve politik kurumlar bir dizi reformdan geçirilerek modernleştirilmelidir. Yaklaşımına göre kalkınmaya giden yol tarım sektöründe gerçekleştirilecek olan teknolojik dönüşümden geçmektedir. Söz konusu teknolojik dönüşümü sanayileşme ve kentleşme izleyecek ve bu sayede modernleşme ekolünün inovasyon merkezleri olarak görülen büyük kentler ortaya çıkacaktır. Modernleşme yaklaşımına göre kırsal alanların az gelişmiş olmalarının nedeni büyük kent merkezlerinden uzak olmaları ve bu nedenle modern sosyal organizasyonlardan ve teknolojik gelişmelerden mahrum kalmalarıdır (Young, 1983:124). Yaklaşım yalnızca üretim artışına ve piyasa ekonomisinin genişlemesine odaklandığı ve üretim artışı sonucu artan gelirin yeniden dağılımı konusunda yeterli önermeye

sahip olmadığı için eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği gibi yoksulluğun ortadan kaldırılması ile sürdürülebilir bir kalkınma için gerekli çevresel ve sosyal koşulların muhafazası/geliştirilmesi konusunda beklenen etkiyi ortaya koyamamıştır (Shepherd, 1998: 2-3).

Kalkınma literatüründe yer alan bir diğer kalkınma yaklaşımı olan bağımlılık yaklaşımı modernleşme yaklaşımının bağımsızlığını yeni kazanmış olan Afrika ve Asya ülkelerindeki mevcut eşitsizlikleri, yoksulluğu ortadan kaldırma konusunda yetersiz kalması karşısında kalkınma hususunda alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim bağımlılık yaklaşımının temelinde modernleşme yaklaşımının savunduğunun aksine sosyal değişimin evrimsel bir süreç sonucu değil bunun yerine toplumu oluşturan sınıfların kendi aralarındaki çıkar çatışmaları sonucu gerçekleştiği fikri yatmaktadır (Kaynak, 2007: 36). Bağımlılık teorisi gelişmiş ülkelerin sahip oldukları gelişme düzeylerine ulaşma sebebinin sömürgecilik olduğunu ve sömürgecilik ortadan kalkmadıkça gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin gelişme düzeyine erişmesinin imkan dahilinde olmadığını savunmaktadır. Buradan hareketle gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın ön koşulu gelişmiş ülkelerle bağlarını en aza indirmek suretiyle ancak kalkınabilecektir. Yaklaşımına göre, kapitalist ekonomik düzenin temelini oluşturan işbölümü nedeniyle gelişmiş ülkeler etrafında onlara bağımlı kılınan çevre ülkeler işlenmemiş tarımsal ürün üretip gelişmiş ülkelere ihraç etmekte ve ihraç ettikleri tarımsal ürünleri işleyen gelişmiş ülkelere ithalat yoluyla imal mal satın almaktadır. Çevre ülkeler bu nedenle sürekli gelişmiş ülkelere borçlu kalmakta ve söz konusu tarımsal ürün ihracatlarını sürdürebilmek için tarımda çalışan emeğe ödeyebildikleri ücret düzeyleri giderek düşmektedir. Bu düşünce kırsal alan ve kentler arası ilişkiye uyarlandığında, yaklaşıma göre büyük kentler aynı gelişmiş ülkelerin çevre ülkelerle ilişkisi gibi kırsal alanları sömürmekte ve gelişme potansiyellerinin açığa çıkmasının önünde engel oluşturmaktadır (Young, 1983: 126).

Bir diğer kırsal kalkınma yaklaşımı olarak küçük ölçekli tarım işletmeleri yoluyla kırsal kalkınma, küçük ölçekli çiftliklerin üretimlerinde daha fazla emeğe ihtiyaç duymaları ve bu nedenle daha fazla emek istihdam etmek durumunda olmaları nedeniyle kırsal kalkınma üzerinde büyük ölçekli tarımsal işletmelere göre daha büyük etkiye sahip olduklarını savunmaktadır. Küçük çiftliklerin aile işletmeleri olduğundan yola çıkılarak söz konusu yapının emeğin etkin kullanımında olumlu etkileri olduğunu belirten bu yaklaşıma göre küçük ölçekli tarımsal işletmeler aynı zamanda yeniliklere uyum gösterme hususunda da büyük ölçekli işletmelerden bir adım öndedir (Ashley ve Maxwell, 2001: 406).

Kırsal kalkınmanın en başta tarımsal üretimde sağlanacak verimlilik artışı ile sağlanabileceğini ifade eden kırsal kalkınma yaklaşımları bağlamında uygulanan kalkınma

politikalarının zaman içerisinde kırsalda mevcut sorunları çözmediği hatta işsizlik ve göç gibi bazı sorunları daha da derinleştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu olgu temelinde geliştirilen bir başka kırsal kalkınma yaklaşımı olarak geliştirilen bütüncül kırsal kalkınma yaklaşımı ise kırsal alanların bir bütün olarak ele alınıp sahip oldukları tüm ekonomik, sosyal ve çevresel araçların kalkınma sürecine dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Kuhnen: 1977: 142). Yaklaşım kalkınmayı çok boyutlu, dinamik ve çok sayıda faktörün etkisi altında olan bir süreç olarak ele almaktadır. Yaklaşımın dikkat çeken noktası ilk kez kalkınmada sürdürülebilirlik olgusuna vurgu yapmasıdır. Kırsal alanların kalkındırılması için tarım dışı ekonomik faaliyetlerin sayıca artırılması gerekmekte olup tüm kalkınma faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak adına çevreye zarar vermeyecek şekilde planlanması gerekmektedir (Bakırcı, 2007: 438).

Kole 2004 yılına ait çalışmasında kırsal kalkınmaya süreç yaklaşımını ortaya koyduğu çalışmasında devletin kırsal ve bölgesel kalkınma süreçlerinde ne ölçüde rolü olması gerektiğini tartışmaktadır. Kole'e göre kalkınma sürecinde başrol yerel yönetimlere ve yerel halka aittir. Devlet söz konusu sürece yerel aktörlerin birbiriyle ve özel sektörle iletişimlerini sağlamak suretiyle katılmakla yükümlüdür (Kole, 2004: 15). Çalışma Ellis ve Biggs'in 2001 yılındaki çalışmalarına atıf vermekte ve kırsal kalkınma sürecinde uygulanacak projelerin yerel halkın görüşleri doğrultusunda oluşturulduğu katılımcılığın temel alındığı tabandan tavana bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Kırsal kalkınmaya ne yönden yaklaşırsa yaklaşılsın tüm kırsal kalkınma yaklaşımları kalkınma politikalarının oluşturulma sürecinde büyük önem taşıyan ortak faktörler bulunmaktadır. Lea 1983 yılına ait çalışmasında bu faktörleri:

- Arazi kullanım biçimleri
- Teknolojiden yararlanma düzeyi
- İşsizlik düzeyi
- Eğitim düzeyi ve araştırma yapma olanakları
- Kırsal örgütlenme düzeyi
- İdari yapılanma
- Ücret düzeyi şeklinde sıralamıştır (Lea, 1983: 18).

Buraya kadar bahsi geçen temel kalkınma yaklaşımları ve bu yaklaşımlardan yola çıkılarak ortaya konulan kırsal kalkınma anlayışları dünyanın farklı coğrafyalarında tarihsel süreç içerisinde tartışmalara konu olmuş ve farklı kırsal kalkınma politikalarına zemin oluşturmuştur. Çalışmanın bu bölümünde 1950'lerden günümüze kadar geçerli olmuş kırsal kalkınma paradigmalarındaki değişim tartışılmıştır. Uluslararası yazın incelendiğinde, her ne kadar kırsal kalkınma tarihçesinin sömürgecilik dönemlerine kadar uzandığını ifade eden

alışmalar mevcutsa da (Berry, 1993: 12), yaygın kanı kırsal kalkınma olgusunun ciddi anlamda değerdendirilmesinin ve çözüm arayışlarının 2. Dünya Savaşı sonrasında ivme kazandığı yönündedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden (1950'lerden) günümüze kadar farklı dönemlerde geçerli olmuş kırsal kalkınma yaklaşımlarını inceledikleri 2001 yılına ait çalışmalarında Ellis ve Biggs bir anlamda küresel düzeyde kırsal kalkınma paradigmasındaki değışimi ortaya koymuşlardır.

Rantso ise kırsal kalkınma yaklaşımlarının zaman içerisinde kapsam ve amaçlarında meydana gelen değışimleri konu alan 2014 yılına ait çalışmasında kırsal kalkınma alanında belirli dönemlerde geçerli olmuş paradigmalardaki değışimleri altı aşamada değerdendirmektedir. Bu aşamalar:

1. aşama: Modernizasyon ve topluluk kalkınması
2. aşama: Hükümet güdümlü kırsal kalkınma politikaları
3. aşama: Makroekonomik değışimler ve piyasa serbestleşmesi
4. aşama: Katılımcı kalkınma
5. aşama: Kır-kent ilişkisinin artırılmasının amaçlandığı politikalar
6. aşama: Yoksulluk azaltma stratejileri olarak sıralanmıştır (Rantso, 2014: 31).

Çalışmanın devam eden kısmında Ellis ve Biggs (2001) ile Rantso'nun (2014) alışmaları sentezlenerek 1950-2000 dönemi içerisinde geçerli olmuş kırsal kalkınma paradigmaları özetlenmiştir

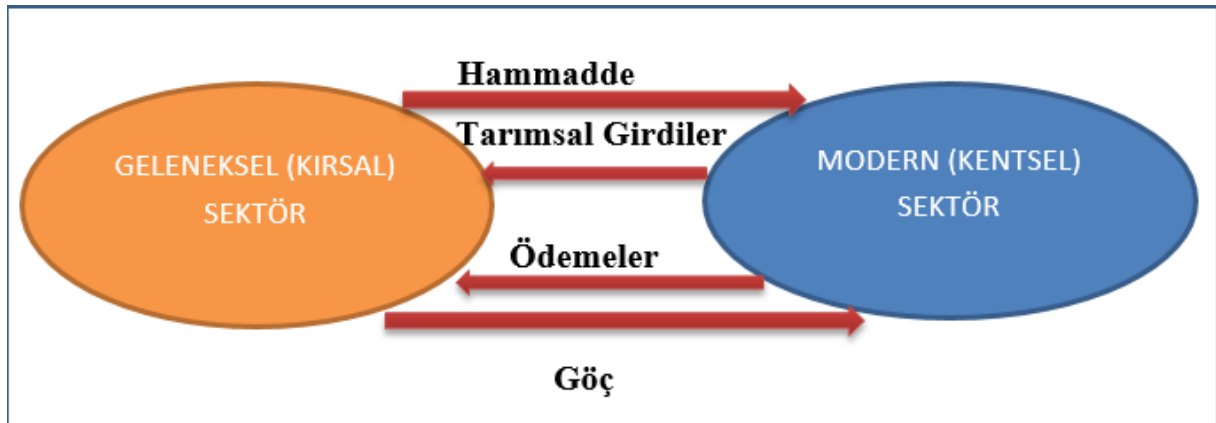
2.1.1. 1950-1960 Dönemi

Geleneksel tarımsal üretim yöntemlerinin yerini modern üretim yöntemlerine bıraktığı bu dönemdeki hakim düşünce (paradigma), tarımsal üretimde modern yöntemlerin kullanılması yoluyla sağlanacak verim artışı kaynaklı üretim ve gelir artışının kırsal toplulukların kalkınmasıyla sonuçlanacağı yönündedir.

Bu döneme ait olan Modernizasyon teorisi ilk olarak 2. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya konulmuştur (Graaff, 2001: 34). Teoride bahsi geçen modernizasyon kavramı kalkınmak isteyen yoksul ülkelerin gelişmiş ülkelerin kalkınma yolundaki adımlarını takip etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Teoriye göre gelişmekte olan ülkelerin küresel piyasalarda rekabet edebilmeleri o dönemde yaygın devlet kontrolünde ticaret olgusunun terkedilmesi ve serbest ticaretin yaygınlaştırılması yoluyla mümkün olacaktır (Williams, 2007: 352).

Ayrıca tarımsal üretimde geleneksel üretim teknolojilerinin kullanımı yoksul ülkelerin kalkınmaları önündeki en büyük engel olarak görülmektedir (Pavlich, 1988: 594). Bu engelin üstesinden gelmenin tek yolu teoride yabancı yardımların ve yatırımların yoksul ülkeler tarafından kabul edilmesi ve bu sayede kalkınmanın kalkış aşamasına geçmeleri olarak öngörülmektedir. Rostow'un 1960 yılına ait "Ekonomik Büyümenin Aşamaları" başlıklı çalışmasında geleneksel tarımın modern teknolojilerle üretim yapılan hale dönüştürülmesinin gerekliliği ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Rostow'a göre gelişmek isteyen toplumlar tarımsal sistem ve uygulamalarında dönüşümler gerçekleştirmek durumundadırlar (Rostow, 1960: 42).

Lewis 1954 yılında geliştirdiği İkili Ekonomi Modeli'nde geliştirmekte olan ülkelerin birçoğunun ekonomilerinin geleneksel (kırsal) ve modern (kentsel) olmak üzere iki sektörden oluştuğunu belirtmiştir. Modelde geleneksel olan sektör vasıfsız işgücü kaynağı olarak görülmektedir. Modern (kentsel) sektör ise üretim yapabilmek için işgücüne ve hammadde olarak kullanılmak üzere tarımsal ürünlere ihtiyaç duymaktadır. Modele göre geleneksel sektördeki işgücü fazlası tarımsal üretkenliğin azalmasına yol açmaktadır. Lewis' a göre azalan getirilerin önüne geçmenin tek yolu tarımda modernizasyon sayesinde üretkenliğin artırılmasıdır. Modelde tarımsal üretimde modern teknolojilerin yaygınlaşmasının üretkenliği artıracak ve küçük arazilerde çalışan insan sayısının azalacağı öngörülmektedir (Lewis, 1954, 141). Geleneksel sektörde modernizasyon sonucu gerçekleşecek üretkenlik artışı modern sektörün üretimde kullanacağı hammaddenin arzını garanti ederken, tarımda modernleşme sonucu tarımsal üretimden dışlanarak açığa çıkacak işgücünün modern endüstrilerde çalışmak üzere kentlere göç etmesi sonucu modern sektörün ihtiyaç duyduğu işgücü de sağlanmış olacaktır (Şekil 1)

Şekil 2.1 İkili Ekonomi Modeli

Modernizasyon paradigması 1950-1960 yılları arasında 2. Dünya Savaşı sonrasında yeni bağımsızlıklarını kazanmış ve kalkınmayı amaçlayan ülkelerde geçerli olmuştur.

Paradigma dahilinde farklı yaklaşımlar mevcut olup bu yaklaşımlar arasından Topluluk Kalkınması ve Yeşil Devrim (tarımda yüksek verimli tohum, gübre ve ilaç kullanımı, sulama ve mekanizasyon yoluyla üretimde verimlilik artışı) yaklaşımları en yaygın uygulama alanı bulan iki yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Topluluk kalkınması yaklaşımında toplum yerine topluluk kavramının kullanılmasının nedeni tüm ülkeyi kapsayan toplumun değil yerel toplulukların kalkındırılmasını amaçlıyor olmasıdır. Yaklaşımında toplumsal kalkınmaya giden yol topluluk adı verilen toplumun alt birimlerinin herbirinin ayrı ayrı ve kendilerine has kalkınma potansiyelleri açığa çıkarılarak kalkındırılmasından ibarettir.

Topluluk kalkınması kavramı ilk olarak 2. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin yeniden inşa edilmesine yönelik politikalar üretme sürecinde kullanılmıştır (Holdcraft, 1984: 47). Modernizasyon paradigmasına uygun bir yaklaşım olarak topluluk kalkınması yol ve okulların inşa edilmesi, temiz su temini ve topluluk merkezlerinin oluşturulması yoluyla kolonilerin ekonomilerinin daha iyi hale getirilmesi fikrine dayanmaktadır (Ruttan, 1995: 10). İlk zamanlarda topluluk kalkınması toplumun ve kırsal alanların geliştirilmesi amaçlı hükümet merkezli politikalardan ibarettir. Ruttan 1995 yılına ait çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde topluluk kalkınması çabalarının devlet tarafından sağlanacak hibe ve krediler yoluyla toplulukların beşeri ve fiziksel kaynaklarının gelişimi ve harekete geçirilmesi sayesinde nihayetinde kırsal kalkınma ile sonuçlanacağını belirtmiştir (Ruttan, 1995: 13).

Yeşil devrim ilk olarak Meksika'da 1940'lı yılların başında uygulanmaya başlanan tarım sektöründe tohum ıslahı, tarımda mekanizasyonun yaygınlaştırılması, hastalık ve zararlılara karşı kimyasal ilaç ve gübre kullanımı, sulama sistemlerinde yapılan yenilikler gibi teknolojiler kullanılması yoluyla tarımsal üretimi artırmaya yönelik çalışmaları ifade etmektedir. Daha sonra 1950'li ve 1960'lı yıllarda Latin Amerika ve Asya ülkelerinde de yaygın uygulama alanı bulmuş yeşil devrim yaklaşımı sayesinde temel besinlerin üretiminde büyük artışlar gerçekleşmiştir (Bernstein, 1992: 53). Tarımsal üretimde ıslah edilmiş ve yüksek verimli çeşitler olarak adlandırılan tohumların kullanımı sonucu yeşil devrim yaklaşımının benimsendiği gelişmekte olan ülkelerde çiftçilerin gelirleri önemli düzeyde artmıştır. İlk olarak pirinç tohumlarının ıslahı ile başlayan tohum genetiği çalışmalarını daha sonraki yıllarda mısır ve buğday gibi başka tohumların ıslahı izlemiştir (IFPRI-Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü, 2002). Yeşil Devrim döneminde tarımda mekanizasyonun yaygınlaşması sonucu tarımsal üretimin emek yoğun yapısı değişmiş, tarımsal üretimde ölçek ekonomileri ortaya çıkmış, bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılık kaynaklı ürünlerin üretiminde de ciddi artışlar meydana gelmiştir (Sonnenfeld 1992: 32; Goldman ve Smith, 1995: 247).

2.1.2. 1960-1980 Dönemi

Kırsal kalkınmada devlet müdahalelerinin üst düzeyde olduğu ve tarımsal üretimde modern üretim tekniklerinin yanısıra mekanizasyonun da hızla arttığı bu dönemde ekonomik kalkınmada başat olarak görülmekte olan tarım sektörüne yapılan devlet müdahaleleri ve tarımda artan mekanizasyon beraberinde tarım sektöründen bireylerin dışlanması ve kırsal alanlardan şehirlere göç gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu dönem kırsal alandaki çözümlerin başlangıcı niteliğindedir.

Ekonomik büyümenin dengeli gelir dağılımı ile bireylerin refahlarında artış yaratabilmesi için adımların atıldığı bu dönemde temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve entegre kırsal kalkınma yaklaşımları büyük ölçüde etkili olmuşlardır. Devlet güdümlü politikalar bu dönemde hakim politika anlayışı olmakla birlikte 1970-1980 dönemi kırsal kalkınmada katılımcılığın önemli olduğunun ilk kez dillendirildiği bir dönemi ifade eder.

Hükümet güdümlü kırsal kalkınma politikaları da modernizasyon döneminde olduğu gibi devlet kontrolünde ve desteğinde bir kalkınma anlayışının ürünüdür. Bu dönemde de tıpkı modernist dönemde olduğu gibi arz yönlü ve girdi desteğine dayalı politikalar uygulanmıştır. Ancak bu dönemin modernist dönemden farkı kırsal kalkınma olgusu yalnızca tarımsal üretimin artırılması olarak değil tarımsal üretimde artışla birlikte kırsal alanlarda yapısal değişimin de gerkliliğini savunan entegre bir kalkınma olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde geçerli olmuş ve en yaygın uygulama alanı bulmuş olan iki yaklaşım *Entegre Kırsal Kalkınma yaklaşımı* ile *Temel İhtiyaçlar yaklaşımı*dır.

1950'li ve 1960'lı yıllar ulusal gelirden ciddi ölçüde artışların yaşandığı ancak bu gelir artışının toplumun yoksul kesimlerinin refahında gözle görülür iyileştirmelerin gerçekleşmediği dönemlerdir (Ruger, 2005: 61). Söz konusu dönemlerde hükümetlerin öncelikli amaçları milli hasıllarını artırmak olduğu için Machethe (1995: 14) çalışmasında bu dönemi yukarıdan aşağıya kalkınma çerçevesi ile tanımlamıştır. Basler ve Brunswick-Volkenrode'a göre entegre kırsal kalkınma yaklaşımı uluslararası örgütler tarafından ortaya atılan ve öncelikli olarak belirli coğrafi alanların kalkındırılması için geliştirilmiş bir yaklaşımdır (Salinger-MacBride ve Picard, 1989: 4). Yaklaşım temelinde katılımcılığın olduğu bir yaklaşım olup Yeşil Devrim yaklaşımının yukarıdan aşağıya güdümlü doğasının tersine kırsalda yaşayan yoksul kesimin kendi kalkınma ajandalarını oluşturmaları gerektiğini savunmaktadır. Ancak tarihsel süreçte entegre yaklaşımı temel alan bir çok uygulamada kalkınma programlarının amacına uygun olmayan bir şekilde devlet tarafından yönlendirildiği görülmüştür.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda entegre kalkınma yaklaşımının Yeşil Devrim ve Topluluk Kalkınması yaklaşımlarından farkı, başarılı bir kalkınma sürecinde tarımsal ve tarım dışı faaliyetlerin bir arada uygulanması gerektiğini ifade etmesi olarak belirtilmektedir (Livingstone, 1979: 5). Çiftlik kredileri, ölçek artışı, tarımsal girdi destekleri, pazarlama kolaylıkları, tarımsal ürün fiyatlarının garanti altına alınması, okul ve hastane gibi kurumların inşa edilip hizmete açılması ve kırsalda mevcut kurumların güçlendirilmesi gibi faaliyetlerle küçük ölçekli tarımdan endüstriyel tarıma geçişin yanı sıra kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek, istihdam olanaklarını artırmak ve yerelde üretilen mallara iç talebi harekete geçirmek gibi amaçlarla kırsal sanayinin de gelişmesini amaçlamıştır.

Entegre kırsal kalkınma yaklaşımında öneminin altı çizilen bir diğer unsur ise kırsalda yaşayan yoksul kesimin yoksulluğun azaltılması için ortaya konulacak faaliyetlerde rol alması anlamına gelen katılımcılık prensibidir. Ancak bu prensip yaklaşımı temel alan projelerin planlanması ve uygulanması esnasında geçerliliğini yitirmiştir. Nitekim entegre kırsal kalkınma projelerinin büyük çoğunluğu maalesef merkezi yönetim güdümlü olmanın dışına çıkamamıştır (Nemes, 2004).

Entegre projeler kırsal kalkınmada bir paradigma değişimini ifade etseler de planlanmaları ve uygulanmaları esnasında yapılan bazı hatalar söz konusu projelerin kendilerinden beklenen etkileri gösterememesine neden olmuştur. Nitekim entegre kırsal kalkınma projeleri kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yaşam koşullarını beklenen düzeyde iyileştirememiştir. Paul 1998 yılına ait çalışmasında Hindistan'da uygulanan entegre kırsal kalkınma projelerinin başarısız olmalarını yararlanıcı ailelere projeler kapsamında dağıtılan varlıkların düşük kalitede olmasına bağlamaktadır. Funnel ve Bins (1983: 60) ise entegre yaklaşım bağlamında hazırlanan projelerin belli kırsal alanları hedeflediğinin ve söz konusu alanlarda meydana gelecek gelişmelerin diğer kırsal alanlara da faydalı olacağı yönündeki beklentinin gerçekleşmediğinin altını çizmiştir.

Yaklaşma getirilen bir diğer eleştiri ise entegre kırsal kalkınma projelerinden yalnızca zengin çiftçilerin faydalanabildiği ve yoksul kesimin adeta yoksulluğun içinde hapsediği yönündedir. Nitekim Machette yaklaşım bağlamında uygulanan projelerin eşitsizliği azaltma konusunda bir etki gösteremediğini ifade ettiği çalışmasında uygulanan çoğu projenin yüksek maliyet nedeniyle sürdürülemediği ya da ikinci kez uygulanamadığına dikkat çekmiştir.

Buraya kadar bahsi geçen hususlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde 1970-1980 yılları arasında geçerli olmuş entegre kırsal kalkınma yaklaşımı bugünkü kapsamından farklı olarak, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu azaltmanın yanı sıra tarımsal üretimde ölçek artışını ve tarımsal üretim sonucu elde edilen ürünlerin ham madde olarak kentsel alanlara

pazarlama hizmetlerini desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Entegre kırsal kalkınma olgusu söz konusu dönemde bugünkü kapsamından daha dar bir şekilde uygulanmıştır. Yaklaşım bağlamında dönemde ortaya konan faaliyetler tarımsal üretimle elde edilen hammaddelerin kırsal alanlarda en basit biçimde işlenmesini ve kentsel alanlardaki endüstriyel üretime hazır hale getirilmesini desteklemekten öteye gitmemiştir.

Şehir yanlı hipotez ise 1970-1980 döneminde geçerli olmuş bir kırsal kalkınma yaklaşımı olarak değil söz konusu dönemde geçerli olmuş entegre kırsal kalkınma ve temel ihtiyaçlar yaklaşımlarına bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Şehir yanlı kavramı toplumdaki doğal kaynakların kırsal ve kentsel alanlara eşit olmayan bir şekilde dağıtıldığını ortaya koymak amacıyla ilk kez 1977 yılında Lipton tarafından kullanılmıştır. Lipton çalışmasında köylülerin kentsel alanların gelişimi için adeta bir yakıt olarak görüldüğünü, vergileme ve zorunlu tasarruflar gibi devlet politikaları sonucu elde edilen gelirin kırsal alanlar yerine kentsel alanlara aktarıldığını bu nedenle kırsal alanlara yapılan kalkınma amaçlı yatırımların yetersiz düzeyde kaldığını ifade etmektedir. Bu görüşü daha da ileri götüren Lipton çalışmasında devletin kalkınma amaçlı uygulamaya koyduğu tüm politikaların sonuç olarak kırsal alanlardaki küçük çiftçilere zarar verdiğini, kredilerden ve tarımsal desteklerden faydalanamayan küçük çiftçilerden alınan vergilerin kentsel alanlarda yaşayan bireylerden alınan vergilerden farklı olması gerektiğini belirtmiştir.

Gerçekten de söz konusu dönemde gelişmekte olan ülkelerde uygulanan kırsal kalkınma politikaları istenen sonuçları sağlayamamış ve tüm çabalara rağmen kırsal alanlar ile kentsel alanlar arasındaki fark giderek artmıştır. Literatürde söz konusu dönemde kırsal kalkınmaya yönelik uygulamaların neden başarısız olduğunu tartışan bir çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Pugh (1996: 1068) çalışmasında kırsal kalkınma faaliyetlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını kırsal alanlarda yaşayan bireylerin dağınık ve örgütsüz olmalarına bağlamıştır. Örgütlenmeden yoksun toplulukların devletin kaynak tahsisine ilişkin ortaya koyduğu politikaları değerlendirme, eleştirme ve karşı çıkma olanakları bulunmamaktadır. İkinci neden, önemli sosyal ve ekonomik hizmetler olarak nitelendirilebilecek temiz suyun, üretken kaynakların, yatırımların, doktor ve öğretmen gibi kalkınmada etkili insan kaynaklarının kentsel ve kırsal alanlar arasında eşitlikten uzak ve etkin olmayan bir şekilde tahsis ediliyor olması olarak ifade edilmektedir. Bu tahsis problemleri devlet politikalarından kaynaklanabileceği gibi toplumun tüm bireylerinin kırsal alanların kalkınmasında rol oynamaları gerektiği hakkındaki farkındalık düzeyleri de olabilir. Nitekim eğitim ve sağlık alanlarında yetişmiş bireylerin çok az bir kısmı kırsal alanlarda yaşamak ve oralarda hizmet vermek istemektedir. Ayrıca kırsal alanlardaki alt yapı eksiklikleri bölgelerde hizmet vermeye

gönüllü yetişmiş insan kaynaklarının tüm potansiyellerinin ortaya çıkmasının önünde de bir engel oluşturmaktadır.

Şehir yanlı hipoteze getirilen bazı eleştiriler de mevcuttur. Örneğin Kopardekar 1986 yılına ait çalışmasında yoksulluğun yalnızca kırsal alanlarda mevcut olduğu algısını yaratan şehir yanlı hipoteze karşı çıkmış ve yoksulluğun homojen yapıda olduğunu belirtmiştir. Kopardekar'a göre kentsel alanlarda da temiz suya erişimi olmayan, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamayan yoksul kesimler bulunmaktadır. Benzer şekilde 1969 yılına ait çalışmasında Wolf kırsal alanlarda da zengin çiftçilerden oluşan varlıklı bir kesimin bulunduğunu yani kırsal alanların bütünüyle yoksul olduğu algısının doğru olmadığını ifade etmiştir. Ellis ise bu düşünceden yola çıkarak hazırladığı 1998 yılına ait çalışmasında kırsal alanlardaki zengin çiftçilerin yoksul çiftçileri baskı altına aldıklarını, kredi ve teşviklerden ancak söz konusu zengin çiftçilerin yararlanabildiğini ve bu nedenle yoksul çiftçilerin üzerindeki baskının gün geçtikçe arttığını belirtmiştir. Tüm bu eleştiriler bir arada değerlendirilecek olursa eşitsizliğin yalnızca kırsal ve kentsel alanlar arasında değil söz konusu alanların kendi içlerinde de mevcut olduğu sonucuna varılabilir.

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı ise kalkınma iktisatçıları tarafından yoksulluğu ortadan kaldırma konusunda başarısız olan modern ekonomik yaklaşımlara bir alternatif olarak ortaya atılmış ve 1970'li yıllardan itibaren geçerli olmaya başlamış hükümet güdümlü kalkınma paradigması içerisinde şekillenme imkanı bulmuştur. Yaklaşımın temelinde kırsal alanlarda yaşayan bireylerin beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması gerektiği görüşü yatmaktadır.

2.1.3. 1980-1990 Dönemi

Küresel ölçekte önemli makro ekonomik reformların ortaya konulduğu bu dönemde kırsal kalkınma daha çok yapısal uyumlama politikalarının gölgesinde kalmıştır. Serbest pazarların yaygınlaştığı ve sivil toplum kuruluşlarının sayısının hızla arttığı bu dönemde devlet kalkınmada öncü rolünü terkederek destekleyici ve kontrol edici bir merci olarak kalkınma çalışmalarında yer almaya başlamıştır. Söz konusu dönem kırsal alanlarda yaşayanların sorunları belirlediği ve kentlerde yaşayan entelektüel kesimin sorunların çözümüne kırsal alanda yaşayan bireylerden farklı olarak sahip oldukları bilgi ve becerileriyle çözümler üretmeye odaklandığı bir dönemdir. Bu dönem boyunca aslında daha önce geçerli olmuş bütüncül kırsal kalkınma yaklaşımında amaçlanan ancak yeterince uygulamaya konulamayan katılımcı kalkınma projeleri üretilmeye ve uygulanmaya başlanmıştır. Ancak buradaki katılımcılık da kırsal kalkınma için gerekli düzeyde gerçekleşmemiştir. Nitekim bahsi geçtiği

gibi kırsal alanda yaşayan bireyler yalnızca sorunların tespiti hususunda rol almış çözüm odaklı çalışmalar kentlerde yaşayan entelektüel kesim tarafından yapılmıştır. Ayrıca bu dönem kadının kırsal kalkınmadaki öneminin vurgulandığı bir dönemdir.

Gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinin 1970-1980 döneminde geçerli olan kalkınma paradigması doğrultusunda bütüncül kırsal kalkınma projelerini uygulamak ve kırsal alanlarda yaşayan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya koyduğu faaliyetlere yapılan büyük harcamalar söz konusu ülkelerde bütçe açıkları ile sonuçlanmıştır. Kalkınma çalışmaları yürüten ülkeler 1980'lere kadar finansman açıklarını Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finansal kurumlardan karşılamaktayken oluşan bütçe açıkları söz konusu finansal kuruluşların borç verme koşullarında bir takım değişikliklere gitmelerine neden olmuştur. Nitekim 1980'li yıllardan itibaren uluslararası finansal kuruluşlardan borç almak isteyen ülkelere kendi içlerinde de sürdürülebilir nitelikte kalkınma fonu oluşturmuş olma şartı getirilmiştir. Söz konusu kalkınma fonunun oluşturulabilmesi ve halihazırda meydana gelmiş bütçe açıklarından kaynaklanan sorunların çözümü için gelişmekte olan ülkeler, literatüre yapısal uyumlama programları olarak geçen bir dizi makroekonomik reform gerçekleştirmek durumunda kalmışlardır.

Melville 2002 yılına ait çalışmasında yapısal uyumlama kavramını ister ulusal düzeyde ister dış güdümlü olsun ekonomilerin doğasını, yapısını ve işleyişini düzene sokmayı amaçlayan çeşitlendirilmiş politika faaliyetleri bütünü olarak tanımlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumları göz önüne alınarak oluşturulan ilk yapısal uyumlama çerçevesi 1979 yılında Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından oluşturulmuş ve söz konusu ülkelerde kalkınma inisiyatiflerinin finanse edilmesi için kullanılan para miktarının azaltılması amacıyla 1980'li yıllarda işlevsel hale gelmiştir. Yapısal Uyumlama Programlarının temelinde hükümetlerin, kamu kuruluşlarına özellikle de küçük ölçekli çiftçilere destek olan kuruluşlara verdiği finansal desteğin azaltılması bulunmaktadır. Üreticilere verilen sübvansiyonların eşitsizliği körüklediği, bu nedenle yapısal uyumlama programları dahilinde ortadan kaldırılan bu sübvansiyonların eşitsizliği azaltacağı düşüncesinden yola çıkan WB ve IMF'nin ortaya koydukları çerçeve Schatz'ın 1994 yılına ait çalışmasında da belirtildiği gibi ödemeler dengesi açıklarının azalmasını ve bu sayede ülkelerin mali yapılarının düzeltilmesini amaçlamıştır. Rono (2002: 90) ise üreticilere verilen desteklerin ortadan kalkmasıyla azalacak hükümet harcamalarının borç birikimini ve enflasyonu aşağı çektiğini ifade etmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu 1980-1990 döneminde önemli makro ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir (Loxley, 1990: 9). Yoksulluk, enflasyon, borç birikimi ve işsizlik gibi sorunların üstesinden gelmek için yapılması zorunlu hale gelen bu reformların

ortaya koyulmasında etkili olan bir çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlileri kamu monopolünün yolsuzluk ve etkinsizliğe neden olduğunun gözlemlenmesi (Riddell, 1992), bu nedenle özelleştirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin gerekliliği ve uluslararası finansal kuruluşların borç verme koşulları (Appiah-Kubi, 2001: 211) ve serbest ticaretin yaygınlaşmasının önündeki engeller (Logan ve Mengisteab, 1993: 22) olarak belirtilmektedir.

Yapısal Uyumlama Programları kapsamında ortaya koyulan faaliyetler maalesef teorik çerçevede öngörüldüğü kadar olumlu sonuçlar verememiştir. Örneğin etkinsizliğe ve yolsuzluğa neden olduğu için kamu monopollerinin özelleştirilmesi sonucu özel sektör tarafından arz edilmeye başlanan mal ve hizmetlerin fiyatları yükselmiştir. Söz konusu mal ve hizmetler özellikle kırsal kalkınma bağlamında büyük önem taşıyan su, elektrik, konut ve gıda fiyatlarındaki artışlar kırsal kesimin daha fazla yoksullaşmasına neden olmuştur (Woodroffe ve Logie, 1993: 42). Ayrıca çiftçilere verilen desteklerin azaltılması sonucu gıda üretiminde düşüşler meydana gelmiştir. Nitekim Melville 2002 yılına ait çalışmasında üreticilere verilen devlet desteklerinin kesilmesi sonucu hem kırsal hem de kentsel alanlarda gıda kıtlığının meydana geldiğini ifade etmiştir. Üreticilere sağlanan tarımsal girdilerin de artık özel sektör tarafından üretiliyor olması kırsalda yaşayan fakir çiftçilerin durumlarını daha da zora sokmuştur (Rono, 2002: 90).

Yapısal uyumlama programları kapsamında gerçekleştirilen reformların bir diğer olumsuz sonucu ise özelleştirme ve ticaretin serbestleştirilmesi sonucu ulusal piyasalara giren yabancı firmaların yerel firmalar karşısındaki rekabet üstünlükleri olmuştur. Geleneksel üretim teknolojileri ile üretim yapan çok sayıda yerel üretici modern teknolojilerle üretim yapan çok uluslu yabancı firmalarla rekabet edememiş ve piyasadan çekilmek durumunda kalmışlardır (Acharya ve Acharya, 1995: 46).

Söz konusu dönemde uygulamaya konulan yapısal uyumlama politikalarının olumsuz etkilediği bir diğer kesim ise kadınlar olmuştur. Antrobus 1993 yılında yaptığı çalışmasında sosyal hizmetlerde yaşanan kesintiler sonucu çok sayıda kadının kaynaklara erişim konusunda önemli sıkıntılar yaşadığını dile getirmiştir.

Sonuç olarak 1980-1990 döneminde uygulanan yapısal uyumlama programlarının hem olumlu hem de olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Ulusal düzeyde ve makro perspektiften değerlendirildiğinde borç birikimi ve enflasyon gibi sorunlar karşısında oldukça etkili olan programların kırsal kalkınma bağlamında yaşanan sorunları daha da derinleştirdiği söylenebilir.

Buraya kadar bahsi geçen 1980-1990 dönemi, gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinin zamanlarını ve diğer tüm kaynaklarını söz konusu makro ekonomik reformları gerçekleştirmek için kullandıkları bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte bu döneme kadar

devlet güdümlü ve destekli yürütülmüş olan kırsal kalkınma faaliyetleri için gerekli kaynakların büyük kısmının gerçekleştirilen makro ekonomik reformlara ve bu reformların sonucunda ortaya konulacak faaliyetlere ayrılmak zorunda oluşu söz konusu dönemden itibaren kalkınma çalışmalarının çok aktörlü ve katılımcılık odaklı yürütülmesini gerekli ve zorunlu kılmıştır. Devletin teşhisinde ve çözümünde yetersiz kaldığı kalkınma sorunlarına çözüm getirme ve bir anlamda yerel toplulukların sesi olma amacıyla kurulmaya başlanan sivil toplum örgütleri bu dönemde hızla artmaya başlamıştır.

Chambers ve Mayoux (2005: 271) çalışmalarında 1990'lı yılların toplulukların kalkınması için katılımcılığın gerekliliğinin ilk olarak gündeme geldiği zamanlar olduğunu ifade etmişlerdir. Vernoy ve arkadaşları (2006: 408) yılına ait çalışmasında kalkınma faaliyetlerine toplumun her tabakasından katılım sağlanmasının bir çok çeşidi ve derecesi olduğundan bahsetmiş ve katılımcılığın sorun teşhisi, çözüm süreci, süreçlerin denetlenmesi ve çıktıların değerlendirilmesi gibi çok çeşitli aşamalarda gerçekleştirilebileceğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılığın temel alındığı yaklaşımlar arasında öne çıkan ilk yaklaşım olarak Katılımcı Kırsal Değerlendirme yaklaşımı, daha önce bir süre geçerli olmuş Hızlı Kırsal Değerlendirme yaklaşımına bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Hızlı Kırsal Değerlendirme yaklaşımına göre sorunların çözümü için gerekli nitelikleri taşımadığı düşünülen kırsal topluluk bireyleri Katılımcı Kırsal Değerlendirme yaklaşımında karar verme süreçlerinde mutlaka yer alması gereken aktörler olarak konumlandırılmıştır. Yaklaşım dahilinde ortaya konan projelerde, kırsal alanlarda yaşayan bireyler sorunların çözümünde değilse de sorunların teşhisi konusunda akademisyenlere ve politika yapıcılara yardımcı olmuşlardır. Her ne kadar katılımcılık yaklaşımın önerdiği şekilde ve derecede gerçekleşmemiş olsa da yaklaşım bugünkü katılımcılık ilkelerinin temelini oluşturmuş ve yukarıdan aşağıya kalkınma paradigmasının aşağıdan yukarıya kalkınma paradigmasına evrilmesinde önemli rol oynamıştır.

2.1.4. 1990-2000 Dönemi

Bir önceki dönemde gerçekleşen yapısal reformlara tüm ekonomik aktörlerin artık uyumlandığı bu dönemde kırsalda yoksulluğu önleme yaklaşımının yerini yoksulluğu azaltma yaklaşımı almıştır. Bu bağlamda kırsalda yaşayan ve gelirlerinin düşüklüğü nedeniyle finansal hizmetlerden yararlanamayan yoksul bireyler mikro krediler verilmesi yoluyla desteklenmiştir. Kırsal kalkınmada yerel aktörlerin daha fazla rol oynaması yani katılımcılık prensibinin kapsamının genişletilmesinin gerekliliğinin dile getirildiği bu dönemde kapsamlı paydaş

analizlerinin temelleri atılmış olup sağlanacak kalkınmanın sürdürülebilir olmasının önemi konusunda farkındalığı artırma bağlamında önemli çalışmalar ortaya konulmuştur.

Kırsal alanlar ve kentler arasında ilk olarak modernizasyon yaklaşımı bağlamında ortaya konulan kalkınma faaliyetleri sonucu kurulan bağlantılar (kırsal tarımsal üretim ve kentsel endüstri ilişkisi) 1990-2000 döneminde güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemde kır-kent bağlantısının yalnızca tarım ve endüstri sektörü üzerinden değil yönetsel bağlar, mal ve hizmet akımları, sermaye ve insan faktörleri üzerinden kurulması amaçlanmıştır (Tragger, 1988). Mushi'nin 2003 yılına ait çalışmasında kırsal alanlar ve kentler arasındaki bağlantı mekânsal ve sektörel olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Mekânsal bağlantı tarımsal ürünlerin kırsal alanlardan kentlere ve işlenmiş ürünlerin kentlerden kırsal alanlara akımını ifade etmektedir. Çalışmada kırsal alanlar ve kentler arasında çalışmak ve sosyal hizmetlerden faydalanmak amacı ile günlük yer değiştiren insanlar da mekânsal bağlantı kapsamında değerlendirilmektedir. Yerel yönetim birimlerinin kurulması da yine kır-kent arasındaki mekânsal bağlantılar kapsamında değerlendirilebilir. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanlarda yerel yönetim birimlerinin kurulması ile yalnızca kentlerle özdeşleştirilen sosyal hizmetlerin kırsal alanlarda da sağlanabilmesi mümkün olmuştur (Baliamoune ve Lutz, 2005: 5). Kırsal alanlar ve kentler arasındaki sektörel bağlantı ise aynı çalışmada tarımsal üretim kentsel sanayi ilişkisi üzerinden yola çıkılarak kurulmaktaysa da geleneksel sektörel ilişkiden farklı olarak artık kentsel alanlarda da tarımsal üretimin yaygınlaştığı, kentlerde yaşayan bireylerin kırsal alanlarda arazi satın alarak ek gelir amaçlı tarımsal üretim yaptıklarına dikkat çekilmiştir.

Şehir yanlı hipoteze bir yanıt olarak ortaya atılan kır-kent bağlantıları yaklaşımı bağlamında yürütülen çalışmalar sonucu iletişim ağları, yol, okul ve diğer sosyal hizmetlerle, kırsal alanı temsilen tarımsal üretim ve kentleri temsilen endüstriyel üretimden oluşan iki sektörlü bağlantı çok boyutlu hale gelmiştir. Ancak yaklaşım kapsamında yürütülen projelerin kırsal alanlarda tarım dışı faaliyetlerin çeşitlendirilmesi hususuna gereken katkıyı sağlayamaması nedeniyle uzun dönemde kırsal alanlarda yaşanan sorunlara sürdürülebilir çözümler getirmede başarısız olmuştur (Rantso, 2014: 33)

2.1.5. 2000 ve sonrası

Kırsal alanlar ve kentler arasındaki bağlantıların güçlendirilmesine yönelik ortaya konan faaliyetlerin kırsal alanlarda ve kentlerde mevcut olan yoksulluğu azaltma konusunda başarısız oluşu sonucu kırsal kalkınma çalışmaları yeniden hız kazanmış ve daha önceleri kırsal alanların kalkındırılmasında önemsiz olmayan tarım dışı faaliyetlerin artırılması ve çeşitlendirilmesinin

gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1980-1990 döneminde gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdikleri makro ekonomik reformlara bir eleştiri olarak geliştirilen Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri 2000 yılı ve sonrasında kırsal kalkınma ve kır-kent bağlantıları üzerinde oldukça etkili olmuş ve bir anlamda yapısal uyumlama programlarının yerini almıştır (Swallow, 2005: 323).

Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri'nin önerdiği kalkınma çerçevesi katılımcı, istişare süreçlerini içeren ve sonuç odaklı olarak nitelendirilebilir (Gottschalk, 2005: 435). Sivil toplum örgütleri, topluluk temelli kuruluşlar, özel sektör gibi tüm paydaşların belgelerin geliştirilmesinde katkılarının olması öngörülmektedir (Frazer, 2005: 330). Ayrıca yoksul kesimin yoksulluğu azaltma çalışmalarına hangi noktada ve nasıl katılım sağlayacaklarının da strateji belgelerinde açıkça belirtilmesi gerektiği özellikle vurgulanan hususlardan biridir.

Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri ve Yapısal Uyumlama Programları arasında bir çok konuda farklılıklar olsa da her iki yaklaşımın ekonomik kalkınma için önerdiği çerçeveler içerisinde ortak noktalar da bulunmaktadır. Örneğin bir çok yoksulluğu azaltma strateji belgesi aynı yapısal uyumlama programlarında olduğu gibi özelleştirmeyi savunmaktadır. Ancak yoksulluğu azaltma strateji belgelerinde bahsi geçen ve önerilen özelleştirme, eğitim, sağlık, su, hijyen ve benzeri sosyal hizmetlerin özelleştirme dışında tutulması ve devlet tarafından sağlanmaya devam edilmesini önermektedir (Marcus vd., 2002: 1125).

Katılımcılığı esas alan ve yerel aktörlerin kalkınmada başrolde olmaları gerektiğini anlayışının hakim olduğu bu dönemde yönetim kavramı yerini yerinden yönetim ve yönetişim kavramlarına bırakmıştır. Halen devam eden dönemde kırsal kalkınma politikalarının kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yoksulluğunu azaltma amacı yoksulluğun yok edilmesine evrilmiştir. Ayrıca bu dönemde yoksulluk sorununun yalnızca kırsal alanlara has bir olgu olmadığı kentlerde yaşayan yoksul bireylerin de faydalanabileceği bütünsel kalkınma çalışmalarının ortaya konulması gerektiğini anlayışı yaygınlaşmıştır. Buraya kadar bahsi geçen ve dünyada farklı dönemlerde hakim olmuş, amaç ve sonuçları yönünden birbirinden farklılaşan paradigmlar Tablo 2.1'de özetlenmiştir. Tablo 2.2'de ise günümüzde hakim kırsal kalkınma anlayışının eski yaklaşımlardan temel farklılıkları hedeflenen ana sektör, kullanılan temel araçlar ve kalkınma sürecinde rol alması gereken aktörler bağlamında verilmiştir.

Tablo 2.1 Tarihsel Süreçte Belirli Dönemlerde Hakim Olmuş Kırsal Kalkınma Paradigmaları

Dönem	Temel paradigma	Yaklaşım	Kırsal ve kentsel alanlarda tespitler	Yaklaşım ve paradigmaların amaçladıkları çıktılar
1950-1970	Modernizasyon	Topluluk kalkınması	Kırsal alanlarda büyük ölçüde yoksulluk mevcuttur.	Geliştirilmiş tarımsal üretim ve sosyal hizmetler.
		Yeşil devrim	Kırsal alanlarda tarımsal üretim ve üretimde verimlilik düşüktür. Kentlerin gıda güvencesi kırsal alanlarda tarımsal üretimin artırılması yoluyla sağlanabilir.	Geliştirilmiş tarımsal teknolojiler, verimlilik yoluyla tarımsal üretim artışı, gıda güvencesinin sağlanması.
		Lewis modeli	Kırsal alanlar geleneksel tarımla, kentsel alanlar endüstriyel üretimle bağdaştırılmıştır.	Kırsal alanlardan kentsel alanlara göçün kırsal alanlarda tarımsal üretimde sağlanacak gelişmeler ile önlenmesi.
1970-1980	Devlet güdümlü kırsal kalkınma	Bütüncül kırsal kalkınma	Kalkınma tarımsal üretimin yanı sıra sosyal hizmetlerde iyileştirmeleri gerektirmektedir.	Geliştirilmiş sosyal hizmetler, tarımsal üretimde pazarlama, tarımsal ürün işleme firmalarının kurulması.
		Temel ihtiyaçlar yaklaşımı	Gelişmekte olan ülkelerde temel ihtiyaçların temini konusunda sıkıntılar mevcuttur.	Kırsal alanlarda yaşayan bireylerin eğitim, sağlık, barınma ve benzeri temel ihtiyaçlara erişimde gelişme sağlanması.
		Şehir yanlı hipotez	Gelişmekte olan ülkelere uygulanan kalkınma politikaları daha çok kentlere odaklanmaktadır ve kırsal alanlarda yaşayan bireyler sosyal hizmete erişim konusunda dışlanmış durumdadır.	Kentlerde mevcut sosyal hizmetlerin kırsal alanlarda da sağlanması.
1980-1990	Katılımcı kalkınma	Yapısal uyumlama programları	Makro ekonomik reformlara uyum için çalışmalar gereklidir. Devlet güdümlü kalkınma çalışmaları hem kentsel hem de kırsal alanlarda kalkınmayı olumsuz etkilemektedir.	Enflasyon oranlarında düşüşü sağlayabilmek için hükümet harcamalarının kısılması, dış ticaret tarifelerinde indirimlerin yürürlüğe sokulması.
		Hızlı kırsal değerlendirme	Kentsel alanlarda yaşayan bireyler kırsal alanlarda yaşayan bireylere göre bilgi ve beceri yönünden üstün konumdadır.	Kırsal kalkınma çalışmalarında karar aşamalarında kırsal alanlarda yaşayan bireyler değil kentsel alanlarda yaşayan entellektüellerin rol alması.
		Katılımcı kırsal değerlendirme	Kırsal alanlarda yaşayan bireyler sorunların tespiti aşamasında daha başarılı olacaklardır. Ancak sorunlara çözüm geliştirme çalışmaları kentsel alanlarda yaşayan entelektüel kesim tarafından yürütülmelidir.	Kırsal alanlarda yaşayan bireylerin kalkınma sürecinde rol almaları.
1990-2000	Kır-Kent etkileşimi	Uzamsal	Kırsal alanlar ve kentler birbirlerinden her yönden farklıdır.	Bölgesel farklılıkların azaltılması, bilgi transferi, yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesi ve yetkilendirilmesi.
		Sektörel	Kırsal alanlar tarımsal üretim sonucu elde ettikleri hammaddeleri kentlere arz etmeyecek, kentsel alanlar da tarımsal girdi üretimi ile kırsal alanları destekler.	Tarım dışı kırsal faaliyetlerin ortaya konulması ve kırsal endüstrinin oluşturulması.
2000-	Yoksulluk azaltıcı stratejiler	Yoksulluğun azaltılması	Gelişmekte olan ülkelerde hem kırsal alanlarda hem de kentlerde yoksulluk ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir.	Kırsal alanlarla birlikte kentlerde de yoksulluğun azaltılması.

Kaynak: Rantso, 2014: 5

Tablo 2.2 Kırsal kalkınma Politikalarında Paradigma değişimi

	Eski Yaklaşım	Yeni Yaklaşım
Amaç	Eşitliği sağlamak, küçük aile işletmelerinin gelirini ve rekabet edebilirliğini artırmak	Kırsal alanların rekabet edebilirliği, yerel varlıkların değerlendirilmesi, kullanılmayan kaynaklardan fayda sağlama
Ana Hedef Sektör	Tarım	Kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi, kırsal turizm, imalat sanayi, bilgi ve iletişim teknolojileri, endüstrisi vb.
Temel Araçlar	Teşvikler	Yatırımlar
Aktörler	Ulusal yönetimler, çiftçiler	Yönetimin her düzeyi: Uluslararası (AB gibi), ulusal, bölgesel ve yerel, yerel paydaşlar (kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları)

Kaynak: OECD, Territorial Outlook, 2001: 27

2.2. Kırsal Kalkınmada Yeni Paradigma: Endojen Kalkınma

Van Der Ploeg ve arkadaşlarının 2000 yılına ait çalışmalarında yeni kaynak tabanlarının nasıl yaratılacağını ve bugüne kadar kalkınma ile ilişkilendirilmemiş olguların nasıl bir değere dönüştürüleceğini netleştirmeye yardımcı olacak yeni bir kırsal kalkınma paradigmasına ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler (Van Der Ploeg vd., 2000:399). Çalışmada ayrıca yeni kırsal kalkınma paradigmasının eski modernizasyon paradigmasına tepkilerden ortaya çıktığı ve eski düzenin deterministik yapısından net bir şekilde uzaklaşıldığı vurgulanmaktadır.

İçsel kalkınma anlayışı geleneksel (modernist) anlayışa karşıt fikir olarak konumlandırılmıştır (Bassand vd., 1986: 34). İçsel kalkınma yaklaşımının temel hipotezi dezavantajlı alanların sosyo ekonomik refah düzeylerindeki gelişmelerin, söz konusu mekanın kollektif kaynaklarının tanımlanması ve harekete geçirilmesi yoluyla sağlanabileceği yönündedir (Ray, 2000: 7). Yani yeni kalkınma anlayışında yalnızca kantitatif ve parasal faktörler değil kültürel, sosyal, siyasi ve ekolojik değerler, toplumsal maliyetler ve uzun dönem etkilerin değerlendirilmesi gibi kalitatif ve yapısal belirleyiciler de dikkate alınmaktadır (Bassand, 1986: 17).

Neoklasik okul, ulusal ve bölgesel düzeyde üretim değerindeki artışın nüfus artışı ve işgücü tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmeler sayesinde; işgücünün miktar ve kalitesindeki artışın; fiziksel sermaye miktarında tasarruf yatırım mekanizması kanalıyla ve bilgi ve teknoloji transferi ya da Ar-Ge çalışmaları sayesinde üretimin teknolojik düzeyinde meydana gelen artışın bir sonucu olduğunu ifade etmektedir (Barro ve Sala-i Martin, 2004: 148). Diğer taraftan içsel büyüme teorisi, büyüme dinamiklerinin ülkenin ya da bölgenin ekonomik kalkınmaya yönelik politikaları gibi dışsal olmayan güçlerin etkileşimleri sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir (Todaro ve Smith, 2011: 16). Ekonomik büyümenin içsel olarak açıklandığı çalışmaların altını çizdiği bir diğer önemli husus içsel kalkınmada uygun kurumsal düzenlemelerin içsel kalkınmanın olmazsa olmazı olduğu yönündedir.

1970’li yılların sonunda ve 1980’li yılların başında geleneksel kalkınma politikası araçlarının etkinliği hakkında kuşku ortaya çıkmış ve bölgesel kalkınma uzmanları o dönemlerde baskın bölgesel kalkınma paradigmasına alternatif arayışına girmişlerdir (Helmsing, 2001: 59). Bunlara iki örnek olarak Walter Stöhr ve John Friedman verilebilir (Nemes, 2005: 2). Stöhr’ün 1978 yılındaki çalışmasında geleneksel kalkınma paradigmasına alternatif olarak önerdiği ve bölgelerin neredeyse otonom olarak konumlandırıldığı seçici mekânsal kapalılık teorisi ile Friedman’ın (1981) tarım ve endüstrinin bir bileşimini ekonomik faaliyet olarak planladığı, büyüklükleri devlet yerine ölçek ve kapsam ekonomileri tarafından belirlenen ve her bir alanın kendine has kalkınma potansiyeline göre dizayn edildiği tarım

politikalarına dayalı kalkınma teorisi bu alternatif arayışına iki önemli örnektir. Teoriler genel anlamda önemli farklılıklar içeriyor olsalar da her iki teorinin yerel aktörler, yerel kaynaklar ve yerel potansiyellerine yaptıkları vurgular bu teorilerin içsel kalkınma paradigmasının temellerini oluşturduğuna bir kanıt oluşturabilir. Her iki teoride de yerel aktörlerin yatırım kararlarında inisiyatif kullanmalarının ve politika tanımlama ve uygulama süreçlerinde katılımcı olmalarının öneminin altı çizilmiştir. Ayrıca iki teoriye göre de bir mekanın kalkınması ancak mekan dahilindeki firmalar ve aktörlerin bir araya gelmeleri ve yerel ekonomiyle birlikte toplumun da kalkınması amacıyla yatırım kararlarını almaları yoluyla mümkündür (Friedman ve Weaver, 1979: 165; Stöhr ve Taylor, 1981:).

İçsel kalkınma anlayışının temel özellikleri Lowe ve arkadaşlarının 1998 yılına ait çalışmasında şu şekilde ifade edilmektedir:

- Bir alanın kendine has doğal, beşeri ve kültürel sermayesi sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturmaktadır,
- Alandaki yerel yönetim birimleri ve yerel firmalar alanın dinamik gücünü oluşturur,
- Tarımsal ve sanayi üretiminin yanı sıra çeşitli hizmetlerin de alan içerisinde üretilmesi içsel kalkınma için gereklidir,
- Kırsal alanda kalkınmanın odak noktası, söz konusu alanda kurumsal ve yapısal kapasite oluşturulması ve toplumsal dışlanmanın önüne geçilmesi gerekmektedir.

Ray (1997: 345)'e göre bir kalkınma politikasını içsel kalkınma politikası yapan üç temel özellik bulunmaktadır. İlk olarak kalkınma faaliyetleri sektörel değil mekânsal çerçevede planlanmalıdır. İkinci olarak tüm ekonomik ve kalkınmaya yönelik faaliyetler mekana özgü fiziksel ve beşeri kaynakların keşfedilerek değer kazandırılmasına yönelik olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Yazarın ifade ettiği son özellik ise içsel kalkınmada odak noktasının yerel halkın ihtiyaç, kapasite ve bakış açıları olması gerekliliğidir. Yazar bu noktada yerel halkın sosyo ekonomik gelişme sürecinde sorumluluk üstlenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ray konu ile ilgili 2000 yılına ait bir diğer çalışmasında kamu kurumlarının kendi aralarında ya da kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları (gönüllüler) arasında ortaklaşa çalışma ve işbirliği düzenlemelerinin içsel kalkınmanın temel mekanizmasını oluşturduğunu ifade etmektedir (Ray 2000: 6).

Shortall ve Shucksmith'e göre kalkınma yalnızca topluma sağlanan ya da toplum tarafından tüketilen mal ve hizmetlerin artırılması anlamına gelmemektedir. Yazarlara göre tam anlamıyla bir kalkınma, söz konusu topluluğun çevreyle ve diğer topluluklarla ilişkilerinde daha fazla kontrol sahibi olabildiği zaman söz konusu olabilecektir (Shortall ve Shucksmith, 1998: 84)

Aydalot'un (1985) kalkınma süreci hakkında üç temel düşüncesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki sürdürülebilir bir kalkınmadan söz edilebilmesi için kalkınma aktörlerinin büyük Fordist örgütlerin katılığının üstesinden gelebilmek için esnek üretken örgütler olmaları gerektiği yönündedir. Yazarın konuyla ilgili diğer vurgusu üretim tekniklerinde, ürünlerde, zevklerde, kültürlerde ve politikalarda çeşitliliğin birbirinden farklı kalkınma potansiyellerine sahip mekanların önünde yeni kalkınma ufukları açacağı yönündedir. Aydalot içinde bulunulan zamana yenilikçi binyıl adını vermiş ve kalkınma süreci ile ilgili diğer yargısında yenilikçi binyılın yenilikler yapan ve birbirleriyle etkileşim içerisinde olan firmaların eseri olduğunu vurgulamıştır (Aydalot, 1985: 126).

İçsel kalkınma yaklaşımı bir anlamda mekanların kendilerine has potansiyellerinin kullanılarak sermaye birikimi oluşturmalarını ifade etmektedir (Vazquez-Barquero, 2006:5). Yani yerel tasarruf ve yatırımlara dayalı kalkınma faaliyetleri bütünüdür. Özel sektöre ait ve kamusal kaynaklar başka merkezlerden yönetilebildiği halde içsel kalkınma, mekan dahilinde inovasyonların yerel üretken sisteme yayılımı ile ilgilenir. Burada mekanın kalkınma potansiyeli kurumsal altyapının işleyişi ile doğrudan ilişkilidir. Bir mekanın o mekanda yaşayan topluluğun ilgi alanlarından oluşan bir ağ olarak anlaşılması gerektiği hipotezinden hareketle içsel kalkınma ekonomik büyüme ve yapısal değişim sürecine mekânsal bir yaklaşım olarak konumlandırılabilir (Massey, 1984: 87).

İçsel kalkınma yaklaşımı uzun dönemde ekonomik büyüme ve üretkenliğin anlaşılması konusunda yorumlamalara imkan sağlamaktadır. Yaklaşımın temelini ekonomik kalkınmanın ve sermaye birikiminin üretimde esnek örgütlenme, inovasyonların yayılımı, mekanın kurumsal yapısındaki değişimler ve adaptasyonlar gibi üretim fonksiyonunda açıkça belirtilmemiş ekonomik güçlerin bir sonucu olduğu görüşü oluşturmaktadır (Vazquez-Barquero, 2006: 5).

İçsel kalkınma hakkında yapılan yazın incelemesi sonucu içsel kalkınma kavramına getirilen çok sayıda tanım olduğu görülmektedir. Bu tanımlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde her bir tanımın kapsadığı görülen ortak unsurlar şunlardır (Mühlinghaus ve Walty, 2001: 237):

- 1) İçsel Potansiyeller: İçsel kalkınma anlayışı geleneksel bölgesel kalkınma politikaları tarafından ele alınmayan yerel potansiyel ve yeteneklerin var olduğunu ifade etmektedir. İçsel kalkınma söz konusu bu potansiyel ve yeteneklerin harekete geçirilmesi temeline dayanmaktadır. İçsel potansiyeller sınırlı bir alan ve zaman dilimi içerisindeki kalkınma fırsatları toplamı olarak tanımlanabilir. Bu fırsatlar mekanın doğal kaynakları olabileceği gibi mekanda yaşayan topluluk bireylerinin bireysel ya da birlikte sahip oldukları beşeri ve sosyal yetenekleri de olabilmektedir.

- 2) Bölgesel Ekonomi: İçsel kalkınma yaklaşımı kapsamında bölgesel ekonomik ademi merkeziyetçiliğin artırılmasının gerekliliği konu hakkındaki çalışmalarda sıklıkla dile getirilmektedir. Çalışmalarda bölgenin ekonomik özerkliğinin dışsal etkilere bağımlılığın azaltılması yönünde olumlu katkısı olacağı ifade edilmekte olup bu amaca ulaşmanın yolu olarak bölge içerisinde işbirliklerinin artırılması, bölge dışından sağlanan ürün ve hizmetlerin ikamesi ve bölge dışına rekabetçi ürünlerin ihraç edilmesi olarak gösterilmektedir.
- 3) Sürdürülebilir Kalkınma: İçsel kalkınma tek başına ekonomik kalkınmayı değil ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere bütüncül bir kalkınmayı amaçlamaktadır.
- 4) Katılımcılık: İçsel kalkınma yerel ihtiyaçlara ve sorunlara odaklanır. Yerel halkın politika kararlarına ve uygulama süreçlerine katılım sağlamasının gerekliliği içsel kalkınmanın en çok altı çizilen noktasıdır.
- 5) Bölgesel/Mekânsal Kimlik: İçsel kalkınma politikalarının bir bölgede ya da mekanda yaşayan bireyler kendilerini yaşadıkları alan ile tanımlayabildiklerinde çok daha başarılı olacağı ifade edilmektedir. İçsel kalkınma yaklaşımında bölgesel ya da mekânsal kimlik olarak tanımlanabilecek bu olgunun bireyleri içinde yaşadıkları topluluğa ve topluluğun diğer bireylerine yakınlaştıracaklarını savunulmaktadır. İlk başta bireysel düzeyde tanımlanan bu kimlik zamanla beraberinde aidiyet duygusu ile topluluk kimliğini de getirecek ve bu sayede bölge ya da mekan içi işbirliği faaliyetleri ve iletişimi artacaktır. Yerelde işbirliğine ve inovasyona dayalı faaliyetler olarak tanımlanabilecek yerel inisiyatifler doğrudan katılımcılığın bir şekli olup içsel kalkınma yaklaşımında bölgesel/mekânsal kimlik ve katılımcılık öğelerinin bileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bileşim sayesinde yerel topluluk bireyleri kalkınma faaliyetlerinde hem aktör hem de karar verici olabilmektedirler.

2.3. Endojen Kırsal Kalkınmaya Mekânsal Yaklaşım

Son yirmi yıllık dönemde gelişmiş ülkelerin kırsal kalkınma politikalarının temelini oluşturan paradigmada bir değişim gözlemlenmektedir. Geleneksel kırsal kalkınma politikalarının başlıca ögesi olan tarım sektöründe zaman içerisinde karşılaşılan problemler kırsal alanlarda yeni açmazlara sebep olmuştur. Kırsal alanlardan başka yerlere işsizlik nedeniyle artan genç nüfus göçü ve bu göçler nedeniyle nüfusu giderek azalanan kırsal alanlar, tarımsal üretim düzeylerindeki genel azalış ve kırsal işgücünün üretkenliğinde gözlemlenen düşüşler geleneksel kalkınma yaklaşımlarının artık geçerli olamadığının birer göstergesidir (OECD, 2006: 4).

Bahsi geçen sorunlara ek olarak kırsal alanlarda mevcut yoksulluğun istenilen düzeyde azaltılamaması ve doğal kaynakların sürdürülebilirlik kaygısı güdülmeden kullanımı sonucu oluşan çevresel tahribat geleneksel kalkınma yaklaşımının sosyal ve çevresel sorunlara çözüm bulma konusundaki yetersizliğini gözler önüne sermektedir. Yalnızca ekonomik temelli ve merkezi yönetim güdümlü bir kalkınma anlayışının kırsal kalkınma alanında bizzatıhi kendisinin sorunlara yol açtığı ortaya çıkmıştır (Delgado, 2004: 54). Kırsal kalkınmada devlet müdahalesi yoksulluğun azaltılması, toplumsal eşitsizliklerin ve aynı bölge içerisinde yer alan kırsal alanların aralarındaki gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılmasının gerekliliğinden kaynaklanmakta olup sektörel, mekânsal ya da beşeri temelli tüm kırsal kalkınma yaklaşımlarında müdahale düzeyleri farklı da olsa gerekli görülmektedir.

Mekânsal kalkınma, kırsal alanların/meکانların içsel ve kendine has kalkınma potansiyellerinin yöre halkının kararları doğrultusunda ortaya çıkarıldığı ve bu kararları destekleyici kalkınma politikaları kanalıyla devletin sürece ortak olduğu bir süreç olarak görülebilir. Yani kırsal kalkınma destekleyici olmak kaydı ile hem devlet müdahalesi yoluyla planlı bir kalkınmayı hem de olumlu sosyal değişimler sonucu erişilebilecek bir kalkınmayı bünyesinde barındırmaktadır.

Literatürde bahsi geçen sosyal değişimlerin bir çoğunun tarihsel süreçte gerçekleşen paradigma değişimleri (modernizasyon, endüstrileşme, şehirleşme vb.) sonucu kendiliğinden ortaya çıktığını savunan çalışmalar olduğu gibi söz konusu olumlu toplumsal değişimlerin tarihsel süreçte kendiliğinden meydana gelmediği ve tüm değişimlerin aslında önceden planlı süreçlerin sonucu ortaya çıktığını iddia eden çalışmalar da mevcuttur (Mosseley 2003: 4).

Uzun yıllar boyunca kırsal alanların sadece tarımsal üretimde sağlanacak artış yoluyla kalkındırılabilceği düşüncesi ile kırsal alanlarda tarımsal üretimin giderek mekanize olması nedeniyle tarım sektöründen dışlanan ve işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan gençlerin kırsal alanlar dışına göç etmesi söz konusu alanların demografik yapılarında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Sadece tarımsal üretim ile özdeşleştirilen kırsal alanlar yatırımcıların ilgisini çekememiş ve bu nedenle yeni iş fırsatları yaratılamamıştır. Delgado 2004 yılına ait çalışmasında geleneksel yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkan sorunları çözmek için gerekli olan yeni paradigmanın kırsal alanlarda yapısal değişimler gerçekleştirmeyi amaçlaması gerektiğini ifade etmektedir (Delgado, 2004: 67). Kırsal kalkınma, kalkınmaya bölgesel yaklaşımın yanı sıra çok sayıda sektörel ve yerel yaklaşımları da içerdiğinden bölgesel kalkınmadan daha kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. Tarımda yeni üretim sistemlerinin yaygınlaşması (organik, iyi tarım, adil ticaret, yöresel ürünler-coğrafi işaretler vb.), kırsal alanların endüstrileşmesi (sanayi, turizm vb.), kırsal ve kentsel alanlar arasında

ilişkinin/bağlantının güçlenmesi (özellikle işgücü aracılığıyla; kırdaki yaşayan-kente çalışan), yönetişimin yerelleşmesinde ilerleme, kırsal alanlarda sivil toplum örgütlerinin yaygınlaşması ve çevresel hizmetlere (temiz ve doğal çevre, yaban hayatı vb..) olan talebin artması kırsal kalkınma modeli olarak mekânsal (territorial) yaklaşımın giderek yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Janvry ve Sadoulet, 2004: 6).

Son yıllarda yeni kırsal kalkınma yaklaşımları arayışları sonucu uygulamaya konulan politikaların ortak noktalarının sektörel kalkınma yerine bütüncül bir kalkınmayı amaçlamaları olduğu söylenebilir. Yeni paradigmada bölgesel kavramının yerine sıklıkla mekânsal kavramının kullanıldığı göze çarpmaktadır. Camagni'nin 2008 yılında yaptığı çalışmada mekan kavramını herhangi bir coğrafi alandan farklı kılan özellikleri;

- lokalize edilmiş dışsallıklar sistemi,
- yerelleştirilmiş faaliyetler, yetenekler, teknik bilgiler ve gelenekler sistemi;
- sermaye oluşumuna olanak tanıyan ve böylece yerel faktörlerin statik ve dinamik üretkenliğini artıran yerelleşmiş yakın ilişkiler sistemi,
- yerel uygulamalara anlam ve duygu yükleyen, yerel kimlikleri tanımlayan kültürel öğeler ve değerler sistemi,
- yerel yönetim modelini tanımlayan kural ve uygulamalar sistemi olarak tanımlamıştır (Camagni, 2008: 31).

Mekânsal kalkınma yaklaşımı kırsal kalkınma için bölgelerin kendine has potansiyellerine odaklanmaktadır ki zaten bu potansiyeller o coğrafi alanı bir mekan haline dönüştürmektedir. Söz konusu potansiyeller kırsal alanın/mekanın rekabet gücünü artırma yolunda sahip olunan toplumsal kurum ve örgütlerin yanı sıra yörede yaşayan nüfusun diğer kırsal alanlarda/mekanlarda yaşayan nüfustan farklı olarak kaynaklarını belirleme ve kullanma konusunda birlikte hareket edebilme kabiliyetlerini de kapsamaktadır (Jankovic, 2012: 678). Sosyolojik bakış açısına göre mekânsal rekabet bir bölgenin küresel piyasalarda ekonomik anlamda rekabetini ifade etmenin yanı sıra toplumsal faaliyetlerin ve karar verme süreçlerinin yerel nüfus tarafından yönlendirildiği katılımcı bir çerçeve içerisinde incelenmesi gereken bir kavramdır. Söz konusu faaliyetler ve karar süreçleri bölgesel koşullar ve gereksinimlerin dışında yerel topluluğun istek ve ihtiyaçlarını da temel almak durumundadır.

Kırsal kalkınma alanına bölgesel kalkınma alanına kıyasla daha fazla sayıda sektörel ve yerel yaklaşımlar bulunduğundan kırsal kalkınma bölgesel kalkınmadan daha kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. Kırsal kalkınma hem devlet müdahalesi yoluyla planlı bir kalkınmayı hem de olumlu sosyal değişimler sonucu erişilen bir kalkınmayı bünyesinde barındırmaktadır. Literatürde söz konusu sosyal değişimlerin bir çoğunun tarihsel süreçte gerçekleşen

modernizasyon, endüstrileşme ve şehirleşme dönemleri esnasında kendiliğinden ortaya çıktığını savunan çalışmalar olduğu gibi söz konusu sosyal değişimlerin kendiliğinden oluşmadığı ve tüm değişimlerin aslında önceden planlanmış bir süreç sonucu gerçekleştiğini iddia eden çalışmalar da mevcuttur (Moseley, 2003: 4).

Kırsal kalkınmada devlet müdahalesi yoksulluğun azaltılması, kırsal nüfusta toplumsal eşitsizliğin ve aynı bölge içerisinde yer alan farklı kırsal alanların aralarındaki gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması gibi konularda gerekli görülmektedir. Dengeli bir gelir dağılımını sağlamanın anayasalarda devletin görevi olduğu gerçeğinden hareketle devletin kalkınmadaki rolü kırsal alanlarda yapılan üretimler sonucu elde edilen gelirin dağılımı noktasında önem kazandığı söylenebilir. Mekânsal kalkınma yaklaşımında kırsal alanların içsel ve kendine has kalkınma potansiyellerinin yöre halkı ve kırsal kalkınmayı mümkün kılacak çevrenin oluşturulması için alt yapıyı tesis etmeyi amaçlayan devlet politikaları kanalıyla yerel halk ve devlet (merkezi ve yerel yönetimler) ortaklığında ortaya çıkarılarak kullanılması amaçlanmaktadır. Buradan ortaya çıkan sonuç ister sektörel ister mekânsal olsun tüm kalkınma yaklaşımlarında devlet müdahalesinin gerekli olduğu ancak aradaki en önemli farkın müdahale düzeyleri arasındaki fark olduğu yönündedir.

Çalışmanın devam eden bölümünde, mekânsal kalkınma literatüründe bilinen üretim faktörlerinin dışında farklı bir sermaye türü olarak tanımlanan ve mekânsal kalkınmanın itici gücü olarak konumlandırılan mekânsal sermaye ve bileşenleri açıklanacaktır.

2.3.1. Mekânsal Sermaye ve Bileşenleri

Mekânsal sermaye kavramı ilk olarak bölgesel politikalar kapsamında OECD tarafından 2001 yılında hazırlanan raporda kullanılmış olup 2005 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yeniden gündeme getirilmiştir (OECD, 2001: 15; Avrupa Komisyonu: 1). OECD'nin mekânsal sermayeye getirdiği tanıma göre *“her bölgenin kendisini diğerlerinden ayıran ve bazı yatırımların bölgeye daha iyi uyum sağlaması, bölgenin varlıklarını ve potansiyellerini daha etkin kullanabilmesi yönünden daha yüksek getiri sağlamasına olanak sağlayan kendine has mekânsal sermaye stoku”* bulunmaktadır.

Bu tanım ortaya atıldığı yıllarda büyük ilgi görmüştür ve halen literatürde bir temel referans olarak kullanılmaktadır. Ancak konu hakkında yapılan çalışmalar çeşitlendikçe söz konusu tanım kapsamında mekânsal sermayenin bölgesel ya da mekânsal kalkınma dışında diğer ekonomik birimlere (uluslara, kentsel ve kırsal alanlara) nasıl uyarlanabileceği konusunun yeterince açık olmadığı eleştirisine de maruz kalmıştır.

Mekânsal sermayeye getirilen diğer tanımlara bakıldığında OECD'nin tanımının temel alındığı ve her bir tanımda mevcut tanıma bir takım eklemeler yapıldığı göze çarpmaktadır. Örneğin Ploeg ve arkadaşlarının 2008 yılına ait çalışmalarında mekânsal sermaye bölgesel ekonomi ve toplum bağlamında aktif olarak kullanılarak harekete geçirilmiş tüm sermaye türlerinin toplamı olarak tanımlanırken (Ploeg, 2008: 13), Ventura'ya göre mekânsal sermaye bir mekanda yaşayan ve çalışan tüm bireylerin kullanımına açık olan ve o mekana özgü kaynak stokundan ibarettir (Ventura, 2008: 160). Berti 2011 yılında yaptığı çalışmasında mekânsal sermayeyi topluca harekete geçirildiğinde o bölgede yaşayan ve çalışan bireylere diğer bölgelerde yaşayan ve çalışan bireylere karşı mukayeseli üstünlük sağlayacak yerel varlıklar bütünü olarak tanımlamaktadır (Berti, 2011: 9). Tüm bu tanımların ortak vurgusu yerel kaynakların ve potansiyellerin keşfedilerek mekânsal kalkınmayı sağlamak üzere harekete geçirilmesi gerektiğidir.

Bir mekanın kalkınması çeşitli ekonomik, sosyolojik, antropolojik ve sosyal psikolojik faktörlerin etkisi altında gerçekleşmektedir. Oldukça karmaşık olan bu kapsamın anlaşılabilmesi için öncelikli olarak iktisat literatüründe nispeten yeni bir kavram olan mekânsal sermaye kavramının net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

Mekânsal sermaye basit anlamda mevcut olduğu mekanın yapısını ortaya koymak ve çeşitli analizler yapabilmek için gerekli bir ölçüm aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa bir zaman öncesine kadar bir bölgenin sermayesi o bölgede belli bir dönemde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin GSYİH'ya yaptığı katkı olarak tanımlanabilen bölgesel GSYİH gibi somut, ölçümü kolay kavramlardan yola çıkılarak ölçülmeye çalışılmış olsa da, bugün bölgesel/mekânsal sermayenin bileşiminde somut faktörler kadar soyut faktörlerin de etki sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. Barca 2009 yılında hazırladığı bir raporda bölgesel gayrisafi yurt içi hasılların bölge farklılıklarını ortaya koyabilecek tek ölçüm aracı olamayacağı, hatta sırf bu açıdan yapılan karşılaştırmaların sağlıklı sonuçlar ortaya koymaktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Nitekim gayrisafi yurt içi hasılaya yaptıkları katkılar birbirine eşit olduğu halde barındırdıkları insan topluluklarının yaşam standartları ve refah düzeyleri arasında büyük farklılıklar bulunan bölgelerin varlığı söz konusudur. Bu noktadan hareketle kalkınma süreci yalnızca somut faktörlerin etkili olduğu bir süreç olmaktan uzaktır (Toth, 2010: 79).

Bourdieu 2004 yılına ait çalışmasında ekonomik büyümeden kalkınmaya giden yolda gelir artışının refah artışına dönüşebilmesi için gerekli olan bazı dağıtım kanalları ve kaynak tahsis mekanizmalarının etkilerinin en az somut faktörler kadar önemli olabileceğini ifade etmektedir (Bourdieu, 2004: 123). Yani mekânsal sermayenin bir bölgede ekonomik büyüme

yaratılması veya mevcut olan ekonomik büyümenin ekonomik kalkınmayla sonuçlanması süreçlerinde etkili olan tüm somut ve soyut faktörlerin bir bileşimi olduğu düşünülebilir.

Mekânsal sermaye yaklaşımı mekânsal fonksiyonların ve ilişkilerin dikkate alındığı bütüncül bir yaklaşım olup mekânsal süreçleri bölgelerin kendi dinamiklerini göz önüne alarak açıklamayı amaçlamaktadır (Illes, 2009: 217; Toth, 2011: 141). Mekânsal sermaye kavramının iktisat literatürüne getirdiği yenilik, kalkınma sürecinde oldukça etkili olup daha önceki yaklaşımların değerlendirmedeği soyut varlıkları incelemesi ve bu varlıkların sosyolojik ve ekonomik bağlamda ölçülebilir kılınması konusunda gösterdiği çabadır. Yaklaşımına göre her ne kadar soyut olarak nitelendirilseler de soyut varlıklar da somut varlıklar gibi ölçülebilirler (Toth, 2010: 78).

Cambridge okulunun kurucularından Marshall soyut kaynakların mekânsal yanına ilk vurguyu yapan iktisatçıdır. Marshall her ne kadar soyut varlık (emtia) kavramını kullanmamış olsa da muallakta emtia (in the air commodity) kavramı ile ekonomik faaliyetleri mümkün kılan ekonomik çevreyi oluşturan faktörlerin mevcut olduğunu belirtmiştir. Marshall'a göre bu faktörler arasında kurumsal ağlar, yasalar, söz konusu mekandaki yerel araştırmacılar, gelenek ve görenekler, kültürel özellikler, üreticilerin ve politikacıların ahlak yargıları, yerel ekonomiye has uygulamalar ve yerel halkın ilgi alanlarını değere dönüştürebilme kabiliyetleri gibi faktörler bulunmaktadır.

Kavrama getirilen bir başka yoruma göre ise mekânsal sermayenin o bölgede yaşayan bireyleri, firmaları, çevreyi ve yerel toplumu birbirine bağlamak suretiyle bölgesel rekabetçiliğin ortaya çıkmasına yol açan adeta bir ayna yansıması olduğu yönündedir. Bu yoruma göre mekânsal sermaye ait olduğu mekana yapılan yatırımları onlara değer katarak, ağlar oluşturarak ve bölgesel potansiyelleri birbirine ilintileyerek güçlendiren ve destekleyen bir sermaye türüdür (Konvitz, 2000: 753).

Mekânsal sermaye kavramı bölgesel politika kapsamında ilk kez OECD'nin 2001 yılına ait bir raporunda kullanılmıştır (OECD, 2001: 15). Bu raporda her bir bölgenin kendisini diğer bölgelerden ayıran ve belirli yatırımlar sonucu daha yüksek getiri elde etmesini sağlayan sahip olduğu varlıkları ve potansiyelleri daha etkin kullanmasına olanak sağlayan kendine has bir mekânsal sermaye bileşimine sahip olduğundan bahsedilmektedir (OECD, 2001: 15-27). Bu raporda yer alan ve mekânsal sermayenin kaynakları olarak gösterilen faktörler Tablo 2.3'de verilmiştir.

Tablo 2.3 Mekânsal Sermayenin Kaynakları

Somut faktörler	Ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar	Soyut faktörler
Coğrafi konum, üretim donanımı, iklim, gelenekler, doğal kaynaklar, yaşam kalitesi, işlem maliyetlerini azaltacak endüstriyel bölgelere ve şehirlere yakınlık, yığılma ekonomileri	Ekonomik aktörlerin birlikte çalışabilmelerine olanak sağlayan anlayışlar, teamüller ve gayri resmi kurallar ya da aynı sektörde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşan kümelerde geliştirilen fikirlerin ortaklaşa uygulamaya konulması, aralarındaki dayanışma ve yardımlaşma (sosyal sermaye)	Kurumların, kuralların, uygulamaların, araştırmacıların ve politika yapımcıların yaratıcılığı ve inovasyonları mümkün kılmak için bir araya gelmeleri ile elde edilen sonuçlar

Kaynak: OECD, 2001: 27

Tablo 2.3’den görüldüğü gibi OECD mekânsal sermayeyi oluşturan faktörleri somut faktörler, ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar ve soyut faktörler olarak üç gruba ayırmıştır. Toth ise mekânsal sermayenin somut ve soyut faktörler olmak üzere iki bileşenli bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır. Toth’a göre somut kaynaklar üretilmiş sermaye, finansal sermaye ve yatırım sermayesinin toplamından oluşan varlıkları ifade etmektedir. Soyut kaynaklar ise entelektüel sermaye, beşeri sermaye, ruhsal sermaye, yaratıcılık sermayesi, bilgi sermayesi, örgütsel sermaye, ilişkisel sermaye, kültürel sermaye ve sosyal sermayenin bileşiminden oluşmaktadır (Toth, 2011: 144).

Mekânsal sermaye olgusunun neden ortaya çıktığı ve önemli kabul edildiği hususunda bazı faktörlerden söz edilebilir. Bu faktörlerden ilki dünya ekonomisinin giderek karmaşılaşan yapısı, küreselleşmenin yoğunlaşması nedeniyle merkezi politikaların uygulanmasının zorlaşması sonucu yerel değerlere, içsel kaynaklara ve mekânsal varlıklara vurgu yapan yaklaşımlara bakış açısının değişmesidir. Endojen büyüme teorileri hakkında yapılan değerlendirmeler mekânsal sermaye kavramını literatüre kazandırmıştır (Camagni vd., 2008: 39). Ayrıca politika ve yaklaşımların değerlendirilme sürecinde karmaşık teknik analizlerden ziyade vakaya dayalı, spekülative ve derinlemesine analizlerin yaygınlaşması da kavramın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Toth, 2014: 3).

Mekânsal sermayenin öneminin ortaya çıkmasında etkili bir başka faktör de AB bütünleşme politikası kapsamında uygulanan planlı politikaların birlik içerisinde yer alan bölgeler arasında eşitsizliği azaltma konusunda yeterince etkili olamadığının anlaşılmasıdır. Birlik toplantılarında sıklıkla tartışılan ve politikaların etkinsizliğinin nedenlerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar ışığında mekânsal sermaye çok önemli bir katma değer kaynağı olarak konumlandırılmış ve sadece kalkınma konusunda dezavantajlı bölgeler için değil tüm bölgeler için olumlu etkiler yaratacak bir sermaye türü olarak kabul edilmiştir. Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalarının çerçevesini belirleyen önemli bir strateji ajandası olarak Avrupa 2020 platformu kapsamında mekânsal sermayenin, AB 2020 Raporu’nda belirlenen amaçlara ulaşmak için elzem olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştır.

Üçüncü bir faktör olarak 1990'lı yılların ortalarından itibaren sürdürülebilir kalkınma kavramının kapsamının ve amacının giderek değişmesi gösterilebilir. Nitekim son yıllarda başarılı bir kalkınma sürecinde yalnızca maddi kaynaklara dayalı politikaların yeterli olamadığı ve soyut kaynaklar olarak nitelendirilen ve düzeyleri bölgeye ya da mekana göre değişkenlik gösteren kaynakların da sürece dahil edilmesi gerektiği yaygın kabul görür olmuştur (Perman vd., 1996: 23).

Bir diğer faktör ise Adams ve arkadaşlarının 2011 yılında yaptığı çalışmada 1980'ler ve 1990'larda ortaya atılan yerel kalkınma teorileri olarak belirtilmektedir. Aynı konu hakkında Camagni ise mekânsal kalkınma olgusunun köklerinin daha da önceki dönemlerde, 1960'lı yıllarda geçerli olmuş arz odaklı geleneksel kalkınma teorileri ile atıldığını savunmaktadır (Camagni, 2012:41).

Camagni'nin işaret ettiği arz odaklı geleneksel kalkınma politikaları sonucunda yoğun piyasa odaklı tarım dünya nüfusu içerisindeki çiftçi sayılarının azalmasına neden olarak tarımsal üretimden dışlanan bireylerin istihdamı ve endüstriyel tarımdan kaynaklanan çevre kirliliği gibi konularda zorluklar yaşanmasına neden olmuştur (Jankovic, 2012: 675). Endüstriyel tarımın adeta bir yan etkisi olarak ortaya çıkan bu sorunlar sonucu kırsal alanlar artık çiftçilerin kontrolünde olmaktan çıkmıştır (Van der Ploeg vd., 2000: 393). Kırsal alanda tarım baskınlığı azalmış (Murdoch vd., 2003: 60) ve tarımsal hegomoni azalmıştır (Marsden, 1998: 108). Bu durumda kırsal alan heterojenliği ortaya çıkmış olup bölgelerin özelliklerine ve potansiyellerine duyarlı farklılaştırılmış kırsal politikalara ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Kırsal alanlarda merkezi planlı politikaların dışında başka politik ilişkilerin kurulması gerekliliği ilk olarak yine bu dönemde ortaya çıkmıştır (Murdoch, 2003: 60). Kırsal alanlarda ortaya çıkan yeni bölgesel ve kırsal kalkınma politikaları ihtiyacı mevcut merkezi kurumların bölgelere adaptasyonunu, yeni kurumların kurulmasını, var olan bölgesel kurumların kapasitelerinin artırılmasını ve faaliyetlerin etkinliklerinin artırılarak ölçülebilmesini gerektirmektedir. Bu noktada bölgesel kırsal kalkınmanın açık bir şekilde mekan kavramı ile ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Jankovic 2012 yılına ait çalışmasında mekanı idari sınırlar tarafından tanımlanmamış olduğu halde diğer mekan ya da bölgelere karşı göreceli homojen ve entegre bir ekonomik yapıya ve sosyo kültürel kimliğe sahip coğrafi alan olarak tanımlamaktadır ki sahip olunan bu farklılıklar söz konusu mekanın rekabet avantajlarını oluşturmaktadır. Literatürde mekânsal rekabetçilik olarak geçen kavram söz konusu mekanın çevresel, sosyal ve kültürel sürdürülebilirliğinin sağlanması ve piyasa rekabeti içerisinde ayakta kalabilmesi anlamına gelmektedir.

Mekânsal rekabetin sosyal rekabetçilik, çevresel rekabetçilik, ekonomik rekabetçilik ve küresel kapsamda konumlanma olmak üzere dört boyutu bulunmaktadır (LEADER, 1999: 5). Sosyal rekabetçilik katılımcıların çeşitli kurumsal düzeylerde paylaşılan proje kapsamlarında işbirliği yaparak birlikte etkin bir şekilde faaliyet gösterebilme yeteneğini ifade ederken çevresel rekabetçilik katılımcıların yaşadıkları alanın doğal kaynaklarını ve kültürel miraslarını koruyarak ve yeniden canlandırarak çevrelerini yaşadıkları alanın ayırdedici ögesi haline getirmek için ellerinden gelenin en iyisini yapma yetenekleri olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik rekabetçilik, katılımcıların sektörler arasındaki bağlantıları güçlendirmek ve değer yaratmak amacıyla toplu kaynaklarını yaşadıkları alanı diğer bölgelerden ayıracak yerel ürün ve hizmetlere dönüştürme ve bu sayede maksimum katma değer yaratıp, yaratılan bu katma değer devamlılığını sağlamaları konusundaki becerilerini ifade etmektedir. Son boyut olarak küresel kapsamda konumlanma ise katılımcıların yaşadıkları bölgenin diğer bölgelerle ilişkisindeki rolünü bulmak ve söz konusu rolün küresel kapsamda geçerliliğini ve devamlılığını sağlamaktan ibarettir. LEADER yaklaşımının ortaya koyduğu dört boyuta siyasi, kurumsal ve kültürel boyutların da eklenmesi gerektiğini ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Ray, 2006: 17). Sosyolojik bağlamda ise mekânsal rekabetçilik yalnızca ekonomik anlamda bir bölgenin küresel piyasalarda ayakta kalma araçlarından biri olarak görülmemektedir. Mekânsal rekabetçilik aynı zamanda toplumsal faaliyetlerin ve karar verme süreçlerinin merkezinde yerel halkın bulunduğu bir çerçeveyi işaret etmektedir. Söz konusu faaliyetler ve kararlar bölgesel önceliklerin yanı sıra yerel halkın istek ve ihtiyaçlarını da temel almak durumundadır (Jankovic, 2012: 677).

Camagni'nin 2008 yılına ait çalışmasında teorik bir taksonomisini ortaya koyduğu mekânsal sermayenin bileşenleri Tablo 2.4'de verilmiştir. Tabloda soldan sağa gidildiğinde sermaye olarak nitelendirilen mallar somutluktan soyutluğa doğru geçiş yapmaktadır. Tabloda aşağıdan yukarıya gidildiğinde ise rekabet artmaktadır.

Tablonun (A) olarak belirtilen hücresi altyapı harcamaları gibi kamusal giderleri karşılamak için gerekli toplumsal gider sermayesi, doğal ve kültürel kamu kaynakları ve çevresel kaynaklardan oluşan geleneksel kamusal malları kapsamaktadır. Bu sermaye türü mekânın çekiciliğinin temelini oluşturmakta ve yerel faaliyetlerin karlılığını destekleyen dışsalılıkları ifade etmektedir. Tabloda (B) olarak adlandırılan hücre rekabetin orta düzey olduğu ulaşım, haberleşme ve enerji sektörlerinde mülkiyet ağları gibi somut ara mallardan oluşmaktadır. Burada bahsi geçen sermayenin bir kısmı kamusal bir kısmı da özel sektöre aittir.

Tabloda (C) olarak belirtilen hücrede ise özel sabit sermaye ve geçiş mallarından oluşan sermaye yer almaktadır. Özel sabit sermaye dünya ticaret talebinde genişlemelerin

avantajlarından faydalanmaya yarayacak mekânsal donanımın bir göstergesi sayılmaktadır. Tabloda (D) olarak adlandırılan ve soyut malların tarafında yer alan sosyal sermaye Camagni tarafından toplumları bir arada tutan yapıştırıcı olarak tanımlanmaktadır. Camagni çalışmasında Putnam'ın sosyal sermaye tanımına uygun olarak sosyal sermayeyi normlar, güven düzeyi ve sosyal ağların (cemiyetlerin) bir araya gelmesi ile oluşan bir olgu olarak tanımlamıştır. Camagni Putnam'dan farklı olarak bu yapıya kurumları da dâhil etmiştir. Sosyal sermaye Camagni'ye göre ancak tabloda (F) bölgesinde yer alan ilişkisel sermayenin işbirliği ve birlikte faaliyet gösterebilme yeteneği unsurları ile birleştiğinde işlevsellik kazanacaktır. Camagni tablonun (F) bölgesinde yer alan beşeri sermayenin oluşumunda sosyal sermaye ve ilişkisel sermaye bileşiminin etkisine vurgu yapmakta ve beşeri sermaye unsurları olan girişimcilik ve yaratıcılık unsurlarının sosyal sermaye ve ilişkisel sermaye ile bir araya geldiğinde harekete geçebileceğinin altını çizmektedir.

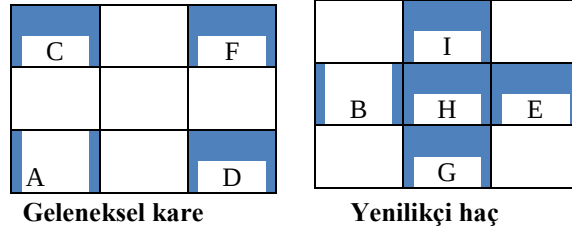
Tablo 2.4 Mekânsal Sermayenin Bileşenlerinin Teorik Taksonomisi

Rekabet	Özel mallar	Özel sabit sermaye stoku Parasal dışsallıklar (zor) Geçiş malları (C)	İlişkisel özel hizmetler – firmaların dış bağlantıları – Ar-Ge sonuçlarının transferi Üniversitelerin yan ürünleri (I)	Beşeri Sermaye – Girişimcilik – Yaratıcılık – Özel bilgi beceri Parasal Dışsallıklar (F)
	Toplumsal mallar ve saf olmayan kamusal mallar	Mülkiyet ağları Müşterek mallar – Arazi (mera vb) – Kültürel miras (B)	İşbirliği ağları – Ar-Ge ve bilgide stratejik ortaklıklar – Kamu-özel sektör ortaklıkları Doğal ve kültürel kaynaklar yönetimi (H)	İlişkisel sermaye – İşbirliği yeteneği – Birlikte faaliyet gösterebilme yeteneği – Toplu yetkiler (E)
	Kamusal mallar	Kaynaklar – Doğal – Kültürel Sosyal giderler için sermaye – Altyapı (A)	Kümelenme ve bölge ekonomileri Güçlendirici araçlara erişim Bağlantı Ar-Ge ajansları (G)	Sosyal sermaye – Kurumlar – Davranış modelleri ve değerler – Güven ve itibar – Cemiyetler (D)
Somut Mallar Karışık Mallar Soyut Mallar				
Maddilik				

Kaynak: Camagni, 2008: 38

Tablonun (G), (H) ve (I) bölgeleri ne tam soyut ne de tam somut sermaye olarak nitelendirilebilecek sermaye türlerinin belirtildiği kısımlar olup bu kısımlarda sırasıyla kümelenme ekonomileri, bağlantı kurulabilirlik ve karşılıklılık; İşbirliği ağları ve ilişkisel özel hizmetler olarak tanımlanan sermaye türleri bulunmaktadır.

Camagni tüm sermaye türlerini içeren bu tabloyu geleneksel mekânsal sermaye kapsamını ve yeniliklere (inovasyonlara) zemin hazırlayacak ve yenilikçi haç adını verdiği yenilikçi mekânsal sermaye kapsamını gösteren Şekil 2.2 bağlamında yorumlamıştır.

Şekil 2.2 Mekânsal Sermayenin Geleneksel ve yenilikçi bileşenleri

Kaynak: Camagni, 2008: 36

Geleneksel mekânsal sermaye bileşimini ifade eden geleneksel kare kapsamı dışında kalan bileşenlerden oluşan yenilikçi mekânsal sermaye bileşimi incelendiğinde beşeri ve sosyal sermaye kısımlarının kapsam dışı kaldığı görülmektedir. Ayrıca özel sabit sermaye stoku ile somut üretim faktörlerini temsil eden kaynaklar da yenilikçi mekânsal sermaye bileşenleri olarak kabul edilmemektedir. Klasik iktisat teorisinde her biri ayrı ayrı birer üretim faktörü olarak kabul edilen bu faktörlerin yenilikçi mekânsal sermaye kapsamı dışında kalmasının nedeni elbette ki bu faktörlerin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Yenilikçi mekânsal sermaye kapsamında üretim faktörlerinin varlığından öte bu üretim faktörlerinin mülkiyet haklarının nasıl tanımlandığı önem kazanmaktadır. Ayrıca beşeri sermaye ile beşeri sermayenin oluşumunda etkili sosyal sermayenin ayrı ayrı düzeylerinden ziyade bu iki sermaye türünün işbirliği, birlikte hareket edebilme ve katılımcılığı artıracak toplu yetkiler gibi unsurlardan oluşan ilişkisel sermayeye ne derece dönüştürülebildiği de büyük önem taşımaktadır.

2.3.2. Mekânsal Sermaye Bileşeni Olarak Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye bir kavram olarak ilk kez Lydnia Hanifan tarafından 1916 yılında kullanılmıştır. Toplumsal katılımın eğitim alanındaki performans göstergelerinin üzerindeki etkisini tartıştığı çalışmasında Hanifan kırsal bir yerleşim biriminde okullarda öğretmenler öncülüğünde sosyal sermayenin nasıl oluşturulduğunu ve faydalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Uzun yıllar boyunca hakkında çok fazla çalışma yapılmayan kavram 1990'lı yıllardan itibaren sosyoloji ve iktisat çalışmalarında sıkça ele alınır olmuştur.

İktisat literatüründe sosyal sermaye kavramı ise ilk kez Glenn Loury tarafından 1977 yılında kullanılmıştır. Çalışmada kavramın çok net bir şekilde tanımı yapılmamış ancak sosyal sermaye oluşumunun ne gibi faydaları olacağı üzerinde durulmuştur. Loury sosyal sermayeyi toplumun temelini oluşturan aile kapsamındaki ilişkileri ve toplumsal örgütlerin yapısında mevcut olan, genç bireylerin eğitimi ve toplumsal hayata adaptasyonları konusunda fayda

sağlayan bir kaynak olarak tanımlamıştır. Sosyal sermayenin beşeri sermayenin oluşumunda oldukça etkili olduğunun ve kişiler arasında farklılıklar gösterdiğini ifade eden çalışmada bireylerin sahip oldukları sosyal statülerine erişmek için gerekli beşeri sermaye niteliklerinin nasıl oluştuğunu açıklamak için sosyal sermaye kavramının kullanılabileceği belirtilmiştir (Loury, 1977: 176).

Sermaye kavramı geleneksel iktisatta bireylerin ya da firmaların kar elde etmek amacıyla kullandıkları reel sermaye (bina, makine b.) ve yatırım yapmak için kullanılabilecek para ve benzeri varlıkları ifade eden finansal sermaye için kullanılmaktadır. Bu bağlamda sermaye yalnızca maddi unsurlardan oluşan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 1986 yılına ait çalışmasında Bourdieu sermaye kavramının hem maddi hem de manevi unsurlardan oluşan bir kaynak olabileceğine dikkat çekmiştir Bourdieu çalışmasında sermayeyi birikmiş insan emeği olarak tanımlamaktadır. Sosyolojik bir bakış açısı ile konuya yaklaşan Bourdieu teknolojik, kültürel, hukuksal, sanatsal, örgütsel, ticari ve sosyal olmak üzere çok sayıda sermaye türünün bulunduğunu belirtmiştir (Bourdieu, 1986: 241). Geleneksel iktisat teorisinde bir üretim faktörü olarak görülen sermaye kavramı Bourdieu'ye göre üretimi kolaylaştıran ve üretim sürecinde senkronize tüketilmeyen bir kaynak olarak tanımlanmaktadır. Aynı bakış açısına sahip olan Coleman 1990 yılında hazırladığı çalışmasında sermayenin mutlaka somut nitelikte olması gerektiği düşüncesine karşı çıkmış, soyut bir sermaye türü olarak sosyal sermayenin de somut sermaye kadar üretken olabileceğini belirtmiş ve **sosyal sermayenin** bireyler arasındaki ilişkilerin yapacakları eylemleri kolaylaştıracak şekilde değişmesiyle oluştuğunu belirtmiştir (Coleman, 1990: 304). Söz konusu çalışmada sosyal sermaye kavramı bireylerin ortak hedeflerine ulaşmak amacıyla gruplar halinde çalışabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır.

1995 yılına ait çalışmasında Putnam sosyal sermaye teorisinin temelinde toplumsal iletişim ağlarının yarattığı değerin olduğunu belirtmiştir. Çalışmada yer alan analiz sonucunda Putnam Amerika'nın sahip olduğu sosyal sermayenin azalmaya başladığı sonucuna varmıştır. Çalışmada sosyal sermaye düzeyi incelenen bir diğer ülke olarak İtalya'nın kuzey ve güney kısımları arasındaki gelişmişlik farkının ülkenin söz konusu iki kısmı arasındaki sosyal sermaye düzeyi farklılığından kaynaklandığı belirtilmektedir (Putnam, 1995: 76). Yazara göre sosyal sermaye bireyler ve gruplar arasındaki verimliliği etkilemekte ve fiziksel ve beşeri sermaye kullanılarak yapılan yatırımların getirilerini olumlu yönde etkilemektedir.

“Sosyal sermaye ekonomik faaliyetlerden fayda sağlamak amacıyla koordinasyonu, işbirliğini mümkün kılan yatay ağları, normları ve bireyler arasındaki karşılıklı güveni ifade eden bir kavramdır.” (Putnam, 1995: 75).

Fukuyama (1999) sosyal sermaye kavramını bireyleri aralarında eşgüdümüne ve işbirliğine teşvik eden normlar bütünü olarak tanımlamıştır. Yazara göre sosyal sermaye temelini güven unsurunun oluşturduğu bir çalışma sistemidir ve bu sistemde içtenlik ve samimiyet esastır. Grootaert’in sosyal sermayeye getirdiği tanım daha geniş bir kapsamda olup toplumsal yapıyı geliştirip biçimlendirecek nitelikte normların yer aldığı sosyal ve politik ortam şeklinde ifade edilmektedir (Grootaert, 1998: 3).

Soyut bir sermaye türü olarak sosyal sermayenin somut sermaye türlerinden farklı özellikleri bulunmaktadır. Grootaert ve Bastelaer 2002 yılına ait çalışmalarında sosyal sermayenin fiziksel sermayeden farklı olarak kullanım sonrasında tükenmediği aksine biriktiği, bir anlamda üretim sürecinin hem girdisini hem de çıktısını oluşturduğu ifade edilmektedir. Geleneksel sermaye kullanımı Robinson Crusoe modelinde etkinlik sağlarken sosyal sermayenin söz konusu olabilmesi için en az iki kişi gerekmektedir (Grootaert ve Bastelaer 2002: 4). Neira ve arkadaşlarının 2009 yılında yaptığı çalışmada sosyal sermaye diğer sermaye türleri ile karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmaya göre sosyal sermaye geleneksel sermaye türleri ile benzer olarak yatırımı söz konusu olabilen, diğer sermaye türleri için tamamlayıcı ya da ikame edici nitelikte, yıpranabilen, farklı sermaye türlerine dönüştürülebilen nitelikte bir sermaye türüdür. Sosyal sermayenin diğer sermaye türlerinden farkı zor ölçülebilen ve anlaşılması zor yapısından kaynaklanmaktadır (Neira vd., 2009: 116).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) sosyal sermayeyi ağlar ve grupların kendi içlerinde ve birbirleriyle işbirliği yapmalarını kolaylaştıran normlar, değerler, tutumlar ve davranışlar olarak tanımlamaktadır. OECD’nin sosyal sermaye ve sosyal sermaye göstergeleri hakkında ilk geniş çapta çalışması 2002 yılında düzenlenen uluslararası konferans olup konferans sonrasında politika yapıcıları konu hakkında bilgilendirme amaçlı eğitim seminerleri verilmeye başlanmıştır. OECD 2002 yılından beri sosyal sermaye kavramının teorik altyapısını oluşturmaya ve sosyal sermayenin ölçülmesine olanak sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesine yönelik projeleri desteklemektedir (Milani, 2003: 25).

Dünya bankası sosyal sermayeyi toplumların kendi içlerinde ve birbirleriyle olan sosyal etkileşimlerini nicel ve nitel olarak ortaya koyan normlar, ilişkiler ve kurumlar olarak tanımlamaktadır. Dünya Bankası’nın sosyal sermaye tanımı OECD’nin tanımıyla bir ölçüde

örtüşmekte olup sosyal sermayenin toplumdaki kurumların, normların ve ilişkilerin toplamı değil hepsini bir arada tutan bir yapıştırıcı gibi işlev gördüğü görüşüyle de OECD'nin tanımından farklılaşmaktadır (Milani, 2003: 26).

Sosyal sermaye kavramına getirilen çok sayıda tanım kavrama farklı bilim dallarının farklı bakış açıları olduğunun bir göstergesidir. Ancak tüm tanımlar sosyal sermayenin güven, karşılıklılık, ağ oluşumları, cemiyyet veya birlikler, gruplar ve normlar bütünü olduğu konusunda hemfikirdir.

2.3.3. Sosyal Sermayenin Temel Unsurları

Sosyal sermayeyi oluşturan, işlevsel kılan ve kendi içlerinde etkileşim yaratarak artıran unsurlar sosyal sermayenin temel öğeleri olarak nitelendirilmektedir (Şavkar, 2011: 17). Sosyal sermaye kavramını net bir şekilde tanımlayan ve konu hakkında hemen hemen tüm çalışmaların başlıca referans kaynağı olan Putnam sosyal sermayenin ikili yapıda bir çerçevede geliştiğini ifade etmektedir. Buradaki düallite eksenlerden birinin görece durağan yapıda diğerinin ise sosyal sermayeye dinamiklik sağlayan bir yapıda algılanmasından kaynaklanmaktadır. Putnam durağan ekseninde normlar ve ağların, dinamik ekseninde ise güven unsurunun bulunduğunu ifade etmektedir.

Cohen ve Prusak sosyal ağ kavramını toplumu oluşturan bireylerin ve grupların birbirleri ile bağlantılarını ve etkileşimlerini güven ve karşılıklılık temelinde ortaya koyuş biçimleri olarak tanımlamışlardır (Cohen ve Prusak, 2011: 75). Coleman'a göre ise ancak sosyal ağların oluşması yoluyla bireylerin birbirleriyle etkileşimleri artmakta ve sosyal sermayenin oluşumunu sağlamaktadır (Öztaş: 2007: 82).

Woolcock ve Narayan'ın 2000 yılına ait çalışmalarında sosyal ağların önemini belirten *"Ne bildiğin değil kimi tanıdığın önemlidir"* (Woolcock ve Narayan, 2000: 225) ifadesine atıfta bulunan Field (2006) ise konu ile ilgili çalışmasında bireylerin hem ne bildiği hem de kimi tanıdıklarının bir bütün olarak önem taşıdığını vurgulamıştır. Bireylerin birbirlerini tanıyor olmalarının da tek başına bir anlam ifade etmeyeceğinin altını çizen yazar, birbirlerini tanıyan fakat samimiyetleri olmayan bireylerin sosyal ağlar sayesinde birbirleriyle ortak yönleri ve değerlerini kavrayabileceği ve bu sayede ortak hedeflerini gerçekleştirmek için birlikte çalışma ihtimallerinin artacağını belirtmiştir.

Onyx toplumsal normları toplum içerisindeki bireylerin birbirlerinden bekledikleri resmi olmayan tutum ve davranışlar olarak tanımlamaktadır. Normlar yazılı kurallara değildirler ancak gayri resmi bir toplumsal kontrol aracı olarak işlev görmektedirler. Toplumsal yapıda kabul görece davranışların belirlenmesinde büyük ölçüde etkili olan normlar bireylerin

toplumsal çıkarları kendi çıkarlarından önde tutmaları gerektiğini öngördüğü için sosyal sermayenin oluşumunu sağlamaktadır (Onyx, 2000: 26). Statü, toplumsal destek ve itibar gibi ödüllere desteklenen normlar sayesinde bireyler kamu çıkarlarını gözetme konusunda teşvik edilmiş olmaktadır. Normlar ayrıca sosyal sermayenin oluşmasında etkili olan karşılıklılık ve güven ilkelerine aracılık mekanizması olarak kabul edilmektedir (Kapu, 2008: 272).

Toplumsal yaşamda mevcut ilişkilerin devam ettirilebilmesinde ve yeni ilişkilerin kurulmasında oldukça etkili bir unsur olan güven kavramı ise Fukuyama (1995) tarafından ortak normlara dayalı, bireylerin birbirleriyle düzeni, güvenilirliği ve birlikte çalışmaya yatkınlığını temel alan ilişkilerinin olduğu bir toplum içerisinde giderek artan beklentiler olarak tanımlanmıştır. Fukuyama'ya göre bir toplumdaki güven düzeyi o toplumun refah düzeyinin ilişkilendirildiği yegâne kültürel karakteristiğidir (Fukuyama, 1995: 87). Sosyal sermayenin oluşturulması ve artırılmasında önemli rolü bulunan güven unsuruna sahip olmayan toplumlarda ekonomik ve sosyal faaliyetleri sekteye uğratabilecek şüpheler ortaya çıkacak ve toplumsal yaşantıda güvensizlik kaynaklı sıkıntılar yaşanacaktır (Newton, 2001: 210).

2.3.4. Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma

Geleneksel kalkınma iktisadi bağlamında ülkelerin kalkınma süreçlerinde fiziki, coğrafi ve tarihi kaynak stokları büyük önem taşımaktadır. Modern kalkınma yaklaşımları ise doğal veya fiziki kaynak yetersizliği olan ülkelerin de kalkınabileceğini ve bu kalkınmanın kaynağının büyüme denkleminde geleneksel üretim faktörleri ile açıklanamayan ve “artık” olarak adlandırılan kısımda yer alan unsurlar olduğunu ifade etmektedirler. Bu unsurlar genel olarak ekonomik aktörlerin birbirleri ile ilişkilerini ve etkileşimlerinin yanı sıra kalkınma amaçlı oluşturdukları organizasyonları da içermektedir. (Grootaert, 2010: 222). Özcan 2011 yılına ait çalışmasında söz konusu unsurların arasında sosyal sermayenin de bulunabileceğine vurgu yapmıştır (Özcan, 2011: 114).

Geleneksel iktisat teorisi ekonomik büyümenin belirleyicisi olan üretim faktörleri olarak toprak, işgücü ve yalnızca finansal olarak tanımladığı sermaye üzerine yoğunlaşmıştır. İlerleyen yıllarda özellikle 1960'lı yıllardan sonra söz konusu üretim faktörleri arasına beşeri sermaye de dâhil edilmiştir. Beşeri sermayenin üretim faktörleri arasına dâhil edilmesinin arkasında yatan neden eğitim seviyesi yüksek işgücünün diğer üretim faktörlerinin etkinliklerini arttıracak düşüncesidir. İktisat yazınına kazandırılan ekonomik büyüme ve kalkınma çalışmaları tarihsel süreç içerisinde ilerledikçe bazı ulusların yakaladığı büyüme eğilimlerinin yalnızca geleneksel üretim faktörleri ile açıklanamadığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde etkili olduğu düşünülen yeni sermaye

kavramları ortaya atılmaya başlamıştır. Ekonomik büyümenin geleneksel üretim faktörleri ile açıklanamayan ve toplam faktör verimliliği olarak adlandırılan kısmın oluşumunda hangi faktörlerin etkili olduğu konusunda yapılan bilimsel çalışmalar ışığında teknolojinin de bu artık kısmı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Nitekim küreselleşme sürecinde benzer teknolojilere sahip birbirinden farklı ulusların aynı teknolojiyle aynı büyüme rakamlarına ulaşamadığı ortadadır. Natasa 2008 yılına ait çalışmasında aynı teknolojiye sahip ülkelerin aralarındaki büyüme ve gelişmişlik farklarının beşeri sermayenin de içerisinde bulunduğu geleneksel üretim faktörlerinin yanı sıra ülkelerin sahip olduğu farklı kurumsal sosyal sermaye düzeylerinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Natasa, 2008: 552). Bu duruma örnek olarak Doğu Asya ülkelerinin yakaladığı yüksek büyüme oranlarını örnek veren çalışmalarında, Serageldin ve Grootaert söz konusu ülkelerde gerçekleşen yüksek büyüme oranlarını etkileyen faktörleri mevcut kurumsal yapılara ve bu kurumlara dair düzenlemelere, bilgi transferi ve ekonomik aktörler arasındaki işbirliğini mümkün kılan organizasyon alt yapıların mevcudiyetine bağlamaktadır (Serageldin ve Grootaert, 2000: 44).

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Bu etki büyük ölçüde ekonomik faaliyetlerin toplumsal kapsamından kaynaklanmaktadır. Svendsen 2004 yılına ait çalışmasında ülkeler arası gelişmişlik farklarının, sermayenin somut ve soyut türlerinin birlikte değerlendirilmesi gerektiği temeline dayanan ve Bourdieu İktisadı olarak adlandırılan bir çerçevede incelenmesi yoluyla açıklanabileceğini ifade etmektedir. Çalışmada sosyal sermaye ekonomik sistemin yazılı olmayan kurallarını temsil eden kurumsallaşmış ama resmi nitelikte olmayan insan değiş tokuşları olarak tanımlanmaktadır ve ülkeler arası gelişmişlik farklarını açıklama konusunda temel bir unsur olarak konumlandırılmaktadır (Svendsen ve Svendsen, 2004: 247).

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerinde nasıl ve hangi yollarla etkili olduğunu araştırdıkları çalışmalarında Narayan ve Pritchett (1999) ilk olarak sosyal sermayenin artışının toplumda oluşturduğu güçlü ilişkiler sayesinde yönetimin performansının izlenebilir kılındığını ve bu sayede devlet yönetiminin etkinleştiğini belirtmişlerdir. Sosyal sermaye artışına dayalı olarak ortaya çıkan işbirliği temelli faaliyetlerin kamusal malların yönetim problemlerinin çözülmesinde etkili olduğu ifade edilen çalışmalarında yazarlar yeni fikirlerin yayılması ve yeniliklere adaptasyon konusunda da sosyal sermaye artışı sayesinde artan işbirliklerinin önemli etkilerinin olduğunu vurgulamışlardır. Çalışmada ayrıca sosyal sermaye birikimi yüksek toplumların risk alma konusunda daha cesaretli davranabildikleri ve negatif dışsallıklara karşı daha fazla korundukları da ifade edilmektedir. Son olarak sosyal sermaye piyasalardaki eksik bilgiyi önlemekte ve bu sayede işlem maliyetlerini azaltmaktadır.

2.3.5. Sosyal Sermaye ve Kırsal Kalkınma

Literatürde sosyal sermayenin tanımı, kapsamı ve bileşenlerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar olduğu gibi bölgesel ve kırsal kalkınma alanlarındaki etkilerini de araştıran çalışmalar mevcuttur. Örneğin 1988 yılına ait bir çalışmada Coleman sosyal sermayenin kırsal alanlarda yaşayan bireylerin gerçekleştirmek istedikleri faaliyetleri kolaylaştırdığı ve amaçlarının gerçekleşmesine imkân sağladığını ifade etmektedir. Coleman kırsal alanlarda gözlemlenen işbirliklerine ortak tarımsal mekanizasyon kullanımını örnek verdiği çalışmada, bu gibi işbirliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan sosyal sermaye unsurlarının üreticilerin gereksinim duyduğu fiziksel sermaye miktarını azaltacağını belirtmektedir. Yine 2004 yılına ait çalışmada Venisland kırsal alanlardaki üreticilerin bir araya gelmesiyle oluşan birliklerden meydana gelen ağların ekonomik büyüme için fiziksel sermaye ve yeni üretim teknikleri kadar önem arz ettiğini belirtmiştir. Yazar gereken durumlarda işbirliği gayretlerinin finansal sermayeye dönüştürülebileceğinin ve kalkınma sürecinde kullanılabileceğinin de altını çizmektedir.

Giorgas 2007 yılına ait çalışmada kırsal toplulukların kalkınması için sosyal sermayenin önemini vurgulamış ve sosyal sermayenin unsurları olan güven, normlar ve toplumsal ağları ekonomik büyümenin ön koşulları olarak tanımlamıştır. Yazara göre birbirlerine güvenen bireylerden oluşan topluluklarda ortaya konulacak gönüllülük esaslı faaliyetler beraberinde ekonomik ve sosyal refahı da getirecektir.

Callois ve Aubert (2007) çalışmalarında Fransa'nın kırsal yerleşmelerinde bölgesel gelişme çalışmalarına yön verecek sosyal sermaye göstergelerini tanımlamayı amaçlamışlardır. Sosyal sermayeyi, yerel bağlılık çerçevesinde 'bağlayıcı' ve dış bağlantılar çerçevesinde 'köprü kuran' olmak üzere iki boyutlu değerlendirmişlerdir. Yapılan ekonometrik analizle sosyal sermayenin bu iki boyutunun doygunluk etkisi yarattığı, birinin yüksek olmasının diğerinin performansını düşürdüğü ortaya konulmuştur. Yerel kurumların fonksiyonelliği ve liderlerin etkinliği sosyal sermayenin oluşumunda pozitif etki yaratırken; yerel bağlılık ve işbirliğinin yanı sıra, dış bağlantıların da önemli olduğu görülmektedir.

Kozel ve Parker, Kuzey Hindistan'ın kırsal kesimlerindeki yoksulluğu incelediği 2000 yılına ait çalışmalarında yoksul bireylerin aralarında oluşturdukları sosyal grupların küçük gruplar olmanın ötesine geçmediğini, aralarında güven duygusunun eksikliğinden kaynaklanan kendilerini korumacı davranışın yaygın olduğunu belirtmiştir. Kırsal alanlarda yoksul olmayan bireylerin sahip olduğu güçlü ağlar bulunduğunu ifade eden çalışmada söz konusu ağların ortak çıkarları gözetme konusunda kullanıldığı da vurgulanmaktadır.

Danimarka’da kırsal alanlardaki kooperatifleri inceledikleri 2000 yılına ait çalışmalarında Swendsen ve Swendsen kooperatifleri sosyal sermaye olarak nitelendirmiş ve sosyal sermayenin güven unsuruna vurgu yaparak kooperatiflerin Danimarka’da ekonomik büyüme ile sonuçlanan işbirliklerine örnek olarak gösterilebileceğini ifade etmişlerdir. Çalışmada ayrıca sosyal sermayenin tek başına bir üretim faktörü olarak ele alınması gerektiği görüşüne de yer verilmiştir.

Onyx ve arkadaşlarının 2007 yılında yaptıkları bir çalışmada Avustralya’nın üç farklı kırsal bölgesinde (Wyalang NSW, Broken Hill NSW ve Maleny Queensland) sosyal sermayenin nasıl oluştuğunu incelemişlerdir. Daha önceden Callois ve Aubert’in (2007) çalışmalarında yerelde bağlayıcı ve dış çevrelerle köprü kuran olarak iki boyutlu değerlendirilen sosyal sermaye türlerine bağlantılı sosyal sermayeyi ekleyen Onyx ve arkadaşları çalışmalarında sosyal sermayenin güç ve toplu hareketlerle arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırmalarının sonucunda Maleny Queensland’in en yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip bölge olduğu ortaya çıkmıştır.

Vennesland 2004 yılına ait çalışmasında kırsal kalkınmada firmaların başarısında ulusal ve uluslararası ağ üyeliklerinin firmanın başarı şansını arttırdığını belirtmiştir. Çalışmada kırsal alanlarda yer alan birliklerin oluşturduğu yeterince büyük bir ağın en az fiziksel sermaye ve uygun teknoloji kadar büyüme için gerekli olduğu ve kaynakları yönetmek için ortaya konan işbirliği çabalarının finansal sermayeye dönüştürülebildiği belirtilmektedir.

Brooks (2007) ise ekonomik açıdan avantajlı konumda olan yerleşmelerin köprü kuran ve bağlantılı sosyal sermayeleri güçlü topluluklar olduğunu yaptığı çalışmayla ortaya koymuştur. Diğer taraftan, kırsal alanda sağlanabilecek ekonomik ve sosyal refahta hükümetin rolüne, sivil toplum kuruluşları ile ilişkisi bağlamında değinmiştir.

Boxelaar ve arkadaşlarının 2007 yılına ait çalışmalarında sosyal sermayenin kırsal kalkınmadaki rolüne, tarımın kırsal alandaki hegemonyasının sona ermesine ve verimliliğin temel yaklaşım olduğu kırsal kalkınma stratejilerinin yerini kırsal yerleşmelerde uzmanlaşma yaklaşımının almasına bağlı olarak değinilmiştir. Bu süreçte kırsal yerleşmelerde var olan çeşitliliğin ve farklılıkların ortak hedeflere ulaşmada ortaya çıkardığı zorluklar, çalışmanın eksenini oluştururken; sürdürülebilir arazi yönetimi için farklı çiftçilerin bir arada hareket etmesini sağlamanın önemine değinilmiştir.

Kırsal alanda sosyal sermaye yapısını araştıran çalışmalardan birinin konusu da din olmuştur (Mitchell, 2007: 273). Dini inanışların, gönüllülük ve toplumsal eklemlenme ile pozitif ilişkisi olduğunu ortaya koyan çalışmada, kırsal yerleşmelerdeki kiliselerin sosyal sermaye gelişimindeki etkisi tartışılmaktadır. Bu bağlamda yazar sosyal sermayenin

geliştirilmesi adına çok kuvvetli bir yapışkan olarak gördüğü ve bireyleri ve toplumları birbirine bağlayan dinin kullanılabileceğini belirtmektedir.

Türkiye’de kırsal alanların kalkındırılmasında sosyal sermayenin etkisinin incelendiği çalışma sayısı oldukça azdır. Bu az sayıdaki çalışmalardan bir tanesi Çekiç’in 2009 yılına ait çalışmasıdır. Bu çalışmada bireyler arasındaki ilişki ağları olarak tanımlanan sosyal sermayenin ekonomik kalkınma için önemli bir üretim faktörü olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir. Çalışmada ayrıca kişilerin proje üretebilmesi ve proje etrafında işbirliğine dayalı çalışabilme ve güven ve normlara dayalı yönetim de sosyal sermaye olarak nitelendirilmektedir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de kırsal alanlar arasında nüfus büyüklükleri benzer olan alanlarda işlediği toprağın mülkiyetine sahip olan kırsal kesimde daha fazla sosyal ağ bulunduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada altı çizilen bir diğer husus ise kırsal alanlardaki toplumsal ilişki ve faaliyetlerin büyük çoğunluğunun geleneksel kurumlar çerçevesinde gerçekleştiği ve proje üretimi ya da sorunlara çözüm süreçlerinde rol oynama gibi yeni davranış kalıplarının var olan geleneksel kurumlar çerçevesinde yaygınlaşmasının zor olduğudur. Yazara göre söz konusu davranış kalıplarının oturması için yazarın ikincil küme ilişkileri olarak adlandırdığı yeni kurumların oluşturulması gerekmektedir.

Sonuç olarak, literatür bölgesel ve kırsal kalkınmada formel ve enformel kurumların önemini vurgulayan çalışmalar açısından zenginlik sunmaktadır. Buna göre, kurumsalcı yerel/bölgesel kalkınma teorileri, değişim ve gelişim sürecini, ortak değerler, ortak vizyon, kollektif aktivitelere zamanında katılım, güven ve işbirliği odaklı karar vermenin desteklenmesi gibi sosyal unsurlara dayalı olarak açıklamaktadır. Bu teorilere göre bir bölgenin sosyal sermayesi, bölgenin aktör ağlarının ve bu ağların temelinde yatan ortak değerler, normlar ve anlayış ile birlikte kurumsal yapıları ve ilişkileri içermektedir. Bu unsurlar da sonuç olarak işbirliğine yönelik davranışları ve faaliyetleri kolaylaştırmaktadır (İnal-Çekiç ve Ökten, 2009: 212).

Yerel/bölgesel kalkınma bağlamında, kalkınmada oldukça aktif olan bireyler ve aktörler kolektif faaliyetleri desteklemede katalizör görevi görür. Bu durum, yerel hükümet ve toplum grupları arasında pozitif ilişkilerin gerçekleştiği yerel düzeydeki yatay sosyal sermayeye işaret eder. Bununla birlikte kırsal ve bölgesel kalkınma teorisi ve uygulamaları, bireysel gruplar kadar yerel toplumlar arasında da bu tür yatay ağların olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür yatay ilişkilerin mutlaka yerel/bölgesel dikey ilişkiler ile de tamamlanması gerekmektedir. Bu bağlamda oluşan sosyal organizasyonlar ve yapılar, sosyal sermaye potansiyelinden yararlanılmasının ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır (Çetin 2006: 11).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNOVASYON TEORİSİ VE SOSYAL İNOVASYON

3.1. İnovasyon Teorisi

Ekonomi yazınında inovasyonlar yararlı, karlı, yapıcı ve problem çözücü yönleri değerlendirildiğinde ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde pozitif etkili görülmektedir. Bir problemin ya da ihtiyacın tanımlanması inovasyonların temelini oluşturmaktadır (Tuomi, 2012: 40). İnovasyonların ekonomik ve sosyal yaşama katkıları o kadar önemlidir ki Ven ve arkadaşlarının 2008 yılına ait çalışmalarında da belirtildiği gibi zaman zaman ulusal ya da küresel ölçekte yaşanan krizlerin bile inovasyonları tetikleyip aynı hedefe odaklanmış aktörler arasında işbirliğini artırdıkları için olumlu yanları bulunmaktadır (Ven vd., 2008:28).

Sosyal buluş kavramını ilk kez kullanan ve sosyal değişime büyük ölçüde sosyal buluşların neden olduğunu ilk kez belirten kişi Max Weber'dir. Ancak ekonomik etkinliğin teknolojik inovasyonlarla birlikte ortaya konulacak sosyal inovasyonlar yoluyla sağlanabileceğini savunan en temel referans şüphesiz Schumpeter'in 1911 yılında ortaya koyduğu "Ekonomik Kalkınma Teorisi" adlı çalışmasında kalkınmanın itici gücü olarak konumlandığı inovasyon kavramına getirdiği tanımdır. Schumpeter'in kalkınmayı dinamik bir süreç olarak kabul ettiği 1942 yılına ait çalışmasında yer alan şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

"Esasında kapitalist ekonomi statik değildir ve olması da mümkün değildir. Ayrıca kapitalist ekonomi düzenli bir gelişme de göstermemektedir. Tam tersine kendi içinde yeni mallar, yeni üretim metotları ya da ticari olanaklarla devamlı olarak yenilenmektedir ve hareket etmektedir. Mevcut bütün sistem, iş hayatının bütün koşulları her daim bir değişim göstermektedir" (Schumpeter 1942: 61)

Schumpeter'in teorisinde ekonomik kalkınma sürekli bir *yaratıcı yıkım* süreci olarak tanımlanmaktadır.

" ... 1760–1940 yılları arasında bir işçinin geliri ile elde ettikleri yalnızca mal miktarı ve çeşidi bakımından artmamış aynı zamanda da kalite bakımından durmadan olumlu anlamda değişimlere uğramıştır. Aynı şekilde sıradan bir çiftliğin üretim mekanizması, basit tarım aletlerinden modern makine tarımına doğru gelişmiştir. Metal sanayiinde üretim mekanizması odun kömürü fırını yerini yüksek fırına; enerji sektöründe su değirmenleri yerini modern türbinlere bırakmış, ulaştırma sektöründe posta arabalarının yerini ise uçaklar almışlardır. Yeni ulusal pazarların ya da dış piyasaların oluşması el sanatları atölyelerinden yoğun ve büyük işletmelere geçiş (örn. U.S. Steel), kapitalist sistemin durmadan kendi içerisinde bir devrim, bir yeniliğe maruz bırakmakta, bütün bu öğeler yine devamlı olarak eski faktörleri yok ederek yenilerini yaratmaktadır. Bu "yaratıcı yıkım gelişimi" kapitalizmin esas temelidir.

Her koşulda kapitalist girişim eninde sonunda bu gelişime ayak uydurmak zorundadır” (Schumpeter 1942: 138).

Teoriye göre ekonomik kalkınmanın tek yolu üretim araçlarının yeni bileşimlerinin piyasada kabul görmesi olarak da açıklanabilecek inovasyonlardır (Schumpeter, 1964: 100). Schumpeter’e göre üretim araçlarının yeni bileşimlerinin bulunması inovasyon anlamına gelmemekte olup bu durumda ortaya çıkan olgu yalnızca buluştur. Bir buluşun inovasyon olarak değerlendirilebilmesi için piyasada kendisine başarıyla uygulama alanı bulabilmesi şarttır. Bu süreçte firmaların temel görevi buluşları piyasaya tanıtip piyasada kabul görmesini sağlayarak inovasyon haline getirmekten ibarettir.

Schumpeter, inovasyonu müşterilerin henüz bilmediği bir ürünün veya var olan bir ürünün yeni bir niteliğinin pazara sürülmesi; yeni bir üretim yönteminin uygulanmaya başlanması; yeni bir pazarın açılması; hammadde ve yarı mamullerin tedariği konusunda yeni bir kaynağın bulunması; bir sanayinin yeni organizasyona sahip olması olarak tanımlar ve girişimcilerin inovasyonu rolleriyle piyasada dengeyi değiştirdiğinin ve ekonomide sürekli dinamizm yarattıklarının altını çizer. Tanımlamada göze çarpan önemli bir nokta Schumpeter’in inovasyonu gruplandırması ve bu gruplandırmaya teknolojik inovasyonların dışında süreç ve örgütsel inovasyonları da dahil etmiş olmasıdır. Hatta teknolojik bir inovasyonun ekonomik kalkınmaya yol açabilmesi için kültürel, siyasal ve sosyal hayatta gerçekleşecek sosyal inovasyonlarında söz konusu teknolojik gelişmeye eşlik etmesi gerektiğini ifade etmiştir (Moulaert vd., 2005).

Schumpeter inovasyonu gerçekleştiren kişiye girişimci adını vermiştir. Ona göre girişimci, yeni ürünler üretmeye istekli, ürettiği ya da başkaları tarafından üretilen mallara ilişkin yeni piyasalar araştıran, geleneksel işletme yönetimindeki aksaklıklara çözüm arayışında olan bir kişidir. Schumpeter’in girişimciye atfettiği görev, bir buluşu ya da genel olarak hiç kullanılmamış bir tekniği kullanarak üretim sistemini yenilemesi veya mevcut üretim sistemindeki aksaklıklara çözüm getirmesidir (Schumpeter, 1942: 202). Girişimciyi inovasyon yapmaya yönelten güdü kar elde etme isteğidir. Girişimcinin ortaya koyacağı inovasyon için yeterli parasının olmadığı durumlarda Schumpeter’e göre bankerler (bugünkü anlamda bankalar) devreye girmelidir. Bu bağlamda kapitalist bir ekonomide kredi olanakları inovasyon ortaya konulmasında en az girişimci kadar önem taşımaktadır.

Buraya kadar anlatılanları kısaca özetlemek gerekirse Schumpeter teorisinde kapitalizmin dinamizminin arkasında firmaların inovasyonlarının bulunduğunu ve inovasyon için girişimciyi motive eden unsurun yüksek kar beklentisi olduğunu ifade etmiş ve ekonomik

büyümenin ancak inovasyonlar sonucu gerçekleşen teknolojik gelişme sonucu gerçekleşebileceğini belirtmiştir

Her ne kadar Schumpeter ekonomik kalkınmada inovasyonun önemini dile getiren ilk ekonomist olarak kabul edilse de akademik literatürde onun Fransız sosyolog Gabriel Tarde (1843-1904)'nin sosyal teorisinden³ etkilendiğine yönelik bir çok yorum bulunmaktadır (Taymans, 1950: 611). Hatta bu yorumlardan bazıları Schumpeter'in ekonomik kalkınma teorisinin ve teorisinin kilit noktası olan inovasyon olgusunun Tarde'nin sosyolojik yaklaşımının ekonomiye uyarlanmasıyla başka bir şey olmadığı ve bu nedenle teorisinin orijinal olarak tanımlanamayacağı yönündedir (Michaelides ve Theologou, 2009: 367).

Tarde'nin sosyal teorisinin düşünsel temelinde iki unsur yer almaktadır. Bunlardan ilki insan etkileşimlerinin anlaşılabilmesi için doğa ve toplum ayrımının yapılmamasının gerekliliği, ikincisi ise makro/mikro ayrımının toplumun nasıl oluştuğunu anlamaya ilişkin yapılan ve yapılacak olan çalışmaların önünde engel oluşturduğu görüşüdür (Latour, 2002: 2). Tarde'ye göre en küçük varlıklar göründüklerinden çok daha karmaşık ve zengin birer yapıya sahiptirler. Bir başka deyişle küçük olan, kendisine benzerlerden oluşturduğu toplamlardan çok daha karmaşıktır. Tarde bahsi geçen küçük varlıklara atomu örnek vermiş ve her bir atomun evrensel olan ya da olmaya yönelmiş olan bir ortam olmak suretiyle aslen kendi içinde bir evren olduğunu ifade etmiştir (Tarde, 1903: 27).

Düşünsel anlamda ön plana mikroyu alması nedeniyle bir indirgemeci olarak nitelendirilebilecek olan Tarde doğa ve toplum arasında bir sınır olmaması gerektiğini ifade ederken sosyal olgulara birer nesneymiş gibi yaklaşmayı öneren Durkheim'in aksine her şeyin bir toplum ve her olgunun toplumsal bir olgu olduğuna vurgu yapmıştır (Tarde, 2012: 28). Tarde'nin çalışmasında göze çarpan bir diğer vurgu insan toplumları arasında özgüllük olarak nitelendirilebilecek herhangi bir fark olmadığı ve toplumlar arası fark ya da toplumların özgüllükleri olarak nitelendirilen olguların bireylerin dahil oldukları topluma içeriden bakmalarının yarattığı bir yanılsama olduğu üzerinedir (Tarde, 1903: 37).

Tarde'nin sosyal teorisine göre toplumsallaşmanın temelinde üç ilke bulunmaktadır. Bunlar imitasyon/taklit/tekrar, karşıtlık ve adaptasyon (uyum) olarak sıralanabilir. Toplumsal olguları incelerken mikro düzeyden makro düzeye doğru ilerlemeyi esas alan teoride makro adeta mikronun bir uzantısı olarak görülmektedir. Teori kapsamında sosyal eylemler bireylerin girişimlerinin bir toplamı olarak ortaya çıkmakta ve teoride birey kelimesi yerine yer yer

³ Sosyal teori insan topluluklarının ya da toplumların yapılarının ya da öğelerinin nasıl ve niçin şekillendiği, değiştiği, geliştiği veya yok olduğu hakkındaki fikirler, tartışmalar, hipotezler, fiktisel deneyler ve açıklayıcı spekülasyonlar bütünüdür (Harrington 2014).

eyleyici kelimesi kullanılmaktadır. Sosyal eylemlerin nereden kaynaklandığı sorusuna teoride verilen cevap icatlar olarak ifade edilen eyleyicilerin girişimleri yani yeni fikirleri ve geliştirdikleri yeni usüllerdir. Tarde'ye göre temel toplumsallaştırıcı yani bireyden toplum meydana getiren eylem bireysel ve birbirinden farklı faaliyetler değil, imitasyon/taklit/tekrar olup icatlar ancak bu sayede yani eyleyicilerin taklit etmeleri sayesinde kabul görülüp, yayılıp ve etkili olabilmektedirler. İcatlar ortaya koymaya etki eden faktörler ise eyleyicilerin zihinsel yeteneklerindeki farklılıklar, içerisinde yetiştikleri sosyal koşullar ve Tarde'nin makalesinde hayalet fikirler olarak adlandırılan birbirinden bağımsız fikirleri zihinde biraraya getirerek bir sentez yapmanın zorluğu olarak belirtilebilir. Söz konusu faktörlerin etkisi altında ortaya konulan icat tek başına yeterli değildir. Zira asıl önemli olan bu icadın taklit edilerek yayılmasıdır. Bir icadın taklit edilmesinde en etkili faktör icadın ilk kaynaktan en başta etkilediği kişi sayısıdır ve icatlar söz konusu kişi sayısı bazında geometrik yayılırlar.

Ekonomi bağlamında inovasyonun ve türlerinin tanımına yönelik çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi uluslararası kabul gören OECD ile Avrupa Komisyonu'nun 2005 yılında birlikte yayınladığı Oslo Kılavuzu'dur. Oslo Kılavuzu'nda inovasyon yeni veya önemli ölçüde değiştirilmiş ürün (mal ya da hizmet) veya sürecin; yeni bir pazarlama yönteminin; ya da iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanması olarak tanımlanmıştır. Kılavuza göre, inovasyon dört tür altında sınıflandırılmaktadır. Bu inovasyon türleri şu şekilde tanımlanabilir

1. **“Ürün inovasyonu**, yeni veya özellikleri ya da kullanım amaçları açısından önemli ölçüde geliştirilmiş/iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin pazara sunulmasıdır. Bu, teknik özelliklerde, parçalarda ve malzemelerde, yerleşik yazılımda, kullanım kolaylığında veya diğer işlevsel özelliklerde önemli iyileştirmeleri/geliştirmeleri içerir.
2. **“Süreç inovasyonu**, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş/iyileştirilmiş üretim ya da dağıtım yönteminin uygulanmasıdır. Bu, tekniklerde, ekipmanda ve/veya yazılımda önemli değişiklikleri içerir.
3. **“Pazarlama inovasyonu**, ürün tasarımında veya paketinde, ürün yerleştirmede, ürün promosyonunda ya da fiyatlandırmasında önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanmasıdır.
4. **“Organizasyonel inovasyon**, firmanın iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır.

Çalışmanın devam eden bölümünde Oslo Kılavuzu'nda yer alan inovasyon sınıflandırmasında yer almadığı halde içeriğine bakıldığında dört sınıflandırmanın hepsini bünyesinde barındırdığı söylenebilen sosyal inovasyon kavramı detaylıca incelenmiştir.

3.2. Sosyal İnovasyon

İnovasyon kavramı her ne kadar ilk etapta teknolojik alandaki yenilikler olarak algılansa da inovasyonlar tıbbi, önleyici, marjinal, teknik, yönetsel ve sosyal inovasyonlar gibi farklı karakterlerde de olabilmektedir (Tuomi, 2012: 41). Sosyal inovasyon literatürü inovasyonun sadece ekonomik bir sistem olmadığı; aynı zamanda toplumsal sorunların çözülmesine, eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına, istihdam yaratılmasına ve çevrenin korunmasına katkıda bulunan toplumsal bir sistem olduğu fikrini temel almaktadır. İnsan, toplum ve gezegen için sürdürülebilir bir yaşam sağlamak üzere, var olan toplumsal, kültürel, ekonomik ve çevresel sorunlara yenilikçi çözümler üretmek ve bunları hayata geçirmek olarak ifade edilebilecek sosyal inovasyon topluma fayda sağlayacak ve sosyal değer yaratacak yenilik, değişiklik ve iyileştirme faaliyetlerinin geliştirilmesini ve uygulanmasını ifade eder (BAKKA, 2014:10). Sosyal inovasyon çok disiplinli bir kavramdır. Her bir disiplin kavrama farklı açıdan yaklaştığı ve kavramın içinde barındırdığı sosyal ve inovasyon kavramlarının ilk kez yan yana gelmesinden kaynaklanan anlam kargaşası nedeniyle kavramın üzerinde uzlaşılmış net bir tanımı bulunmamaktadır. Sosyal inovasyon kavramının bünyesindeki sosyal kavramı yapılacak faaliyetlerin toplum için yapılacağını belirtirken bugüne kadar ekonomi literatüründe firmaların elde ettikleri karı artırmak ve piyasada güç sahibi olmak için geliştirmeleri gereken yenilikler olarak tanımlanan inovasyon kavramının yan yana gelmesinin ilk başta bir anlam kargaşası yaratması zaten beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal inovasyon ile ilgili bugüne kadar ortaya konmuş çalışmalar incelendiğinde çalışmaların hemen hepsinin sosyal inovasyon kavramına kendilerinin bir tanım geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Franz ve arkadaşları (2012) sosyal inovasyonun güncel olan ve herkesin kullanmaktan hoşlandığı bir kavram olduğunu ancak apaçık ve geniş kesimlerce kabul gören bir tanımın halen oluşturulamamış olduğunu belirtmektedirler (Franz vd., 2012: 383). Yine De Bruin 2012 yılına ait çalışmasında sosyal inovasyonun evrensel kabul görece ve terimi net bir biçimde çevreleyecek bir tanıma ihtiyacı olduğunu belirtmektedir (De Bruin, 2012: 373). Bazı çalışmalar ise sosyal inovasyona bugüne kadar getirilmiş tüm tanımların yarattığı kargaşanın paradoksal bir biçimde terimin inovatif boyutunun içini boşalttığından yakınmaktadır (Martinelli, 2012: 171). Avrupa Komisyonu ve OECD gibi resmi kurumların ortaya koyduğu tanımlar bulunmasına rağmen çalışmalar derinleştikçe veya sosyal inovasyon

konusu farklı bilimsel doktrinle yetişmiş kişiler tarafından çalışıldıkça var olan az sayıda resmi tanımın konuyu açıklamakta yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Sosyal inovasyon kavramına ait genel geçer kabul görececek bir tanımın henüz ortaya konulamamış olmasının nedeni aslında kavramın kendi içinde yatmaktadır. Kavram sosyal ve inovasyon terimleri bağlamında ayrıştırıldığında konunun hem sosyoloji ve psikoloji hem de ekonomi bilim dallarını içerdiği anlaşılabilmektedir. Hem sosyal (toplumsal) hem de inovatif olması gereken bir uygulamanın sosyal (toplumsal) tarafının net olarak ortaya konulabilmesi için topluma yönelik özelliklerin, toplumların iç dinamiklerinin, yeniliklere karşı esnekliklerinin (social resilience), toplumsal psikolojinin vs. değerlendirilmesi gerekmektedir. İnovasyon oluşturma ise bambaşka karmaşık bir süreç olup uygulamanın inovasyon olarak değerlendirilebilmesi ve ekonomik çıktıları etkileyebilmesi için şüphesiz sosyoloji ve psikoloji bilim dallarının yanısıra geniş ekonomi ve inovasyon literatüründen faydalanmak gerekliliği kaçınılmazdır. Örneğin 1960'lı yıllarda yapılmış çalışmalarda sosyal inovasyon kavramına örnek olarak sosyal bilimlerdeki deneysel çalışmalar verilmekteyken (Caulier-Grice vd., 2012), Bock (2012) ise sosyal inovasyonun, inovasyonun sosyal mekanizmalarını belirtecek şekilde karmaşık ve çok boyutlu olduğunu belirtmiştir. Gelişen bir alan olarak sosyal inovasyon zengin ve çeşitlidir. Yeni öğrenme modellerinden atıkları azaltmak için yeni yöntemlere, yaşlıların bakımından toplumları düşük karbon ekonomisine teşvik etmeye kadar geniş bir yelpazeye sahiptir (Mulgan vd., 2006: 14)

3.2.1.Sosyal İnovasyon Tanımları

Sosyal inovasyon kavramının tanımını ve kapsamını ortaya koymak adına ortaya konulmuş ilk kollektif çaba 2011 yılında Viyana'da düzenlenen Challenge Social Innovation Konferansı'dır. Avrupa Komisyonu, Viyana Sosyal İnovasyon Merkezi ve Dortmund Üniversitesi işbirliğiyle NET4SOCIETY (the Network of Socio-economic Sciences and Humanities National Contact points) tarafından organize edilen konferansın sonuçlarını içeren Viyana Bildirgesi'ne göre sosyal inovasyon endüstriyel toplumdan bilgi ve hizmet temelli topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan/çıkabilecek sorunları çözmekte yetersiz kalan teknolojiye yönelik inovasyonlara acilen alternatif olması beklenen inovasyonlar olarak konumlandırılmıştır. Bildirgeye göre toplumun inovasyon paradigmasındaki kayma sonucunda ortaya çıkan belli başlı toplumsal değişimlere adaptasyonu için sosyal inovasyonların ortaya konulması esastır. Viyana Bildirgesi, Avrupa Birliği 2020 Stratejisi tarafından belirlenmiş olan; işgücünün % 75'inin istihdamı, Araştırma, Geliştirme ve İnovasyon için Avrupa Birliği ülkelerinde GSYİH'larının en az % 3'üne tekabül etmesi istenen yatırımlar, iklim değişikliğinin

yarattığı zorluklara uyum sağlamayı amaçlayan %20 daha az sera gazı emisyonu, enerji verimliliğinde % 20 artış, enerjinin %20'sinin yenilenebilir kaynaklardan sağlanması, eğitim alanında okulu terk etme oranlarının % 10'un altına düşürülmesi, yaş gruplarının % 40'ının üçüncü seviye eğitimi tamamlamalarının sağlanması, yoksulluk ve toplumsal dışlanma riski altında bulunan 20 milyon insan sayısının azaltılması gibi net hedeflere ulaşmak için sosyal inovasyonların kaçınılmaz hale geldiğinin altını çizmektedir. Görülen odur ki sanayi devriminin ekonomik büyüme için şart koştuğu ve uzun bir süre tek başına ekonomik büyümeyi sağlayan teknolojik inovasyonlar artık ekonomik büyümenin ortaya çıkardığı toplumsal değişim sürecinde karşılaşılan sorunlara çözüm göstermekte yetersiz kalmaktadır.

Avrupa Birliği sosyal inovasyonu sosyal ihtiyaçları alternatiflerinden daha etkin bir biçimde karşılayan ve ihtiyaçları karşılarken aynı zamanda yeni sosyal ilişkiler ve ortaklıklar yaratan yeni fikirler (ürünler, hizmetler ve modeller) olarak tanımlamıştır. Moulaert sosyal inovasyonu mal ve hizmetlerin tahsisini düzenleyen ve yönlendiren yönetim sistemlerinin geliştirilmesi sonucu sosyal ilişkilerde gerçekleşen dönüşüm esnasında dışlanan göz ardı edilen insan ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni yönetim yapılarının ve yeni organizasyonların ortaya konulması olarak tanımlamaktadır (Moulaert: 2009: 12). Yine Moulaert ve arkadaşlarının 2013 yılında hazırladıkları çalışmada sosyal inovasyon evrensel hakların geçerli olduğu ve sosyal dışlanmanın olmadığı bir dünya, bir ülke, bir bölge, bir yöre ya da bir topluluk yaratma idealinin gerçekleşmesi için hedeflenen toplumsal refah bağlamında sosyal ilişkilerin ve bu ilişkileri güçlendirme süreçlerinin iyileştirilmesi olarak tanımlanmıştır (Moulaert vd., 2013:....)

AB 7. Çerçeve Programı kapsamında desteklenen ve sosyal inovasyona dair teorik bir altyapı oluşturmayı hedefleyen projelerden biri olan SI-DRIVE projesi sosyal inovasyonu toplumsal faaliyet alanlarında ortaya çıkan ihtiyaç ve problemlerle daha iyi başa çıkabilme amacıyla belli aktörler ya da aktörler topluluklarının ortaya koyacağı yeni uygulama kombinasyonları olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda bir inovasyonun sosyal olabilmesi için süregelen sosyal faaliyeti değiştirmesi, inovasyonun toplumsal olarak kabul görmesi ve toplum içinde yayılması gerekmektedir.

Stanford Social Innovation Review'da yer alan tanıma göre sosyal inovasyon toplumsal bir problemi güncel çözüm yollarından daha etkin, daha verimli ve daha sürdürülebilir bir şekilde çözebilecek inovasyonlardır. Ancak bu çözüm yolu sayesinde yaratılacak değer bireylerden ziyade öncelikli olarak toplum için yaratılıyor olması esastır.

Avrupa Politika Danışma Bürosu (BEPA) sosyal inovasyona tanım geliştirirken kavramdaki sosyal ve invasyon kavramlarını ayırma ve ayrı ayrı değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda sosyal inovasyon kavramının içerdiği inovasyon terimi değer yarattığı

kanıtlanan yeni fikirlerin yaratılma ve uygulanma kapasitesini ifade ederken sosyal terimi yaratılacak değerin kim için yaratılacağı sorusuna cevap niteliğindedir. Söz konusu değerin yaratılmasındaki motivasyon kar elde etme güdüsü değil toplumsal yaşam kalitesinin, toplum içerisindeki dayanışmanın ve refahın artırılma amacı olmalıdır. BEPA'nın 2011 yılında hazırladığı raporda sosyal inovasyon çalışmalarında sıkça geçen sosyal, toplumsal ve sistemik kavramlarının birbirlerinden farkları ortaya konulmuştur. Rapora göre sosyal kavramı toplumun dezavantajlı (marjinal) gruplarının piyasalar ve mevcut kurumsal yapılar tarafından çözilemeyen problemlerine yönelik sosyal talepler olarak tanımlanmıştır. Sosyal kavramı dışında geçen toplumsal kavramı tüm toplumun karşı karşıya olduğu birbirlerinden belli sınırlarla ayrılabilen sosyal ve ekonomik sorunları tanımlamak için kullanılmaktayken sistem kavramı ise toplumu oluşturan bireylerin katılımcılığının arttırıldığı ve güçlendirme ve öğrenmeyi hedefleyen yeni baştan bir toplum şekillendirmesini ifade etmektedir (BEPA, 2011: 44).

Sosyal inovasyon hakkında çalışmalar yapan bir başka araştırmacı olarak Mulgan 2006 yılında yaptığı çalışmasında sosyal inovasyonu toplumsal bir ihtiyacı karşılama motivasyonundan yola çıkan ve öncelikli olarak amaçları toplumsal fayda sağlamak olan organizasyonlar yoluyla yayılan yenilikçi faaliyet ve hizmetler olarak tanımlamıştır (Mulgan, 2006: 11).

Murray ve arkadaşları 2010 yılına ait çalışmalarında sosyal inovasyonu aynı anda hem toplumsal ihtiyaçları karşılayan hem de yeni toplumsal ilişkiler ve ortaklıklar yaratan yeni fikirler olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanıma benimseyen Caulier-Grice ve arkadaşları 2012 yılına ait çalışmalarında tanıma sosyal inovasyonların varlıkların ve kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacak yeni ya da geliştirilmiş ilişkiler yarattıklarını eklemiştir. Phills ve arkadaşları ise 2008 yılında hazırladıkları çalışmalarında bir inovasyonun sosyal inovasyon kabul edilebilmesi için söz konusu inovasyonun var olan soruna getirdiği çözüm sonucunda bireysel faydadan çok toplumsal faydanın ön plana çıkması gerektiğini vurgulamışlardır. Tanımlardan yola çıkılarak sosyal inovasyonu oluşturan temel bileşenler Tablo 3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.1 Sosyal İnovasyonun Temel Bileşenleri

Temel Bileşenler	Açıklama
Yeni olma	Sosyal inovasyonlar alanda, sektörde, piyasada ya da kullanıcı için yenidir ya da yeni bir şekilde uygulamaya konulmalıdır.
Fikrin uygulamaya geçirilmesi	Bu bileşen icat ile inovasyon arasındaki farkı ifade eder. İcat yeni bir fikrin geliştirilmesiyle inovasyon geliştirilen fikrin uygulamaya konulması anlamına gelmektedir.
Sosyal bir ihtiyaca yönelik olma	Sosyal inovasyonlar tanımlanmış sosyal ihtiyaçlar üzerine geliştirilirler.
Etkinlik	Sosyal inovasyonlar varolan tüm çözümlerden daha etkindir ve sonuçlarda ölçülebilir bir gelişme meydana getirirler.
Toplumun faaliyet kapasitesini artırma	Sosyal inovasyonlar fayda elde edecek bireyleri onlara toplumda yeni roller ve ilişkiler yaratarak, varlıklar geliştirerek, kaynakların ve varlıkların daha etkin kullanımı suretiyle güçlendirirler

Kaynak: Caulier-Grice vd., 2012: 7

Sosyal inovasyonlar toplu aktiviteleri ve kaldıraç görevi yapan kurumsal kaynakları tüm toplumu kapsayacak teşviklere (sosyal hizmetler, sosyal ekonomi, yönetim modelleri, bölgesel, sosyal hareketler ve çeşitlilik politikaları gibi) dönüşecek şekilde harekete geçirebilir. Devlet kurumları ve sosyal inovasyonlar arası ilişki oldukça karmaşık olup fırsatlar yaratabileceği gibi gerginliklere de sebep olabilmektedir (Moulaert vd., 2013: 5). Ayrıca sosyal inovasyonlar sektörler arası mevcut ilişkileri ortaya koyabileceği gibi yeni ilişkiler de yaratabilmektedirler (Bjork ve Olsson, 2013: 4). Çalışmanın bu bölümüne kadar bahsi geçen ve ayrıca literatür incelemesinde karşılaşılan ve diğer sosyal inovasyon çalışmalarında atıf alan belli başlı sosyal inovasyon tanımları Tablo 3.2’de yer almaktadır.

Tablo 3.2 Literatürde Sosyal İnovasyon Tanımları

Yazar/Kurum/Proje	Tanım
Viyana Bildirgesi	Endüstriyel toplumdan bilgi ve hizmet temelli topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan/çıkabilecek sorunları çözmekte yetersiz kalan teknolojiye yönelik inovasyonlara acilen alternatif olması beklenen inovasyonlardır.
Avrupa Birliği	Sosyal ihtiyaçları alternatiflerinden daha etkin bir biçimde karşılayan ve ihtiyaçları karşılarken aynı zamanda yeni sosyal ilişkiler ve ortaklıklar yaratan yeni fikirler (ürünler, hizmetler ve modeller)dir.
BEPA	Sosyal inovasyon kavramının içerdiği inovasyon terimi değer yarattığı kanıtlanan yeni fikirlerin yaratılma ve uygulanma kapasitesini ifade ederken, sosyal terimi yaratılacak değer kim için yaratılacağı sorusuna cevap niteliğindedir. Söz konusu değer yaratılmasındaki motivasyon kar elde etme güdüsü değil toplumsal yaşam kalitesinin, toplum içerisindeki dayanışmanın ve refahın artırılma amacı olmalıdır.
Mulgan	Toplumsal bir ihtiyacı karşılama motivasyonundan yola çıkan ve öncelikli olarak amaçları toplumsal fayda sağlamak olan organizasyonlar yoluyla yayılan yenilikçi faaliyet ve hizmetler olarak tanımlanmıştır.
Frank Moulaert	Mal ve hizmetlerin tahsisini düzenleyen ve yönlendiren yönetim sistemlerinin geliştirilmesi sonucu sosyal ilişkilerde gerçekleşen dönüşüm esnasında dışlanan veya göz ardı edilen insan ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni yönetim yapılarının ve yeni organizasyonların ortaya konulması Evrensel hakların geçerli olduğu ve sosyal dışlanmanın olmadığı bir dünya, bir ülke, bir bölge, bir yöre ya da bir topluluk yaratma idealinin gerçekleşmesi için hedeflenen toplumsal refah bağlamında sosyal ilişkilerin ve bu ilişkileri güçlendirme süreçlerinin iyileştirilmesidir.
Stanford Social Innovation Review	Sosyal inovasyon toplumsal bir problemi güncel çözüm yollarından daha etkin, daha verimli ve daha sürdürülebilir bir şekilde çözebilecek inovasyonlardır. Ancak bu çözüm yolu sayesinde yaratılacak değer bireylerden ziyade öncelikli olarak toplum için yaratılıyor olması esastır.
Murray vd.	Aynı anda hem toplumsal ihtiyaçları karşılayan hem de yeni toplumsal ilişkiler ve ortaklıklar yaratan yeni fikirlerdir.
SI-DRIVE	Sosyal inovasyonu toplumsal faaliyet alanlarında ortaya çıkan ihtiyaç ve problemlerle daha iyi başa çıkabilme amacıyla belli aktörler ya da aktörler topluluklarının ortaya koyacağı yeni uygulama bileşimleri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda bir inovasyonun sosyal olabilmesi için süregelen sosyal faaliyeti değiştirmesi, inovasyonun toplumsal olarak kabul görmesi ve toplum içinde yayılması gerekmektedir.

3.2.2. Sosyal İnovasyonlarla Teknolojik İnovasyonlar Arası İlişki

Sanayi toplumundan bilgi ve hizmet ekonomisine doğru toplumsal kayma karşısında bu modern toplumun ekonomik ve sosyal yapılarında derin bir değişim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. İnovasyon paradigması içerisinde tespit edilebilen köklü bir değişim sinyali veren birçok gösterge bulunmaktadır. Yeni ekonomik sektörler ve endüstriler bilişim sektöründe küresel ölçekte geliştirilen, merkezinde şirketin stratejik bir fonksiyonu olarak ortak yönetim olgusu olan üretim ve inovasyon kültürünün yeni formları gibi giderek toplumun ve ekonominin görünümünü belirleyen ve değişen üretim ve inovasyon yöntemleri içermeye başlamışlardır (Boes ve Trinks, 2007: 86). Yeni lider sanayiler, görece erken bir aşamada gelişmiş ekonomilerde şirketlerin yanısıra inovasyon politikalarının yardımıyla modern inovasyon yönetimindeki merkezi sorunları da çözüme kavuşturma kapasitesine sahiptirler (Howaldt ve Kopp, 2012: 45).

Topluma inovasyon sürecinin açılması bu değişikliklerin önemli bir özelliği durumundadır. Diğer şirketler, teknik okullar ve araştırma enstitüleri inovasyon sürecinde sadece görece ilgili olan birimler değildirler. Vatandaşlar ve müşteriler geleneksel inovasyon yönetiminde olduğu gibi ihtiyaçlarını açığa vurma misyonunun yanısıra artık sorunlarını çözmek için ortaya koydukları yeni fikirler ile yeni ürün geliştirme sürecine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda ekonomik kalkınma temelli inovasyon bir toplumsal fenomen olarak giderek etkili olmakta ve yaşamın her alanına nüfuz etmektedir (Howaldt ve Kopp, 2012: 46).

Teknik ve sosyal inovasyon arasında ayrım yapan araştırmacılar arasında yer alan Ogburn'e göre buluş kavramı sadece teknik buluşlar için değil Milletler Cemiyeti gibi sosyal buluşları ya da bir dini ritüel, alfabenin ortaya konulması gibi kültürel alanlardaki inovasyonlar için de kullanılmaktadır. Ogburn buluşların aynı zamanda yeni bir öge yaratmak için önceden var olan, bilinen ve/veya maddi olmayan kültürel öğelerin birleştirilmesi ya da değiştirilmesi anlamına da geldiğini ifade etmektedir (Ogburn, 1969: 56). Ancak Ogburn'ün çalışmasında dikkat çeken önemli nokta öncelikle teknolojik buluşların ortaya konulduğu varsayımdır. Yani Ogburn'e göre teknolojik yenilikler sosyal gelişmenin itici gücü konumundadır.

Nihai bir sonuç olarak sosyal değişim olgusu her ne kadar sürekli teknolojik inovasyonla bağlantılı görülse de ve sosyal-teknik sisteme hakim paradigma kapsamında sınırları teknolojik inovasyonlarla belirlenmemiş bağımsız bir sosyal inovasyonun gelişemeyeceği düşüncesi hakimse de söz konusu bakış açısı sanayi toplumlarının şekillendirdiği teknoloji odaklı

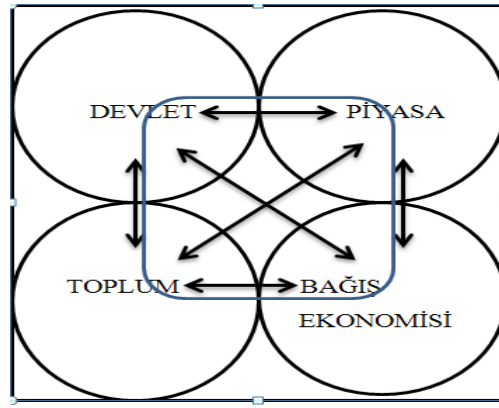
paradigmanın neden her zaman sosyal gelişime yol açacak sosyal inovasyonlarla sonuçlanma konusunda yetersiz kaldığı sorgulanması gereken bir olgudur (Howaldt ve Kopp, 2012: 47).

3.2.3. Sosyal İnovasyon Süreci

Sosyal inovasyon her ne kadar uzun bir zamandır iktisat yazınında sık karşılaşılan bir kavram olsa da kavramın hem ekonomik hem de sosyolojik ve psikolojik öğelerinin olması (disiplinler arası bir çalışma gerektirmesi) ve bu nedenle tek bir bilim dalı ile ifade edilmesinin zorluğu kavramı net bir şekilde ortaya koyabilecek bir teori oluşturulmasını güçleştirmektedir. Avrupa Birliği 6. Ve 7. Çerçeve Programları kapsamında desteklenen sosyal inovasyona dair projelerin büyük bir çoğunluğunun sosyal inovasyon kavramının netleştirilmesi, sosyal inovasyon sürecinin aşamalarının belirlenmesi, sosyal inovasyon sonucu elde edilecek toplumsal çıktı/faydanın ölçülerek değerlendirilmesi gibi konunun teorileştirilmesine yönelik projeler olduğu görülmektedir. Bir çoğu halen devam etmekte olan projelerin çıktıları doğrultusunda son zamanlarda sosyal inovasyonla ilgili daha marjinal veya alt kategorilerdeki konuları araştıran projeler de gün geçtikçe ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sosyal inovasyonla ilgili yapılmış çalışmaların hemen hepsinde sosyal inovasyonun tek bir sektörle sınırlı olmadığı, aksine tüm sektörlerde gerçekleşebileceği ancak kendiliğinden ortaya çıkmadığı vurgulanmaktadır. Yani sosyal inovasyonun ortaya konulması için bazı mekanizmalar ve teşvikler gereklidir.

Sosyal inovasyon kavramı dahilinde herhangi bir sektör sınırlaması bulunmamaktadır. Yani sosyal inovasyon her sektörde ve toplumun her kesiminde ortaya konulabilir. Ancak bu sosyal inovasyonların kendiliğinden ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir. Nitekim sosyal inovasyonların ortaya konulabilmesi için bazı teşvik mekanizmaları gerekmektedir. Sosyal inovasyonların bazıları kamu sektörü bazıları özel sektör, bazıları ise sivil toplum tarafından ortaya konulabilmektedir (Şekil 3.1) (Noya, 2011: xii)

Şekil 3.1 Dört Sektör Arasında Sosyal İnovasyon

Kaynak: Mulgan vd., 2011: 19

Şekil 3.1’de ortadaki dikdörtgensel bölge her bir sektörün sosyal inovasyonla alakalı kısımlarını göstermektedir. Yani hiçbir sektör tamamen sosyal inovasyon ile ilgili değildir. Her bir sektörün sosyal inovasyona ayırdığı alanlar ortak etik ve sosyal hedefler ile toplumsal içerme, toplumsal güçlendirme ve dayanışma amaçlarına kendi verdikleri önem derecesinde biraraya gelerek sosyal inovasyon ortaya koymaktadırlar (Mulgan vd., 2011: 19).

Sosyal inovasyonlar genellikle aşamalardan geçerek ortaya konulmaktadır. İlk olarak fikir oluşturulur daha sonra pilot ya da prototip haline getirilirler. Elde edilecek çıktının değerlendirilmesi sonucunda başarılı bulunurlarsa model haline getirilerek uygulanmaya başlanırlar. Bu süreçte politika yapıcılar için en zor olan şey ortaya konan tüm fikirler arasından varolan soruna en iyi çözümü sağlayacak fikirleri belirleyip pilot aşamasına geçirmek ve mevcut pilot uygulamaları değerlendirerek hangilerinin uygulama modeli olarak geliştirilip sürdürülebilir girişimler halinde uygulamaya konulacağını tespit etmektir.

Sosyal inovasyon süreci doğrusal olmayıp çokça geri besleme içeren, basamaklar arası döngüler ve atlamalar olan spiral bir süreçtir (O’ Sullivan et al., 2012). Genellikle bir inovasyonun nihai etkisi başlangıçta öngörülenden farklı olacaktır. Bazen eylemin kavrayıştan önce gelmesi fikri daha net ortaya koyabilecektir. Sosyal inovasyon aşamalarının arasında oluşan geri bildirim döngüleri gerçek inovasyonların doğrusal değil çok sayıda spiraller şeklinde gelişmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte bu çerçeve politika yapıcılara nerede ve nasıl destek vermeleri gerektiğini anlamalarında bir rehber niteliğinde olacaktır (Mulgan vd., 2011: 27). Yine de aşağıdaki süreç basamaklarında genel bir uzlaşma olduğu söylenebilir (Mulgan vd., 2011: 28-30).

- 1) Teşvikler:** Bu aşama sosyal inovasyon ortaya koymanın ilk aşaması olup ekonomik krizler, kamusal harcamalarda kısıtlama yaşanan dönemler, istenilen performans düzeyinin altında hizmetler, küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, yeni fikirler oluşturabilmeye müsait projeler gibi inovasyona olan gereksinimini ve bu gereksinimin

aciliyetini ifade eden tüm faktörleri kapsamaktadır. Teşvikler aşaması sorunun tespiti, teşhisi ile sorunun sadece tezahür eden kısmı ile değil temelinde yatan tüm nedenler ile mücadelede etmeyi mümkün kılacak çerçevenin oluşturulduğu aşamadır. Bu nedenledir ki teşvikler aşamasında, uygulayıcıların ve sahadaki personelin, kullanıcıların gereksinimlerini ve sorunlarını anlamalarına zemin hazırlayacak geri bildirim sistemleri büyük önem arz etmektedir.

- 2) **Teklifler:** Teşvikler aşamasında belirlenen sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik fikirlerin ortaya konulduğu aşamadır. Söz konusu fikirler vatandaşlar, hizmet kullanıcılar, saha çalışanları, diğer sektörler ve hatta diğer ülkeler gibi çok farklı kaynaklardan elde edilebilmektedir.
- 3) **Prototipler:** Teklifler aşamasında ortaya konulan fikirlerin pratikte test edildiği aşama olan prototipler aşamasının öğeleri hız, düşük maliyetler, somutluk ve kullanıcılar ile uzmanlardan sağlanan geri bildirim döngüleridir.
- 4) **Destekler:** Bir önceki aşama olan prototipler aşamasında test edilen ve ilgili gereksinimi karşıladığı ya da ilgili soruna çözüm sağladığı belirlenen fikirlerin günlük uygulamalar haline geldiği aşamadır. Destekler aşaması aynı zamanda ortaya konulan inovasyonun yaygınlaştırılabilmesi için gerekli sosyal girişim, sivil toplum örgütleri ya da sosyal firmaların uzun vadeli finansal sürdürülebilirliklerini garanti altına alabilmek için gelir akışlarının da belirlendiği bir aşamadır. Örneğin kamu kesimi ele alındığında bu aşama bütçelerin, ekiplerin ve mevzuatların belirlenmesi ve netleştirilmesi bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Ortaya konan inovasyonlar bazen yeni kaynaklarla finanse edilebilmekte, bazen de mevcut hizmetlerin ortaya konulacak inovasyona uygun şekilde değiştirilmesi ya da dönüştürülmesi yoluna gidilmektedir.
- 5) **Ölçeklemeler:** Önceki aşamalarda oluşturulan inovasyonların etki alanlarının genişletilip yaygınlaştırılmasıyla ilgili stratejilerin belirlendiği aşamadır. Bu aşamada örgütsel genişlemeden, patent alma, ya da franchising yoluyla yaygınlaştırmayı içinde barındıran geniş bir yelpaze söz konusudur.
- 6) **Sistemik Değişim:** Sistemik değişim aşaması sosyal inovasyonun amacına ulaştığının bir göstergesidir. Burada bahsi geçen sistemik değişim toplumsal hareketler, iş modelleri, kanun ve yönetmelikler, veriler ve altyapı unsurları ile düşünme ve yapmanın artık tamamen yeni şekillerde, farklı bir anlayış ile gerçekleştirilmesi gibi bir çok unsurun etkileşimini içermektedir. Sistemik değişim toplumda süregelen tutum ve davranışlarda değişiklikler olduğunu, eski güç odaklarının yerini yeni güç odaklarına bıraktığı, bir süreci ifade etmektedir.

Sosyal inovasyon süreçlerinde karşılaşılan en büyük sıkıntı şüphesiz sosyal inovasyonun araştırma ve geliştirme sürecinde yaşanan finansal sıkıntılardır. Bu finansman sıkıntılarının en önemli nedeni mülkiyet hakları, yatırım teşviklerinin yetersizliği ve rekabetçi olmayan piyasalar olarak belirtilmektedir (Mulgan vd., 2011:30) . Finansman yetersizliği nedeniyle pek çok umut verici sosyal inovasyon çalışması başarılı olamamıştır. Toplumsal bir ihtiyacın tanımlandığı bir alanda ortaya konulmak istenen sosyal inovasyonların hem devlet hem de özel sektör tarafından desteklenmesi söz konusu inovasyonların başarılı olması ihtimalini artıracaktır. Çünkü sadece efektif talep şeklinde mali kapasitesi yüksek kuruluşlar tarafından karlılık beklentisi ile desteklenen ya da sadece destek verilecek faaliyetlere büyük ölçüde siyasi öncelikleri dikkate alarak bütçe ayıran kamu kesiminin desteklediği inovasyonların da sürdürülebilirliği konusunda sıkıntılar yaşanacağı aşıkardır.

3.2.4. Sosyal İnovasyon Sürecinde Aktörler

Bugüne kadar yapılmış sosyal inovasyon kavramına yönelik tüm tanımlama çalışmalarının ortak olarak kabul ettiği piyasa tarafından çözülemeyen hatta piyasalardaki eksik rekabet koşullarından kaynaklanan toplumsal sorunların çözümüne yönelik olma ve nihai amacı kar değil toplumsal fayda olan faaliyetler bütünü olma niteliği sosyal inovasyonları gerçekleştirmekten kimin sorumlu olduğu sorusu karşısında akla ilk olarak sivil toplum kuruluşlarının gelmesine neden olmaktadır. Ancak bu kanı doğru değildir. Nitekim Caulier-Grice ve arkadaşlarının 2012 yılına ait çalışmalarında sosyal inovasyonun sektörler üstü bir anlayış çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu çerçeve kapsamında sosyal inovasyon uygulamalarında sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra kamu sektörü, özel sektör ve hane halklarından oluşan enformel sektörün farklı düzeylerde katkıda bulunmaları esastır (Goldenberg, 2004: 11). Sivil toplum kuruluşları yapıları itibariyle kamu ve özel sektör tarafından çözülemeyen toplumsal sorunlara çözüm getirmeyi amaçlayan kurumlardır. Bu nedenle sivil toplum kuruluşları tarafından ortaya konulan sosyal inovasyonlar Pol ve Ville'in 2009 yılına ait çalışmasında saf sosyal inovasyonlar olarak adlandırılmıştır (Pol ve Ville, 2009: 881).

Öncelikli amaçları kar elde etmek olan özel sektörde faaliyet gösteren firmaların ortaya koyduğu sosyal inovasyonlar ise pratikte sosyal sorumluluk faaliyetleri adı altında kısıtlı bir kapsamda gerçekleştirilebilmektedir. Kamu sektörü ise çoğunlukla yasal düzenlemeler yoluyla toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadır. Tüm bu aktörler birlikte değerlendirildiğinde bir sosyal inovasyonun ortaya konulabilmesi için sivil toplum kuruluşları motivasyona, özel sektör finansmana, kamu sektörü ise finansman ile yasal düzenleme

yetkisine sahiptir. Sosyal inovasyonların gerçekleştirilme süreçlerinde tüm bu olgulara ihtiyaç bulunduğundan ve hiçbir aktörün tek başına tüm olgulara sahip olmadığı gerçeğinden hareketle başarılı bir sosyal inovasyonun ortaya konulabilmesi için tüm sektörler arasında işbirliği yapılmasının gerekli olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca 1980-1990 döneminde gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen önemli makro ekonomik değişimler (kapalı ekonomilerin açık ekonomilere geçişi ve uluslararası ticaret kalemlerinde artış gibi) sonucu arz ve talepteki değişimler, yüksek enflasyon oranları gibi sorunlar karşısında devletler kapasitelerinin büyük bir bölümünü bu değişimlere uyumlanma ve değişikliklerden kaynaklanan sorunları çözme çalışmaları için kullanmaya başlamışlardır. Devletin merkezden idare ve kontrol etmesi gereken alanlar fazlaştıkça kalkınma çalışmalarına ayırabildiği bütçe ve zaman kısıtlı hale gelmiştir. Ayrıca değişen ekonomik yapıların toplumsal hayatta meydana getirdiği sorunların tespiti konusunda da sıkıntılar yaşanmıştır. Bu noktada kalkınma faaliyetleri için toplumun tüm gruplarının katılımcılığı adeta bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

3.2.5. Avrupa Birliği'nde Sosyal İnovasyon

Avrupa ülkeleri son yıllarda giderek artan düzeylerde maruz kaldıkları ekonomik ve sosyal sorunlara merkezi çözümler getirme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Örneğin karbon emisyonunun azaltılması, donanım ve alt yapı iyileştirmelerini, yerel yönetimlerin çabalarını ve toplumların yaşam tarzlarında bir takım değişikliklere gitmelerini gerektirmektedir. Benzer şekilde yaşlıların sayısının giderek arttığı bugünün Avrupa'sında hem yeni bakım ve rehabilitasyon modellerinin hem de sosyal güvenlik yasalarında yaşlılar lehine düzenlenmesi gereken hususların yeniden gözden geçirilerek gerekli reformların yapılmasına yönelik politikalar geliştirilmelidir. Sosyal alanda giderek artan eşitsizliğin azaltılması için yapılacak mücadele yeni teknolojilerin devreye sokulmasının yanı sıra yönetimden yönetişime geçişi, bireyler arasındaki etkileşimi sağlayacak yeni organizasyon modellerini de devreye sokmalıdır. Küresel ölçekte karşı karşıya kalınan ve merkezden çözülemeyen sorunlar ile başa çıkma konusunda kamu, özel sektör, vatandaşlar, girişimciler ve sivil toplum kuruluşları arasında gerçekleşecek ortaklıklar desteklenmesi büyük önem taşımaktadır (Hubert, 2010: 12).

BEPA (Avrupa Politika Danışmanları Bürosu) tarafından 2006 yılında hazırlanan raporda sosyal inovasyona üç açıdan yaklaşılmaktadır. Bunlar; sosyal talep yaklaşımı, toplumsal güçlükler yaklaşımı ve sistemik değişim yaklaşımı olarak adlandırılmıştır.

Sosyal talep yaklaşımı geleneksel piyasalarda ya da halihazırda kurumlarda ele alınmamış olan toplumun marjinal gruplarının sosyal ihtiyaçlarına çözüm getiren inovasyonları ifade eder. Söz konusu marjinal gruplar gençler, göçmenler, yaşlılar, engellilerden oluşmakta

olup sosyal talep yaklaşımında bu gruba dahil olan bireylerin sorunlarıyla mücadele amaçlanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2013: 6). **Toplumsal güçlükler yaklaşımı** dahilinde sosyal inovasyonlar bir bütün olarak toplumun sosyal, ekonomik ve çevresel alanlarda karşı karşıya oldukları sorunlara yeni ve sürdürülebilir çözümler getirmeyi amaçlayan inovasyonlar olarak konumlandırılmıştır. **Sistemik değişim yaklaşımı** ise bir anlamda sosyal talep ve toplumsal güçlükler yaklaşımlarının bir bileşimi olup kurumlar ve paydaşlar arası ilişkilerin yanısıra örgütsel gelişim ve değişimi de sağlayan inovasyonları ifade etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2013: 7).

Avrupa Komisyonu'nun 2013 yılında hazırladığı raporda sosyal inovasyonların başarısında etkili olan faktörler :

- Sosyal inovasyonun çözmeye çabaladığı sorun hakkında bilgi paylaşımını maksimum düzeyi ifade eden şeffaflık düzeyi
- Tüm disiplinlerin yorumuna açık olma ve entegrasyon düzeyi
- Vatandaşların ve kullanıcıların daha fazla yetkilendirildiği katılımcı yaklaşım
- Talep odaklı yaklaşımın kabul görme düzeyi
- Kitlelerden ziyade yerel koşulların, istek ve ihtiyaçların dikkate alındığı daha kişiselleştirilmiş çözüm yaklaşımının benimsenme düzeyi şeklinde belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2013: 8).

Avrupa Birliği bünyesindeki mevcut yapıların ve politikaların iklim değişikliği, gelir dağılımındaki sorunlar, işsizlik, nüfus yaşlanması, göçler ve sosyal dışlanma gibi sorunların çözümünde yetersiz kalması nedeniyle sosyal inovasyon kavramı son yıllarda bir çok platformda gündeme gelmektedir (Murray vd., 2010: 3). Avrupa Birliği'nde sosyal inovasyon örnekleri sağlık, uzun süreli bakım, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı enerji sistemlerinin kurulması, eko kentler, sürdürülebilir konut projeleri gibi bir çok farklı alana yayılmış modeller olarak karşımıza çıkmaktadır (Mulgan vd., 2011: 34).

Avrupa Birliği yapısal fonları 1989 yılında gerçekleştirilen reform ile tamamlayıcılık, yoğunlaşma, ortaklık ve programlama ilkelere sahip olmuştur ve o günden bu yana yenilikçi yaklaşımlar üretme potansiyeline sahip projeleri desteklemektedir. Son yıllarda giderek daha fazla gündeme gelen sosyal inovasyon ve kalkınma üzerindeki etkileri konusu da Avrupa Birliği'nin destek kapsamına aldığı konular arasında yer almaktadır. Birliğin sosyal inovasyonun potansiyeli hakkındaki farkındalığı, çeşitli mali ve teknik destekler yoluyla yenilikçi modellerin test edilip başarılı bulunanların yaygınlaştırılması konusunda teşvikler geliştirilmesine neden olmuştur. Avrupa Komisyonu birlik bünyesindeki ülkeleri toplumsal

sorunlara çözüm getirecek sosyal inovasyonlar geliştirmeleri, karşılıklı öğrenme ve bilgi paylaşımı ile ağlar oluşturulması yolunda desteklemektedir.

Avrupa Birliği 6. ve 7. çerçeve programları kapsamında sosyal inovasyonla ilgili desteklenen ve bitmiş projelerin, projelerin amaçlarının ve bu projelere ayrılan bütçelerin yer aldığı Tablo 3.3 incelendiğinde sosyal inovasyon projelerinin başlangıcı 2005 yılına dayanmaktadır. İlk yıllarda gerçekteştirilen projelerin sosyal inovasyon teorisinin temelini oluşturmak, küreselleşme sürecinde ulusların karşı karşıya olduğu ortak sorunları tanımlamak ve bu sorunlarla başa çıkabilmek için gerekli yaratıcı stratejileri ortak bir platform içinde belirlemeyebilmek için ağlar oluşturmak gibi genel amaçları bulunmaktadır. İlerleyen yıllarda ortaya koyulan projelerin ise sosyal girişimcilik, sosyal işletmeler ve farklı sektörlerde ortaya konulacak sosyal inovasyonlar gibi daha spesifik kapsama sahip olduğu görölmektedir. 2017 yılı itibariyle Avrupa Birliği 6. ve 7. çerçeve programları kapsamında sosyal inovasyonla ilgili desteklenen projelere ayrılan toplam birlik bütçesi 79,7 Milyon Avro olup söz konusu bütçe bile Avrupa Birliği'nin karşı karşıya olduğu sorunların çözümünde sosyal inovasyonlardan ne derecede umutlu olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Tablo 3.3 Avrupa Birliği 6. ve 7. Çerçeve Programları Kapsamında Sosyal İnovasyonla İlgili Desteklenen Projeler

Proje	AB Katkısı (milyon Avro)	Bitiş Tarihi	Amaç
SI-DRIVE	4,9	2017	Sosyal inovasyonu açıklamaya yönelik yeni inovasyon paradigmasına uygun, kapsamlı bir teori ve araştırma yöntemleri ortaya koymak Dünyanın sekiz bölgesinde birbirlerinden farklı sosyal, ekonomik, tarihi ve din temelli sorunları ortaya koymak Yedi farklı politika alanında (eğitim, istihdam, çevre, enerji, mobilite ve ulaşım, sağlık ve sosyal bakım, yoksulluk ve sürdürülebilir kalkınma) politika yapıcılara vaka çalışmaları ve derin analizlerle yol göstermek
TRANSIT	4,9	2017	Yalnızca akademik çalışmalara değil aynı zamanda politika yapıcılara, sosyal girişimcilere ve diğer paydaşlara yararlı olabilecek bir sosyal inovasyon teorisi inşa etmek Dönüştürücü sosyal inovasyonları yani acil toplumsal sorunlara sistemik değişimler getirebilen inovasyonları anlaşılır kılmak
CRESSI	2,5	2018	Sosyal inovasyonun nasıl olup da toplumdaki marjinal ve güçsüzleştirilmiş kesimlerin hayatını iyileştirebildiklerini ortaya koymak Toplumdaki sosyal ve ekonomik sorunların yönlendiricilerini ve sosyal inovasyon şeklindeki müdahalelerin bu sorunların yol açtığı güçsüzlük ve eşitsizliklere nasıl etki edebildiğini ortaya koymak
SIMPACT	2,5	2016	Sosyal inovasyonların ekonomik boyutlarını daha anlaşılır kılmak Politika yapıcılara, yatırımcılara, inovasyonculara ve araçlara yeni modeller ve araçlar oluşturmak
EFESIIS	2,5	2016	Sosyal girişimciliğin ve sosyal inovasyonların desteklenmesi için paydaşlara öneriler getirmek Avrupa’da sosyal girişimciliğin gelişim evrelerini açıklayarak evrilen bir sosyal girişim teorisi ortaya koymak Sosyal girişimciliğin gelişimi için gerekli ekosistemin nasıl olması ve oluşturulması gerektiğini açıklamak Yeni sosyal girişimci jenerasyonunu tanımlamak ve sosyal inovasyon ortaya koyabilmeleri için ihtiyaçlarını ve kısıtlarını belirlemek
SEFORIS	2,5	2017	Avrupa Birliği’ndeki sosyal işletme potansiyelini belirlemek Toplumsal dışlanmayı azaltmak adına daha fazla paydaş ortaklığına ve sosyal hizmete teşvik etmek Yasal olan ve olmayan kapsamda kurumların sosyal işletmelere doğrudan ya da dolaylı desteklerinin araştırılmasını sağlamak
THIRD SECTOR IMPACT	2,5	2016	Avrupa’da üçüncü sektör olarak değerlendirilen sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllülük esasına dayalı faaliyetlerin sosyo ekonomik kalkınmaya katkılarını ortaya koymak

Tablo 3.3 (devamı) Avrupa Birliği 6. ve 7. Çerçeve Programları Kapsamında Sosyal İnovasyonla İlgili Desteklenen Projeler

Proje	AB Katkısı (milyon Avro)	Bitiş Tarihi	Amaç
ITSSOIN	2,5	2017	Üçüncü sektörün ve en önemli ögesi olarak gönüllülüğün ölçek ve kapsamını araştırmak Üçüncü sektör faaliyetlerinin yarattığı ekonomik faydaların ortaya konulmasını sağlamak Üçüncü sektörün sosyal inovasyon oluşturabilme kapasitesinin özel sektör ya da kamu sektörüne kıyasla daha fazla olduğu hipotezini test etmek
CITIPYSE	2,5	2015	Ekonomik krizlerin genç nüfus üzerindeki etkilerini ortaya koymak
SOCIETY	2,5	2015	Engelli genç nüfusun karşı karşıya olduğu sorunlar nedeniyle maruz kaldıkları toplumsal dışlanmayı sona erdirmek ve bu kişilerin hayat standartlarını yükselterek topluma entegrasyonunu sağlayacak sosyal inovasyonlar ortaya koymak
LIPSE	2,5	2016	Kamu sektöründe başarılı sosyal inovasyonlar yaratmanın önündeki engelleri belirlemek Kamu sektöründe sosyal inovasyon oluşturulmasının yönlendiricilerini ortaya koymak
IMPROVE	2,5	2016	Yoksullukla mücadelede özellikle çalışma çağındaki bireylerin yoksulluğunun azaltılması için politika önerileri oluşturmak Avrupa Birliği 2020 Stratejisinde istihdam, ekonomik büyüme ve toplumsal içerme arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi netleştirmek Toplumsal olarak yenilikçi politikalara olan ihtiyacın göz önüne serilmesini sağlamak
WWW FOR EUROPE	8	2016	Avrupa'daki sosyo ekolojik dönüşümün analitik temelini oluşturmak Avrupa Birliği 2020 stratejisinde altı çizilen sürdürülebilir ve içerici büyüme için yeni yollar belirlemek
INNOSERV	1,5	2014	Üç sosyal hizmet alanı olarak sağlık, eğitim ve refah konularında ortaya konulmuş sosyal inovasyonları belirlemek ve bu alanlarda yeni sosyal inovasyonlara ilham vermek
TEPSIE	2,5	2014	Avrupa Birliği stratejisinin bir parçası olan sosyal inovasyon konusunda yeni araçlar, yöntemler ve politikalar oluşturmak Sosyal inovasyon teorisinin geliştirilmesine ışık tutmak amacıyla bugüne kadar konu hakkında yapılmış çalışmaları taramak Politika ve uygulama konularındaki eksiklikleri ortaya koymak
WILCO	2,5	2013	Uluslar arası karşılaştırmalı araştırma yolu ile yerel refah sistemlerinin sosyal inovasyon yolu ile nasıl kaynaşabileceğinin araştırılması
SPREAD	1,4	2014	Sürdürülebilir yaşam tarzının nasıl olması gerektiğini ortaya koymak Sürdürülebilir gelecek kavramının toplumsal faaliyetler, hareketler ve tüketim üzerindeki etkilerini belirlemek

Tablo 3.3 (devamı) Avrupa Birliği 6. ve 7. Çerçeve Programları Kapsamında Sosyal İnovasyonla İlgili Desteklenen Projeler

Proje	AB Katkısı (milyon Avro)	Bitiş Tarihi	Amaç
SOCIAL POLIS	1,5	2010	Şehirler için paydaşların ve araştırmacıların karşılıklı görüşlerini paylaşabilecekleri ve araştırılması, geliştirilmesi gereken alanları belirlemek adına bir ajanda oluşturacakları bir sosyal platform oluşturmak
SERVPPIN	1,5	2011	Ekonomik büyüme ve refah artışı için kamunun ve özel sektörün rolünü ortaya koymak Kamu sektörü ile özel sektör arasında bir inovasyon ağı oluşturmak ve iki sektör arasındaki tamamlayıcılığın yaratacağı sinerjinin istihdam, toplumsal içerme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak
SELUSI	1,45	2013	Avrupa ülkeleri arasında sosyal ortaklıkların gerekliliğine dikkat çekmek Açık hizmet inovasyonlarının ve açık inovasyon projelerinin yeni hizmet tasarımlarındaki önemini ortaya koymak
GUSTO	1,5	2012	Küreselleşen dünyada ekonomik belirsizliklerle başa çıkmak için yeni yönetim modelleri ya da eski yönetim modellerinin yeni bileşimlerini ve toplumsal modellerde yapılması gereken değişiklikleri sosyal politikaları analiz ederek belirlemek
CSEYHP	0,8	2011	Farklı etnik kökene sahip evsiz nüfusun maruz kaldığı toplumsal dışlanma ile mücadele yolları belirlemek amacıyla evsiz bireylerin de proje sürecine katılımıyla mücadele yolları belirlemek
INCLUD- ED	3,4	2010	Avrupa’da bilgi temelli toplum kapsamında toplumsal dışlanmaya ya da toplumsal içermeye neden olan eğitim stratejilerinin analizi Eğitimle ilgili ve sosyal politikaların iyileştirilmesi
LIFELONG LEARNING -2010	3,2	2010	Yaşam boyu öğrenme yaklaşımını benimsemelerine göre ülkelerin farklılıklarının incelenmesi
CIVICWEB	1,1	2009	Genç nüfusun toplumsal katılımçılık amaçlı internet kullanımını ortaya koymak ve çevrim içi ya da çevrim dışı olarak oluşturulan toplumsal örgütlenmenin analiz edilmesi
KATARSIS	0,8	2009	Giderek artan eşitsizlik ve toplumsal dışlanmanın sonuçlarını ve bu sorunlarla başa çıkabilmek için gerekli yaratıcı stratejileri projeye ortak olan 18 kurumun oluşturacağı ortak bir platform içerisinde belirlemek
RECWOWE	4	2011	Avrupa genelinde işgücü piyasasında ve sosyal koruma araştırmalarında yenilikçi araştırmalara destek olacak bir ağ oluşturmak
Toplam Bütçe	79,7 Milyon Avro		

3.3. Kırsal kalkınma ve Sosyal İnovasyon İlişkisi

Sosyal inovasyon kavramı kırsal kalkınma üzerinden tanımlanacak olursa: “yerel/bölgesel bir soruna o bölgenin kalkınma potansiyeli hakkında farkındalığı yüksek yerel bir aktör öncülüğünde, bölgedeki konuyla ilgili tüm paydaşlarla işbirliği yapılmasının esas olduğu yeni ve sürdürülebilir bir çözüm getirme süreci” olarak tanımlanabilir (Neumeier, 2012).

Neo endojen kalkınma olgusunun savunucuları kırsal alanları kalkındırmak için söz konusu alanların içsel potansiyellerinin harekete geçirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bir bölgede hangi sorunların olduğunu ve bu sorunlarla baş edebilmek için hangi faaliyetlerin gerekli olduğunu en iyi o bölgede yaşayan kişilerin bildiği varsayımından hareket edildiğinde yeni içsel kalkınma stratejileri giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu görüş doğrultusunda yapılan çalışmalarda neo endojen kalkınma sürecinin bireylerin sürdürülebilir yapılar geliştirmekteki ve inovasyonun, yaratıcılığın, yeni fikir ve vizyonların tüm çeşitlerine olanak sağlama konusundaki başarısına bağlı olduğu belirtilmektedir. Örneğin Cooke 1998 yılında yaptığı çalışmasında bölgeler arası kalkınmışlık düzeyi farklılıklarının yalnızca fiziksel ve finansal kaynaklarla açıklanamayacağını, bu farklılıkların kaynak farklılıklarının yanı sıra bölgesel aktörlerin birbirlerinden farklı örgütsel yeteneklerinden ve bu yetenekleri uygulamaya geçirme konusundaki başarılarından kaynaklanmakta olduğunu altını çizmektedir. Yani kırsal kalkınmada başarı için aktörler arası koordinasyon, iletişim ve toplu bilgi üretimi şarttır. Bir başka deyişle kırsal kalkınma stratejileri ancak sosyal inovasyonu teşvik ediyor ve destekliyorsa başarılı olacaktır.

Litvanya’da kırsal alanlarda gerçekleştirilen sosyal inovasyonlarla ilgili çalışmasında Butkeviciene (2009: 84) bu inovasyonları ekolojik çiftçilik, yerel aksiyon gruplarının oluşturulması ve elektronik inovasyonlar olarak listelemektedir. Kırsal alanda gerçekleştirilecek sosyal inovasyonların tarımsal ve kırsal inovasyonların en gerekli kısmı olduğuna işaret edilmektedir (Bock, 2012: 59). Moulaert ise 2013 yılına ait çalışmasında sosyal inovasyonlar arasında bölgesel ve yerel bağlamda küçük farklılıklar mevcut olsa da tüm sosyal inovasyonların ortak paydasının yalnızca yerel topluluklara değil toplumun bütününe fayda sağlamayı amaçlamaları olduğunu ifade etmektedir.

Melece (2015: 145) kırsal alanlarda gerçekleştirilmesi mümkün sosyal inovasyonları yerel gıda sistemleri oluşturmak suretiyle sürdürülebilir tarımsal üretim, toplumsal (sosyal) çiftçilik, sosyal hizmetler, geri dönüşüm sistemlerinin oluşturulması, ekosistemle ilgili ve rekreasyonel hizmetler, kooperatiflerin güçlendirilmesi, yerel faaliyet gruplarının oluşturulması ve finansal hizmetlerin kırsala uyumlandırılarak yaygınlaştırılması olarak sıralamaktadır.

Melece'nin oluşturduğu listede kırsalda gerçekleştirilebilecek sosyal inovasyonların başında yer alan ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimi amaçlayan yerel gıda sistemlerinin oluşturulması hususu bir çok açıdan önem taşımaktadır. Bu husus sürdürülebilir ya da çevre dostu tarım, gıda ve hayvancılık ürünleri üretiminde çevreyi ve toplum sağlığını koruyan tarımsal üretim tekniklerinin kullanımını gerektirmekte olup tanımın sürdürülebilirliğe yaptığı vurgu bile tarımsal üretimde bir paradigma değişimi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim sürdürülebilir tarımsal üretime yönelik organik tarım gibi tarımsal teknikler tarımsal üretimde gerçekleştirilmiş ve giderek yaygınlaşarak toplumun çevresel sorunlar karşısında tutum ve davranışlarını değiştiren bir sosyal inovasyon olarak tanımlanabilir. Bireylerin ve kurumların yaptıkları ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir olması yönünde giderek artan farkındalıkları bu bağlamda gerçekleştirilen sosyal inovasyonların toplumsal tutum ve davranışlar üzerindeki etkisinin bir göstergesi sayılabilir.

Sürdürülebilir tarımsal üretim bağlamında yerel gıda sistemlerinin oluşturulmasına yönelik çabalar beraberinde toplumsal işbirliği, üreticiler ile tüketiciler arasında coğrafi ve toplumsal ilişkilerin artışı gibi olguları da beraberinde getirmekte olup öncelikle yerel halkın uzun vadede ise ulusların ve küresel ölçekte tüm toplumların refahlarında bir artışla sonuçlanabilecektir (Melece, 2015: 148).

3.4. Mekânsal Kırsal Kalkınma Ve Sosyal İnovasyon: Mekânsal Sermaye Bileşeni Olarak Sosyal Sermaye-Sosyal İnovasyon İlişkisi

Weber ve Weber 2007 yılına ait çalışmalarında sosyal girişimcilik ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sosyal sermayenin bilişsel, yapısal ve ilişkisel boyutlarının sosyal girişimler üzerinde bir etkisinin bulunup bulunmadığını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucuna göre sosyal sermaye, bireylerin günlük yaşamları esnasında oluşturdukları ağlar sayesinde bilgi transferine olanak sağlamak suretiyle sosyal inovasyonlara zemin hazırlamaktadır. Çalışmanın sonucunda sosyal sermaye ile sosyal inovasyonlar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve sosyal sermaye ile sosyal inovasyon arasında bağlantıyı kuran olgunun da bilgi transferi olduğu ifade edilmektedir (Weber ve Weber, 2007: 8). Buradan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise sosyal sermayenin sosyal inovasyonun ön koşullarından biri olarak konumlandırılabilirdir.

İnsan topluluklarının sahip oldukları sosyal sermayenin niteliği, aile yapıları, eğitim düzeyleri, tarihsel olgular, kültürel etmenler, ekonomik durum, kişisel ve ulusal değerler, toplumsal özellikler gibi çok çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Woods 2008 yılına ait çalışmasında Putnam' a atıf vererek bu faktörlerin etkisi altında nitelik kazanan sosyal

sermayenin dayanışma ve işbirliği gibi olumlu sonuçlarının yanı sıra yolsuzluk, ırkçılık, kayırmacılık gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden bahsetmektedir (Woods, 2008: 6). Bu bilgi doğrultusunda sosyal sermayenin olumlu bir şekilde etki edecek şekilde yönlendirilmesinin ve olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmasını önlemek için gerekli önlemlerin alınmasının büyük önem taşıdığı sonucuna varmak mümkündür.

Literatürde sosyal sermayenin kırsal kalkınmadaki önemini vurgulayan çalışmalar mevcutsa da konu ile ilgili ampirik az sayıda çalışma bulunmaktadır. Sosyal inovasyon teorisi ise görece yeni oluşturulan bir teori olduğundan sosyal sermaye ve sosyal inovasyon ilişkisi ile ilgili çalışmalar sosyal inovasyon teorisinin temelini oluşturmaya yönelik projeler kapsamında kısıtlı bir şekilde ele alınmaktadır. Konu ile ilgili ampirik çalışmaların sayısı ise çok azdır. Bu çalışma Türkiye’de, kırsal kalkınma alanında ortaya konulan sosyal inovasyon örnekleri ile sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan ilk çalışmadır. Sosyal sermayenin kırsal alanlarda gerçekleştirilecek sosyal inovasyonların bir belirleyicisi (ön koşulu) olduğu doğrultusunda kurulan hipotezi çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VERİ VE YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan verilerin nitelikleri, araştırmada kullanılan yöntem ve yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular yer almaktadır.

4.1. Veri

Araştırmada kullanılan veriler içsel kalkınma yaklaşımına uygun olarak Türkiye’de kırsal kalkınma alanında başarılı çalışmaların ortaya konulduğu 15 ilde yapılmış anket çalışması sonucu elde edilmiş birincil verilerdir. Anketler söz konusu illerde yer alan toplamda 22 ilçede ve 7 köyde uygulamaya konulmuş içsel kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerde aktör olarak yer alan kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları yetkilileriyle yüzyüze yapılmış olup anket yapılan iller ve ilçelerin (köylerin) listesi Tablo 4.1’de verilmiştir. Anket kapsamında görüşülen kurumların listesi ve çalışma için geliştirilen anket soruları çalışmanın sonunda sırasıyla Ek 1 ve Ek 2’de yer almaktadır.

Tablo 4.1 Anket Yapılan İl ve İlçeler

İller	İlçeler
Afyonkarahisar	Sultandağı
Antalya	Elmalı
Artvin	Şavşat, Borçka (Macahel)
Aydın	Yenipazar
Balıkesir	Edremit
Burdur	Merkez
Denizli	Buldan
Erzurum	Uzundere
Isparta	Keçiborlu
İstanbul	Silivri
İzmir	Tire, Seferihisar, Bornova, Bayındır, Foça
Kırklareli	Vize
Konya	Selçuklu, Seydişehir, Akşehir
Muğla	Ula
Şanlıurfa	Harran

4.2. Anketten Elde Edilen Verilerin Analizi

Çalışmanın amaçlarına uygun olarak hazırlanan anket yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın temel amacı olan başarılı bir içsel kırsal kalkınma sürecinde hangi faktörlerin ne derecede önemli olduğunun ortaya konulması konusunda anket kapsamında 5'li Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanan kısım haricinde anket kapsamında cevaplayıcılardan son yıllarda kırsal kalkınma bağlamında ilçede/köyde ekonomik, sosyal, demografik ve çevresel açıdan ne tür değişimler gözlemlediklerini, gözlemlenen olumlu/umut verici gelişmelerin hangi sektörlerde ve alanlarda sağlandığını, gelişmeler olduğu ifade edilen sektör ve alanlarda bu gelişmelerin hangi aktörlerin katkıları/işbirlikleri sonucu gerçekleştiğini, sürdürülebilir bir kalkınma için ilçenin/köyün problemlerine nasıl çözüm getirilebileceğini, söz konusu ilçelerin/köylerin içsel kalkınma potansiyellerini harekete geçirmede hangi yerel aktörlerin rolü bulunduğunu ve ilçede/köyde gerçekleşen kalkınma başarısının süreçte rol alan aktörler ve yerel halk üzerinde ne gibi tutum ve davranış değişikliklerine yol açtığını ortaya koymayı amaçlayan sorular bulunmaktadır.

Anketin kırsal kalkınma bağlamında ilçede/köyde gerçekleşen kalkınma başarısının, süreçte rol alan aktörler ve yerel halk üzerinde ne gibi tutum ve davranış değişikliklerine yol açtığını ortaya koymayı amaçlayan sorusuna verilen cevaplara dair ortalamaların ve standart sapmalar ile cevaplara ilişkin frekans değerleri sırasıyla Tablo 4.2 ve Tablo 4.3'de yer almaktadır. Anketin bu bölümü yazında sosyal inovasyonların nihai olarak toplumu oluşturan bireylerin tutum ve davranışları üzerinde değişiklikler yaratarak sistemik değişim meydana getirdiği vurgusundan hareketle hazırlanmış olup anketin uygulandığı bölgelerde ortaya konulan faaliyetlerin kırsal kalkınma alanında gerçekleştirilmiş birer sosyal inovasyon sayılıp sayılamayacağı yönünde yorum yapmayı mümkün kılacağı düşünülmüştür.

Cevaplayıcılar ifadeleri 1: Kesinlikle katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Fikrim yok; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde dizayn edilmiş 5'li likert ölçeğine göre değerlendirmişlerdir. Tabloda yer alan ortalamalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde gençlerin kentlere göç eğiliminde azalma yönünde bir değişiklik olup olmadığını anlamaya yönelik ifadeye verilen yanıtların ortalaması dışında (2,98) diğer tüm ifadelerin ortalaması nötr değer olan 3 değerinin üzerinde hesaplanmıştır. Ortalamaları 3,5'in üzerinde olan ifadeler 4: Katılıyorum şeklinde yorumlanacak olursa sosyal inovasyon literatüründe kalkınma amaçlı ortaya konulan faaliyetlerin sosyal inovasyon olarak nitelendirilebilmesi için bireylerin tutum ve davranışlarında meydana gelmesi beklenen değişiklikleri temsil eden toplamda 19 ifadenin 12 tanesinin önemli oranda gerçekleştiği söylenebilir. Bu sonuç örneklemini oluşturan alanlarda

ortaya konulan kırsal kalkınma faaliyetlerinin sosyal inovasyon örneği olarak değerlendirilebileceği yönündeki ilk bulgudur.

Tablo 4.2 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçede/Köyde Gerçekleşen Kalkınma Başarısı, Süreçte Rol Alan Aktörler ve Yerel Halk Üzerinde Ne Gibi Tutum Ve Davranış Değişikliklerine Yol Açmıştır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	Ort.	Std. Sapma
Ekonomik ve sosyal alanlarda işbirlikleri artmıştır.	3,55	1,018
Pazarlama zincirinde yaratılan değerden hakkaniyetli paylaşım (adil ticaret) bilinci artmıştır.	3,05	1,263
Kırsalda kalkınmada tarım dışı faaliyetlerin önemi anlaşılmıştır.	3,59	1,085
Sahip olunan doğal kaynakları (toprak, su, orman) koruma bilinci yaygınlaşmıştır.	3,75	1,076
Sahip olunan doğal güzellikleri (mirası) koruma bilinci yaygınlaşmıştır.	3,70	1,099
Sahip olunan tarihi mirasın kalkınmadaki önemi anlaşılmıştır.	3,68	1,101
Var olan kültürel mirasın (gelenekler) yerel kalkınmada önemi anlaşılmıştır.	3,66	1,022
Yerel üretimin ürün özellikleri hakkında farkındalık artmıştır.	3,72	1,040
Yerel girişimcilik faaliyetleri artmıştır.	3,55	,983
Gençlerin kentlere göç etme eğilimi azalmıştır.	2,98	1,205
Kadının işgücüne (tarım dışı) katılımı artmıştır.	3,42	1,002
Karar süreçlerine toplumsal katılım artmıştır.	3,47	1,019
Dezavantajlı gruplara karşı tutum ve davranış pozitif yönde değişmiştir.	3,62	,958
Dezavantajlı gruplar karar süreçlerine dahil edilmiştir.	3,49	,990
Yerel sorunların çözümünde tabandan tavana anlayış güçlenmiştir.	3,42	1,209
Sorunlara kısa vadeli çözüm arama yerine uzun vadeli ve sürdürülebilir çözümler bulma eğilimi artmıştır.	3,52	1,129
Üreticiler arasında örgütlenmeye karşı pozitif tutum güçlenmiştir.	3,48	1,091
Yerel sorunların çözümünde üreticiler arasında işbirliği güçlenmiştir.	3,54	1,104
Yerel kalkınma aktörleri (üretici, belediye, kaymakamlık, sivil toplum vb) arasında işbirliği artmıştır.	3,62	1,037

Tablo 4.3 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçede/Köyde Gerçekleşen Kalkınma Başarısı, Süreçte Rol Alan Aktörler ve Yerel Halk Üzerinde Ne Gibi Tutum Ve Davranış Değişikliklerine Yol Açmıştır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu

	1		2		3		4		5	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Ekonomik ve sosyal alanlarda işbirlikleri artmıştır.	7	2,1	61	17,9	63	18,5	158	46,3	52	15,2
Pazarlama zincirinde yaratılan değerden hakkaniyetli paylaşım (adil ticaret) bilinci artmıştır.	41	12,0	89	26,1	74	21,7	86	25,2	51	15,0
Kırsalda kalkınmada tarım dışı faaliyetlerin önemi anlaşılmıştır.	17	5,0	44	12,9	64	18,8	152	44,6	64	18,8
Sahip olunan doğal kaynakları (toprak, su, orman) koruma bilinci yaygınlaşmıştır.	14	4,1	36	10,6	58	17,0	146	42,8	87	25,5
Sahip olunan doğal güzellikleri (mirası) koruma bilinci yaygınlaşmıştır.	13	3,8	45	13,2	60	17,6	138	40,5	85	24,9
Sahip olunan tarihi mirasın kalkınmadaki önemi anlaşılmıştır.	18	5,3	35	10,3	64	18,8	144	42,2	80	23,5
Var olan kültürel mirasın (gelenekler) yerel kalkınmada önemi anlaşılmıştır.	9	2,6	41	12,0	79	23,2	141	41,3	71	20,8
Yerel üretimin ürün özellikleri hakkında farkındalık artmıştır.	9	2,6	43	12,6	61	17,9	148	43,4	80	23,5
Yerel girişimcilik faaliyetleri artmıştır.	8	2,3	49	14,4	81	23,8	154	45,2	49	14,4
Gençlerin kentlere göç etme eğilimi azalmıştır.	35	10,3	104	30,5	75	22,0	86	25,2	41	12,0
Kadının işgücüne (tarım dışı) katılımı artmıştır.	12	3,5	51	15,0	102	29,9	134	39,3	42	12,3
Karar süreçlerine toplumsal katılım artmıştır.	16	4,7	45	13,2	83	24,3	156	45,7	41	12,0
Dezavantajlı gruplara karşı tutum ve davranış pozitif yönde değişmiştir.	7	2,1	38	11,1	89	26,1	150	44,0	57	16,7
Dezavantajlı gruplar karar süreçlerine dahil edilmiştir.	11	3,2	42	12,3	107	31,4	132	38,7	49	14,4
Yerel sorunların çözümünde tabandan tavana anlayış güçlenmiştir.	27	7,9	58	17,0	68	19,9	120	35,2	68	19,9
Sorunlara kısa vadeli çözüm arama yerine uzun vadeli ve sürdürülebilir çözümler bulma eğilimi artmıştır.	18	5,3	56	16,4	60	17,6	143	41,9	64	18,8
Üreticiler arasında örgütlenmeye karşı pozitif tutum güçlenmiştir.	24	7,0	40	11,7	75	22,0	154	45,2	48	14,1
Yerel sorunların çözümünde üreticiler arasında işbirliği güçlenmiştir.	24	7,0	36	10,6	70	20,5	154	45,2	57	16,7
Yerel kalkınma aktörleri (üretici, belediye, kaymakamlık, sivil toplum vb) arasında işbirliği artmıştır.	16	4,7	34	10,0	73	21,4	157	46,0	61	17,9

Soru kapsamında kullanılan ifadeler sosyal inovasyon teorisinin bir sosyal inovasyonun ortaya konulması sürecinde gerekli olduğunu öngördüğü koşullar olan işbirliğine yatkınlık, örgütlenme bilinci, kalkınmada yerel aktörlerin öncülüğü, mekânsal kalkınma potansiyellerini oluşturan doğal, tarihi ve kültürel değerler, yerel girişimcilik düzeyi gibi faktörleri temsil edecek şekilde belirlenmiştir. Söz konusu faktörler sosyal inovasyon literatüründe başarılı kalkınma faaliyetlerinin hem ön koşulu hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 4.3 bir bütün olarak incelendiğinde ifadelere 1: Kesinlikle katılmıyorum ve 2: Katılmıyorum şeklinde yanıt veren cevaplayıcıların toplam cevaplayıcılar içerisindeki yüzdesi diğer yanıtların yüzdeleri toplamıyla karşılaştırıldığında görece düşük kaldığı görülmektedir. Bu sonuç anketin uygulandığı bölgelerde gerçekleşmiş kalkınma faaliyetlerinin birer sosyal inovasyon olarak tanımlanabileceği yönünde fikir yürütmeye olanak tanımaktadır.

Soru kapsamındaki ifadelere verilen yanıtlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verilen ifadeler arasında en düşük yüzde “pazarlama zincirinde yaratılan değerden hakkaniyetli paylaşım (adil ticaret) bilinci artmıştır” ve “gençlerin kentlere göç etme eğilimi azalmıştır.” ifadelerine ait olup bu ifadelere verilen olumlu cevap yüzdeleri toplamı sırasıyla %40,2 ve %37,2 olarak hesaplanmıştır. İfadeler arasında en olumlu ilk üç değişim sırasıyla anketin uygulandığı bölgelerde sahip olunan doğal kaynakları (toprak, su, orman) koruma bilincinin yaygınlaşması, yerel üretimin ürün özellikleri hakkında farkındalık düzeyinin artmış olması ve bölgelerin sahip oldukları tarihi mirasların kalkınmadaki öneminin anlaşılmış olması yönündeki olumlu değişimler olup bu ifadelere verilen 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum şeklindeki yanıtların yüzdeleri toplamı sırasıyla %68,3, %66,9 ve %65,7 olarak hesaplanmıştır. Buraya kadar bahsi geçen ifadelerin dışında kalan ifadelere verilen olumlu yanıtların yüzdelерinin toplam yanıtlar içerisindeki oranlarının ortalaması %59,7 olarak hesaplanmıştır. Sosyal inovasyon literatüründe önemi özellikle vurgulanan yerel aktörler arası işbirliği, yerel girişimcilik faaliyetleri ve yerel üretimin kalkınmadaki önemi hakkındaki ifadelere verilen ve bahsi geçen alanlarda olumlu değişiklikler gözlemlediklerini ortaya koyan cevaplayıcıların yüzdelерinin ortalamaları ise %62,7’dir.

Tablo 4.2 ve Tablo 4.3’den elde edilen sonuçlar ışığında anket uygulanan bölgelerde uygulanmış kalkınma faaliyetleri nihai olarak meydana getirdikleri tutum ve davranış değişiklikleri göz önüne alındığında birer sosyal inovasyon sayılabilmekle birlikte kırsal kalkınmanın ana hedeflerinden bir tanesi olan gençlerin kentlere göç etme olgusunu tersine çevirme konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir. Ayrıca anket sorusu kapsamında meydana gelip gelmediği ortaya konulmak istenen tutum ve davranış değişikliklerinin gerçekleşmesi

durumunda daha sonra ortaya konulacak kalkınma faaliyetleri için güçlü bir zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

Anketin “**Kırsal kalkınma bağlamında ilçenizin/köyünüzün kalkınma potansiyeli harekete geçirmede yerel aktörlerin rolü size göre nasıldır?**” şeklindeki ikinci sorusuna verilen cevaplara ilişkin ortalama değerler ve standart sapmalar Tablo 4.4’de yer almaktadır. Çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanmış bu sorunun sosyal inovasyon teorisinin toplumsal sorunlara çözüm getirme konusunda yerel aktörlere verdiği önem ve öncelik göz önüne alınarak anketin gerçekleştirildiği bölgelerde gözlemlenen olumlu değişikliklerin sosyal inovasyon sayılıp sayılamayacağı doğrultusunda fikir sahibi olmaya yardımcı olacağı düşünülmüştür. Soru 6’lı Likert Ölçeği tekniği kullanılarak dizayn edilmiş olup cevaplayıcılardan soru kapsamında yer alan aktörlerin bölgenin kalkınma potansiyelini harekete geçirmede ne derece etkili olduklarını 0: Hiç etkisi yok; 1: Çok düşük etkisi var; 2: Düşük etkisi var; 3: Orta düzeyde etkili; 4: Yüksek düzeyde etkili ve 5: Çok yüksek düzeyde etkili ifadelerine göre değerlendirmeleri istenmiştir. Soru kapsamında 21 madde bulunmakta olup bu maddeler merkezi yönetim ve yerel yönetim birimlerinin yanı sıra yerel halkı temsilen kooperatifleri, üretici birliklerini, meslek odalarını ve sivil toplum kuruluşlarını (dernekler, vakıflar) da içermektedir.

Tablo 4.4 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizin/Köyünüzün Kalkınma Potansiyelini Harekete Geçirmede Yerel Aktörlerin Rolü Size Göre Nasıldır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	Ortalama	Standart Sapma
Köy Muhtarı	2,87	1,338
İlçe Kaymakamı	3,74	2,983
Vali	3,43	1,269
İl özel idaresi	2,62	1,433
Tarım İlçe Müdürlüğü	3,80	1,121
Kalkınma Ajansı	2,87	1,364
Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu	3,32	1,470
İlçe Belediye Başkanı	3,65	1,210
Büyük Şehir Belediye Başkanı	3,14	1,531
Kooperatif (Kalkınma, Satış, Sulama)	3,40	1,161
Üretici birlikleri	3,27	1,266
Ziraat Odası	3,43	1,144
Tarım Kredi Kooperatifi	3,60	1,140
Ticaret Borsası	2,43	1,343
Ticaret ve Sanayi Odaları	2,54	1,411
Esnaf ve Sanatkarlar Odası	2,84	1,386
Vakıf	3,91	0,996
Dernek	3,89	1,166
Üniversite	2,68	1,357
Diğer kamu kurumları	3,62	2,181
Diğer	3,50	0,707
Ortalama	3,26	1,379

Tablo 4.4'deki değerler bir bütün olarak değerlendirildiğinde cevaplayıcıların tabloda yer alan tüm aktörler için yaptıkları puanlamaların ortalaması 3,26 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçek skalasında orta düzeyde etkili olarak belirlenmiş olan 3 değerine yakındır. Bu noktada bölge kalkınmasında yerel aktörlerin genelinin kalkınma potansiyelini harekete geçirme konusunda daha fazla etkili olmaları gerektiği yorumu yapılabilir. Yine tablodaki değerlere göre cevaplayıcıların yaşadıkları bölgelere ait kalkınma potansiyellerini harekete geçirme hususunda en etkili olduğunu düşündükleri ilk üç aktör bölgelerde faaliyet gösteren vakıflar, dernekler ve tarım ilçe müdürlükleri olarak belirlenmiş olup bu aktörlerin soru bağlamında ortalamaları sırasıyla 3,91, 3,89 ve 3,80 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu ortalamaların ölçek skalasında yüksek düzeyde etkili olarak belirlenmiş 4 değerine yakınlığı bölge kalkınma potansiyellerini harekete geçirme konusunda sivil toplum örgütlerinin ve kamu kesiminin tarım sektörüne verdiği desteği temsilen Tarım İlçe Müdürlükleri'nin kalkınma faaliyetlerinde önemli ölçüde etkili olduğunu göstermektedir.

Endojen kalkınma yaklaşımları ve sosyal inovasyonu konu alan çalışmaların bölgesel ve kırsal kalkınma potansiyellerinin harekete geçirilmesi konusunda önemli rol oynaması gerektiğini öngördüğü yerel yönetim birimleri (belediyeler), bölgelerde yer alan merkezi yönetim birimleri (valilik ve kaymakamlıklar), kooperatifler (tarım kredi kooperatifleri dahil olmak üzere) ve üretici birlikleri yapılan anket sonuçlarının ortalamalarına göre kalkınma faaliyetlerinde orta düzeyde etkili olarak değerlendirilmiştir.

Tabloda yer alan değerler incelendiğinde dikkat çeken bir başka nokta ise bir bölgenin ya da kırsal alanın kalkınma potansiyellerinin harekete geçirilmesinde önemli rolü bulunması beklenen kalkınma ajansları, üniversiteler, ticaret ve sanayi odaları ile esnaf ve zanaatkarlar odalarının kalkınma üzerine etkilerinin genel olarak düşük düzeyde etkili olarak değerlendirilmiş olmasıdır.

Soru kapsamında yer almayan ancak cevaplayıcıların kalkınma faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olup kalkınma potansiyellerini harekete geçirme konusunda başarılı buldukları diğer kamu kurumları Çevre ve Şehircilik Müdürlükleri, Turizm Danışmanlık Müdürlükleri, Orman Bakanlığı ile Ulaştırma ve Denizcilik Bakanlığı olarak belirtilmiştir.

“Kırsal kalkınma bağlamında ilçenizin/köyünüzün kalkınma potansiyeli harekete geçirmede yerel aktörlerin rolü size göre nasıldır?” sorusuna (Soru 2) verilen cevaplara ilişkin frekans değerleri Tablo 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.5 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizin/Köyünüzün Kalkınma Potansiyeli Harekete Geçirmede Yerel Aktörlerin Rolü Size Göre Nasıldır?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu

	0		1		2		3		4		5	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Köy Muhtarı	29	8,5	27	7,9	54	15,8	100	29,3	111	32,6	20	5,9
İlçe Kaymakamı	6	1,8	11	3,2	30	8,8	77	22,6	161	47,2	55	16,1
Vali	9	2,6	17	5,0	49	14,4	89	26,1	99	29,0	78	22,9
İl Özel İdaresi	42	12,3	29	8,5	72	21,1	98	28,7	73	21,4	27	7,9
Tarım İlçe Müdürlüğü	5	1,5	13	3,8	17	5,0	76	22,3	130	38,1	100	29,3
Kalkınma Ajansı	27	7,9	27	7,9	63	18,5	105	30,8	84	24,6	35	10,3
Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu	30	8,8	18	5,3	23	6,7	84	24,6	113	33,1	73	21,4
İlçe Belediye Başkanı	10	2,9	16	4,7	22	6,5	68	19,9	145	42,5	80	23,5
Büyük Şehir Belediye Başkanı	38	11,1	15	4,4	35	10,3	96	28,2	87	25,5	70	20,5
Kooperatif (Kalkınma, Satış, Sulama)	5	1,5	20	5,9	39	11,4	105	30,8	113	33,1	59	17,3
Üretici Birlikleri	10	2,9	31	9,1	34	10,0	100	29,3	114	33,4	52	15,2
Ziraat Odası	5	1,5	21	6,2	36	10,6	93	27,3	134	39,3	52	15,2
Tarım Kredi Kooperatifi	3	0,9	18	5,3	31	9,1	85	24,9	127	37,2	77	22,6
Ticaret Borsası	44	12,9	29	8,5	90	26,4	112	32,8	47	13,8	19	5,6
Ticaret ve Sanayi Odaları	50	14,7	21	6,2	72	21,1	107	31,4	74	21,7	17	5,0
Esnaf ve Sanatkarlar Odası	26	7,6	40	11,7	49	14,4	104	30,5	90	26,4	32	9,4
Vakıf	1	2,3	0	0	3	7,0	4	9,3	25	58,1	10	23,3
Dernek	1	2,3	1	2,3	3	6,8	7	15,9	17	38,6	15	34,1
Üniversite	32	9,4	40	11,7	52	15,2	121	35,5	74	21,7	22	6,5

Anketin üçüncü sorusu olarak **“Kırsal kalkınma bağlamında ilçenizde/köyünüzde olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmeler olduğunu gözlemlediğiniz alanlarda başarı aşağıdaki aktörlerden hangilerinin katkıları / işbirlikleri sonucu gerçekleşmiştir?”** sorusuna verilen cevaplara ilişkin frekans değerleri Tablo 4.6’da verilmiştir.

Tablo 4.6 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Olumlu/Umut Verici ve İyi Yönde Gelişmelerin Olduğunu Gözlemlediğiniz Alanlarda Başarı Aşağıdaki Aktörlerden Hangilerin Katkıları / İşbirlikleri Sonucu Gerçekleşmiştir?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu

		Valilik		Kaymakamlık		Belediye ilçe veya büyükşehir		Tarım İl Müdürlüğü		5.Tarım İlçe Müdürlüğü		Çevre ve Orman Bakanlığı		Kalkınma Ajansı		Kooperatif		Üretici Birliği		Ticaret ve Sanayi Odası		Ticaret Borsası		Esnaf Odası		Vakıf		Özel sektör		Şahıs	
		Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
Tarım	Adet	160	125	173	112	188	97	196	89	239	46	95	190	93	192	175	110	149	136	101	184	67	218	86	199	39	246	135	150	138	146
	%	56,1	43,9	60,7	39,3	66,0	34,0	68,8	31,2	83,9	16,1	33,3	66,7	32,6	67,4	61,4	38,6	52,3	47,7	35,4	64,6	23,5	76,5	30,2	69,8	13,7	86,3	47,4	52,6	48,6	51,4
Gıda İşleme	Adet	50	138	66	122	63	125	53	135	56	132	22	166	16	172	65	123	48	140	40	148	17	171	27	161	12	176	95	93	90	98
	%	26,6	73,4	35,1	64,9	33,5	66,5	28,2	71,8	29,8	70,2	11,7	88,3	8,5	91,5	34,6	65,4	25,5	74,5	21,3	78,7	9,0	91,0	14,4	85,6	6,4	93,6	50,5	49,5	47,9	52,1
Pazarlama	Adet	41	132	46	127	61	112	44	129	34	139	11	162	14	159	62	111	41	132	29	144	22	151	24	149	7	166	94	79	83	90
	%	23,7	76,3	26,6	73,4	35,3	64,7	25,4	74,6	19,7	80,3	6,4	93,6	8,1	91,9	35,8	64,2	23,7	76,3	16,8	83,2	12,7	87,3	13,9	86,1	4,0	96,0	54,3	45,7	48,0	52,0
Yenilenebilir enerji	Adet	39	68	53	54	62	45	18	89	13	94	23	84	8	99	18	89	14	93	12	94	3	104	4	103	4	101	36	70	18	89
	%	36,4	63,6	49,5	50,5	57,9	42,1	16,8	83,2	12,1	87,9	21,5	78,5	7,5	92,5	16,8	83,2	13,1	86,9	11,3	88,7	2,8	97,2	3,7	96,3	3,8	96,2	34,0	66,0	16,8	83,2
FİNANSAL kaynaklara erişim	Adet	96	129	84	141	75	150	44	181	49	176	21	204	47	178	87	138	46	179	58	167	32	193	89	136	13	212	84	141	52	173
	%	42,7	57,3	37,3	62,7	33,3	66,7	19,6	80,4	21,8	78,2	9,3	90,7	20,9	79,1	38,7	61,3	20,4	79,6	25,8	74,2	14,2	85,8	39,6	60,4	5,8	94,2	37,3	62,7	23,1	76,9

Tablo 4.6 (devamı) “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Olumlu/Umut Verici ve İyi Yönde Gelişmelerin Olduğunu Gözlemlediğiniz Alanlarda Başarı Aşağıdaki Aktörlerden Hangilerin Katkıları / İşbirlikleri Sonucu Gerçekleşmiştir?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans Tablosu

		Valilik		Kaymakamlık		Belediye ilçe veya büyükşehir		Tarım İl Müdürlüğü		Tarım İlçe Müdürlüğü		Çevre ve Orman Bakanlığı		Kalkınma Ajansı		Kooperatif		Üretici Birliği		Ticaret ve Sanayi Odası		Ticaret Borsası		Esnaf Odası		Vakıf		Özel sektör		Şahıs	
		Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
Bilgi ve haberleşme teknolojileri	Adet	102	108	107	103	140	70	39	171	33	177	16	194	23	187	26	184	14	195	24	186	7	203	19	191	13	197	104	106	69	142
	%	48,6	51,4	51,0	49,0	66,7	33,3	18,6	81,4	15,7	84,3	7,6	92,4	11,0	89,0	12,4	87,6	6,7	93,3	11,4	88,6	3,3	96,7	9,0	91,0	6,2	93,8	49,5	50,5	32,7	67,3
Ulaşım ve nakliye kolaylığı	Adet	98	139	111	126	172	65	17	220	12	225	16	221	10	227	22	215	14	223	16	221	8	229	20	217	3	234	99	138	93	144
	%	41,4	58,6	46,8	53,2	72,6	27,4	7,2	92,8	5,1	94	6,8	93,2	4,2	95,8	9,3	90,7	5,9	94,1	6,8	93,2	3,4	96,6	8,4	91,6	1,3	98,7	41,8	58,2	39,2	60,8
Sağlık hizmetine erişim kolaylığı	Adet	159	89	158	90	187	61	18	230	22	226	14	234	7	241	13	235	7	241	11	237	6	242	11	237	6	242	131	117	87	161
	%	64,1	35,9	63,7	36,3	75,4	24,6	7,3	92,7	8,9	91,1	5,6	94,4	2,8	97,2	5,2	94,8	2,8	97,2	4,4	95,6	2,4	97,6	4,4	95,6	2,4	97,6	52,8	47,2	35,1	64,9
Eğitim hizmetine erişim kolaylığı	Adet	152	83	162	73	179	56	24	211	20	215	7	228	12	223	21	214	9	226	11	224	5	230	9	226	11	224	126	109	78	157
	%	64,7	35,3	68,9	31,1	76,2	23,8	10,2	89,8	8,5	91,5	3,0	97,0	5,1	94,9	8,9	91,1	3,8	96,2	4,7	95,3	2,1	97,9	3,8	96,2	4,7	95,3	53,6	46,4	33,2	66,8
Kırsal turizm gelişimi	Adet	90	75	102	63	133	32	51	114	46	119	57	108	59	106	54	111	46	119	53	112	32	133	43	122	13	152	95	70	75	90
		54,5	45,5	61,8	38,2	80,6	19,4	30,9	69,1	27,9	72,1	34,5	65,5	35,8	64,2	32,7	67,3	27,9	72,1	32,1	67,9	19,4	80,6	26,1	73,9	7,9	92,1	57,6	42,4	45,5	54,5
Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlenme ve artış	Adet	73	89	83	79	103	59	32	130	27	135	32	130	26	136	39	123	40	122	41	121	33	129	45	117	18	144	128	34	119	43
	%	45,1	54,9	51,2	48,8	63,6	36,4	19,8	80,2	16,7	83,3	19,8	80,2	16,0	84,0	24,1	75,9	24,7	75,3	25,3	74,7	20,4	79,6	27,8	72,2	11,1	88,9	79,0	21,0	73,5	26,5

Bu soru, yörede/mekanda gerçekleştirilen kalkınma faaliyetlerinin belirli alanlarda herhangi bir iyileşme sağlayıp sağlamadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Eğer söz konusu alanlarda bir iyileşmeden bahsedilebiliyorsa bu iyileşmenin soru dahilinde kırsalda kalkınma ölçütleri olarak belirlenen alanlardan hangisi ya da hangileri olarak tezahür ettiğini ortaya koymayı amaçlayan Soru 2'nin bir anlamda devamı niteliğindedir. Soru kapsamında bir önceki soruda kalkınma faaliyetleri sonucu iyileşme sağlandığı ifade edilen alanlarda söz konusu iyileşmenin hangi aktörlerin faaliyetleri ve işbirlikleri sonucu gerçekleştiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Soruda bölge kalkınması üzerinde etkili olabilecek aktörler hem merkezi yönetimi il (ilçe) ve bölge düzeyinde temsil eden aktörler (Valilik, Kaymakamlık, Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri, Kalkınma Ajansları) hem yerel yönetim aktörleri (il ve ilçe belediyeleri), hem yerel yönetim harici bölgede mevcut üretici ve özel sektör örgütleri (kooperatifler, üretici birlikleri, ticaret ve sanayi odaları) hem de bölgede faaliyet gösteren şahısları temsil edecek şekilde sıralanmıştır.

Bölgede gerçekleştirilen kalkınma faaliyetleri sonucunda tarımsal üretim alanında iyi gelişmeler olduğunu ifade eden 285 cevaplayıcının çoğunluğu söz konusu kalkınma faaliyetlerinde valilik, kaymakamlık, belediye, Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri, kooperatifler ve üretici birliklerinin katkıları olduğunu ifade etmişlerdir. Cevaplayıcıların verdikleri yanıtlara göre bölge kalkınmasında etkili olduğu yönünde en yüksek olumlu yüzdeye sahip aktör Tarım İlçe Müdürlüğü (%83,9) olup onu sırasıyla Tarım İl Müdürlüğü (%68,8), belediye (%66,0), kooperatifler (%61,4), kaymakamlık (%60,7), valilik(%56,1) ve üretici birlikleri (%52,3) takip etmektedir. Bu sonuca göre bölgede gerçekleşen kalkınma faaliyetlerinin merkezi yönetimi bölgede temsil eden aktörler ile yerel aktörlerin ve yerel örgütlerin işbirlikleri sonucu ortaya konduğu ve söz konusu kalkınma faaliyetlerinin katılımcı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak soruda yer alan tüm aktörler göz önüne alındığında tarımsal üretim alanında gerçekleştirilen olumlu gelişmelerde bazı aktörlerin arzu edilen veya cevaplayıcıların önemli katkı olarak algılayabileceği düzeylerde katkıda bulunmadıkları görülmektedir. Soruya verilen cevapların yüzdeleri incelendiğinde tarımsal üretim alanında kalkınma ajansları (beklendiği gibi), ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları, vakıflar, özel sektör ve şahısların katkılarının yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Gıda işleme alanındaki gelişmelerde hangi aktörlerin katkıları ve işbirlikleri olduğunu ortaya koymayı amaçlayan soruya verilen cevaplar incelendiğinde tarımsal üretim alanında karşılaşılan durumdan oldukça farklı bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Cevaplayıcıların çoğunluğu gıda işleme alanında bölgede yaşanan olumlu değişikliklerde merkezi ve yerel yönetim birimlerinin, üretici ve esnaf birlikleriyle kooperatiflerin, ticaret ve sanayi odalarının

yeterli katkılarının olmadığını ifade etmişlerdir. Soruya verilen cevaplar doğrultusunda gıda işleme alanında mevcut gelişmelerde lokomotifin özel sektör (%50,5) ve şahıslar (%47,9) olduğu söylenebilir.

Aynı durum bölgede gerçekleştirilen kırsal kalkınma faaliyetleri sonucu pazarlama alanında gerçekleştirilen olumlu değişiklikler hakkında cevaplayıcıların verdiği ifadelerde de geçerli olmuştur. Cevaplayıcıların sırasıyla %54,3 ve %48,0'i göre pazarlama alanındaki gelişmelerde özel sektör ve şahısların katkıları olduğu yönünde ifadeleri bulunmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise cevaplayıcıların, başlıca amaçlarından biri bölgede üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanması hususunda iyileştirici faaliyetler ortaya koymak olan kooperatiflerin söz konusu alanda katkılarının yetersiz kaldığına işaret eden ifadelerin yüzdeleridir. Nitekim pazarlama alanında meydana gelen olumlu gelişmelerde kooperatiflerin katkısı olduğunu düşünen cevaplayıcı yüzdesi yalnızca %35,8'dir.

Sürdürülebilir kalkınma için büyük önem arz eden yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması hususunda cevaplayıcıların katkıları olduğunu ifade ettikleri iki aktör kaymakamlıklar ve belediyeler olup cevaplayıcıların sırasıyla %49,5 ve %57,9'u söz konusu iki aktörün yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması konusunda katkıda bulunduğuna dair ifadeler verdikleri görülmektedir. Kalkınma faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini ve gelecek nesillerin üretimlerinde gereksinim duyacakları enerji kaynaklarının korunmasını sağlayacak bu hususta yerel yönetim haricindeki yerel halkın bilinçlenmesi, sorunun önemini kavrayıp kamu, özel sektör ve sivil toplum işbirliği içerisinde kendine düşen görevleri yerine getirmesi gerektiği açıkça ortadadır.

Cevaplayıcıların verdikleri ifadeler, soru kapsamında yer alan bilgi ve haberleşme teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması, ulaşım ve nakliye kolaylığı, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimin kolaylaşması gibi kırsal kalkınmanın önemli göstergeleri olan alanlarda gerçekleşen olumlu değişikliklerde valilikler, kaymakamlıklar, belediyeler, özel sektör ve yerel halkı temsilen şahısların katkılarının etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Açıkça söylenebilir ki katkıda ve işbirliğinde bulunan aktörler arasında bulunması gerektiği halde bu konuda atıl kalan diğer kurum ve kuruluşların da kalkınma sürecinde rol almaları gerekmektedir.

Kırsal kalkınmanın yalnızca tarımsal üretimle değil bölgelerin kendine has kalkınma potansiyelleri açığa çıkarılarak, farklı faaliyetlerle de kalkınabileceği hatta bu potansiyellerin açığa çıkarılmasının söz konusu bölgeler için hayati derecede önemli olduğunu ifade eden endojen kalkınmaya mekânsal yaklaşım bağlamında büyük önem arz eden kırsal turizm ve benzeri tarım dışı faaliyetlerde artış alanlarında olumlu katkıları bulunan aktörler anket

sonuçlarına göre valilikler, kaymakamlıklar, belediyeler, özel sektör ve yerel halk dahilinde şahıslar olarak ifade edilmiştir.

Anketin üçüncü sorusuna verilen yanıtlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde kırsal kalkınma alanında merkezi kalkınma politikaları yoluyla kalkınma düşüncesinin yerini merkezi yönetim, yerel yönetim ve yerel halkın bir arada sorunları tespit edip politikalar geliştirmeyi benimsedikleri katılımcı bir kalkınma anlayışının giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Ancak bu süreçte henüz yeterli düzeyde katkı yapma konusunda atıl kalan kurum ve kuruluşlar olduğu da bir gerçektir. Söz konusu kurum ve kuruluşların daha etkin bir biçimde kalkınma sürecinde rol almaları ve bu süreçte işbirliği yapmanın önemini özümsemeleri gerektiği açıkça ortadadır.

4.2.1. Faktör Analizi

Anketin ilk üç sorusundan elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucu çalışma kapsamında anket uygulanan alanlardaki kalkınma faaliyetlerinin hem söz konusu alanlarda yaşayan bireyler üzerinde yarattıkları olumlu tutum ve davranış değişiklikleri hem de yerel aktörler arasındaki işbirliğini temel alan yapıları sayesinde kırsal kalkınma alanında birer sosyal inovasyon olarak tanımlanabileceği yorumu yapılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı olarak anket kapsamında, içsel kalkınma bağlamında kırsal alanların sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirebilmeleri ve kırsal alanlardaki sorunları çözmeye yönelik sosyal inovasyonların ortaya konulabilmesi için sahip olunan hangi potansiyellerin ne derecede önemli olduğunu ortaya koymayı amaçlayan ve 5'li Likert ölçeğine uygun olarak hazırlanmış (1:Çok Düşük; 2: Düşük; 3: Orta; 4: Yüksek; 5: Çok Yüksek olmak üzere) bölümün analizi için Faktör Analizi yöntemi kullanılmıştır. Bir başka deyişle bu analiz sonucunda elde edilecek faktörler bir anlamda kırsal alanlarda gerçekleştirilecek sosyal inovasyonların ön koşulları olarak da tanımlanabilecektir. Anketin bu kısmında yer alan faktörler ilçelerin/köylerin tarımsal, yöreye özgü (doğal, tarihi, kültürel) ve sosyal sermaye potansiyellerini, ilçenin/köyün altyapısını, kırsal turizm potansiyellerini, içsel kalkınma teorisi kapsamında kalkınmada önemli olduğu belirtilen sosyal ve çevresel faktörler bakımından ilçenin/köyün durumunu ve kırsal kalkınmayı mümkün kılacak ekosistemin politik koşullarına sahip olup olunmadığını ortaya koymayı amaçlayan ifadelerden oluşmaktadır.

Faktör analizi sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan ve boyut indirgemeyi amaçlayan çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biridir. Burada bahsi geçen boyut indirgeme, ölçülebilen ve gözlemlenebilir değişkenlerin ortak varyansa sahip olan ama ilk başta gözlemlenemeyen daha az sayıda değişkene indirgenmesinden ibarettir.

Faktör analizi, Keşfedici Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi olmak üzere iki şekilde uygulanabilmektedir. Keşfedici Faktör Analizi'nde daha önce uygulanmamış bir ölçeğin değişkenlerini ortaya koymayı amaçlayan ifadelerin arka planında yer alan faktör yapısının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Keşfedici faktör analizi değişkenleri etkileyen faktörlerin sayısını ve hangi değişkenlerin birlikte hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Keşfedici faktör analizinin temel hipotezi veri setinde ortaya konulacak m sayıda gizli faktör olduğu şeklindedir (De Coster, 1998: 132). Doğrulayıcı Faktör Analizi ise daha önceden oluşturulup uygulanmış bir ölçeğin ortaya koyduğu sonuçların ve faktör yapısının zaman içerisinde değişip değişmediğini, eğer söz konusu faktör yapısı değiştiyse ne derece ve hangi yönlerde değiştiğini ortaya koymak için kullanılmaktadır.

Çalışmada uygulanacak keşfedici faktör analizi üç aşamada gerçekleştirilmiş olup bu aşamalar sırasıyla

- Verinin analize uygunluğunun değerlendirilmesi
- Analiz ile faktörlerin belirlenmesi ve rotasyonu
- Elde edilen faktörlerin isimlendirilmesi

4.2.2. Verinin Faktör Analizine Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Değişken ve veri topluluklarının faktör analizine uygun olup olmadıkları analizlerin başında yapılacak sınamalarla değerlendirilmelidir (Kalaycı, 2006: 321). Faktör analizine uygunluk konusundaki ilk önemli husus örneklem ve ifade sayısının değerlendirilmesidir. Bu noktada örneklem sayısının değişken sayısından fazla olması ve örneklem büyüklüğünün en az 50 olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidelli, 2001: 124). Kline 1994 yılına ait çalışmasında analiz sonucu bulunan faktörlerin güvenilirliği için en az 200 kişilik örneklemin gerektiğini az sayıda faktör öngörülen çalışmalarda bu sayının 100'e indirilebileceğini belirtmektedir. Çalışmada en uygun değişken-örneklem büyüklüğü oranının 1: 10 olduğunu, bu oranın düşürülebileceğini ancak 1: 2 oranının altına düşülmesinin analizde sorunlara yol açacağını belirtmektedir (Kline, 1994: 165). Literatürde yapılmış çalışmalar değerlendirildiğinde en yaygın olarak 1: 5 oranının kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada 62 ifadeden oluşan anket ile 341 kişilik bir örneklem elde edilmiştir yani değişken örneklem oranı ideal oran olarak tanımlanan 1: 5 oranındadır.

Faktör analizi, değişkenlerin ve bu değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının normal dağılım gösterdiğini varsaymaktadır. Bu nedenle faktör analizinin en başında değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediği de mutlaka test edilmelidir (Tabachnick ve Fidell, 2001).

Faktör analizi varsayımlarından bir diğeri de analizdeki değişkenlerin aralarında orta düzeyde 0,25- 0,90 değerleri arasında değişim gösteren bir ilişki olduğu yönündedir (Hair, 2010).

Bahsi geçen varsayımların geçerli olup olmadığı ve anket sonucu elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğunun ortaya konulması amacıyla veriler sırasıyla Kaiser-Meyer-Olkin endeksi ve Bartlett Küresellik testine tabi tutulmuştur. Bu iki test değişkenler arası korelasyon matrisi olan R'nin faktörleşebilirliğini ortaya koymaktadırlar (Tavşancıl, 2002). KMO testi sonucu bulunan değer, Kaiser'in 1974 yılına ait çalışmasında belirlenen aralıklar çerçevesinde değerlendirilerek örneklemin faktör analizine uygun olup olmadığı belirlenir. Bartlett küresellik testi sonucunda elde edilen değer ve bu değer belli bir güven aralığında istatistiksel olarak anlamlılığını belirten p değerine bakılarak verilerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olup olmadığı sonucuna varılabilir.

Tablo 4.7 KMO Endeksi Değerleri

KMO Endeks Değerleri	Tanım
0,90	Mükemmel
0,80	Çok İyi
0,70	İyi
0,60	Vasat
0,50	Kötü
<0,50	Kabul Edilemez

Kaynak: Kaiser, 1974: 144

Tablo 4.7'den görüldüğü gibi KMO değeri 1'e yaklaştıkça örneklem mükemmel olarak değerlendirilmekte ve 0,50'nin altına düştüğünde ise kabul edilmez nitelikte olmaktadır. Çalışmada kullanılan örneklemin faktör analizine uygunluğunu ve verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ortaya koymak için uygulanan KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarının verildiği Tablo 4.8 incelendiğinde, KMO değerinin 0,944 olduğu görülmektedir. KMO endeks değerinin 1'e yakın çıkması ve Tablo 4.7'de mükemmel olarak tanımlanan değer aralığında bulunması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek amaçlı yapılan Bartlett küresellik testi değeri 14172,562 istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,01$) yani anket sonucu elde edilen veriler normal dağılım göstermektedir. Bu test aynı zamanda değişkenlerin ilişkili (korelasyonlu) olup olmadığını da ortaya koymaktadır. Test sonuçlarına göre verilerin hiçbir ilişkili değildir şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle faktör analizinde kullanılan değişkenler kendi aralarında ilişkili olup faktör analizine uygundur.

Tablo 4.8 KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

KMO ve Bartlett Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Measure of Sampling Adequacy)		0,944
Bartlett Küresellik Testi (Test of Sphericity)	Yaklaşık Ki-Kare Değeri	14172,561
	Serbestlik Derecesi	2278,000
	Anlamlılık Düzeyi	0,000

Çalışmada 15 il ve 22 ilçede (7 köy) 341 kırsal kalkınma paydaşıyla yüz yüze yapılan anketlerde sosyal inovasyonun ortaya çıkmasında önkoşullar arasında yer alabileceği varsayılan ve yazın incelemesi temelinde belirlenen 68 ifadenin puanlanmasından elde edilmiş veriler SPSS 16 programı yardımıyla faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi yöntemi olarak temel bileşenler yöntemi kullanılmıştır.

Faktör analizinde kullanılacak rotasyon yöntemi seçimi analiz sonuçlarının güvenilirliği açısından önem taşımaktadır. Faktör analizi esnasında uygulanabilecek dik ve eğik rotasyon olmak üzere iki tip rotasyon tekniği bulunmaktadır. Dik rotasyon faktörler arasında korelasyon olmadığı düşüncesine dayanır ve bu rotasyon tekniğinde faktörler eksenlerin konumları değiştirilmeden, her biri 90° açıyla döndürülür (De Coster, 1998). Ancak çoğu durumda faktörler arasında az da olsa korelasyon bulunduğundan Costello ve Osborne 2005 yılına ait çalışmalarında dik döndürme sonuçlarının eğik döndürme sonuçlarına göre daha az gerçekçi olduğunu ifade etmektedirler. En sık kullanılan dik döndürme teknikleri Quartimax ve Varimax yöntemleridir. Analiz sonucu ortaya çıkacak faktörlerin aralarında korelasyon olduğu durumlarda kullanılan eğik rotasyon tekniğinde ise her bir faktör için eksenler farklı açılarda döndürülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Dik rotasyon sonucu elde edilen ve faktörler ile değişkenlerin aralarındaki korelasyonları içeren matrise yük matrisi adı verilmektedir. Eğik rotasyon sonucu ise yük matrisi iki parçaya bölünerek raporlanmaktadır. Bu parçalardan ilki faktörler ve değişkenler arasındaki ikili korelasyonların yer aldığı yapı matrisidir. Eğik rotasyon sonucu elde edilen ikinci matrise örüntü matrisi adı verilmekte olup bu matris faktör yükleri ve faktörlerin birbirleriyle korelasyonlarını gösteren faktör korelasyon matrisini içinde barındırmaktadır (Gorsuch, 1983). Eğik rotasyon sonuçları yorumlanırken örüntü matrisinde regresyon analizindeki katsayılar gibi tanımlanmış olan faktör yükleri değerlendirmeye alınmaktadır. Faktörler arasında yüksek korelasyon olmadığı durumlarda yapı ve örüntü matrisleri birbirlerine benzerdirler. Faktörler arasında korelasyon düzeyi arttıkça söz konusu iki matris birbirinden giderek farklılaşırlar (Büyüköztürk, 2002: 78).

Analizde kullanılacak rotasyon tekniğini belirlemek için analiz sonucu oluşturulacak faktörlerin aralarında korelasyon olup olmadığının sınanması ve rotasyon tekniğine bu sinamadan çıkacak sonuca göre karar verilmesi gerekmektedir (Field, 2005: 116). Bu nedenle

değişkenlerin tümü faktörler arasındaki korelasyonları gösteren faktör korelasyon matrisini görebilmek için ilk olarak eğik döndürme yöntemlerinden promax kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Bu analiz sonucu ortaya çıkan faktör korelasyon matrisi Tablo 4.9’da görülmektedir.

Tablo 4.9’da gösterilen faktör korelasyon matrisi incelendiğinde analiz sonucu oluşturulan faktörler arasında korelasyon mevcuttur. Tabachnick ve Fidell’in korelasyon matrisinde 0,32’den büyük değerlerin olmasının faktörler arası güçlü korelasyonun göstergesi olduğunu ifade ettikleri çalışmalarında faktörler arası korelasyon olduğu durumda araştırmacının eğik rotasyonu tercih etmesi gerektiği belirtilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007: 646).

Tablo 4.9 Tüm Faktörler Arasındaki Korelasyonları Gösteren Faktör Korelasyon Matrisi

Faktör	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	1,00	0,63	0,54	0,48	0,42	0,37	0,57	0,23	0,42	-0,19	0,37	0,15	0,30
2	0,63	1,00	0,56	0,50	0,32	0,47	0,59	0,18	0,36	-0,15	0,34	0,26	0,29
3	0,54	0,56	1,00	0,40	0,38	0,45	0,44	0,26	0,29	-0,23	0,28	0,08	0,40
4	0,48	0,50	0,40	1,00	0,41	0,35	0,50	0,11	0,31	-0,07	0,38	0,16	0,06
5	0,42	0,32	0,38	0,41	1,00	0,30	0,37	0,16	0,34	-0,23	0,25	0,02	0,10
6	0,37	0,47	0,45	0,35	0,30	1,00	0,37	0,09	0,23	-0,09	0,30	0,05	0,29
7	0,57	0,59	0,44	0,50	0,37	0,37	1,00	0,09	0,46	-0,15	0,28	0,27	0,16
8	0,23	0,18	0,26	0,11	0,16	0,09	0,09	1,00	0,01	-0,14	-0,09	0,05	0,07
9	0,42	0,36	0,29	0,31	0,34	0,23	0,46	0,01	1,00	-0,39	0,21	0,29	0,29
10	-0,19	-0,15	-0,23	-0,07	-0,23	-0,09	-0,15	-0,14	-0,39	1,00	0,15	-0,11	-0,24
11	0,37	0,34	0,28	0,38	0,25	0,30	0,28	-0,09	0,21	0,15	1,00	0,14	0,12
12	0,15	0,26	0,08	0,16	0,02	0,05	0,27	0,05	0,29	-0,11	0,14	1,00	0,05
13	0,30	0,29	0,40	0,06	0,10	0,29	0,16	0,07	0,29	-0,24	0,12	0,05	1,00

Çalışmada ilk olarak tüm değişkenler (68 ifadeye yönelik veriler) faktör analizine tabi tutularak tüm değişkenler arası paylaşılan varyans tablosu (communality) incelenmiştir. Burada bahsi geçen oransal değişim tablosu, değişkenlerin her birinin varyansının elde edilen tüm faktörler tarafından açıklanma oranlarının verildiği tablodur. Bu tabloda yer alan değerlerden 0,5’in altında olan değerlerin ait olduğu değişkenler analizden çıkarılmalıdır (Hair, 2010: 144). Faktörlerin yorumlanması ve adlandırılması faktör yükleri dikkate alınarak yapılır. Faktör analizi sonucunda değişkenin ortak faktörle olan korelasyonu $\pm 0,30$ ’dan büyükse o değişkenin söz konusu ortak faktörle anlamlı bir ilişki gösterdiği kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılara göre bu oran $\pm 0,40$ hatta $\pm 0,50$ olmalıdır. Bir faktörün adlandırılmasında, $\pm 0,30$ ’dan pozitif faktör yükleri dikkate alındığı gibi, negatif faktör ağırlıkları da dikkate alınmalıdır. Söz konusu ortak faktör, pozitif faktör ağırlıkları ile olumlu, negatif faktör ağırlıkları ile olumsuz ilişki gösterecek şekilde yorumlanmalıdır. Böylece faktörlere iki kutuplu olarak bakılabilir (Albayrak, 2005: 124-125). Bu bilgiden hareketle analizde $\pm 0,50$ ’den büyük faktör yükleri raporlanmıştır.

Ayrıca analiz sonucunda elde edilen faktörlerin altında üçten az sayıda değişken bulunduğu ve birden fazla faktör altında yer alan değişkenlerin de analizden çıkarılması önerilmektedir. Bu bilgiler ışığında analizden toplam 23 ifade çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Faktör analizi yöntemi olarak temel bileşenler yöntemi kullanılmış olup çalışmanın başında faktörler arasında korelasyon mevcut olduğu tespit edildiğinden Promax eğik rotasyon yöntemi seçilmiştir.

Tablo 4.10 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri

	Sosyal Sermaye Faktörü	Politikalar ve Olanaklar Faktörü	Altyapı Faktörü	Yöreye Özgü Sermaye Faktörü	Kırsal Turizm Potansiyeli Faktörü	Tarımsal Potansiyel Faktörü	Ürün, Maliyet ve Gelir Faktörü	Toplumsal Cinsiyet ve Güçlendirme Faktörü
Üreticilerin örgütlenme düzeyi (kooperatif ve üretici birliği altında)	0,690							
Üretici örgütlerinin yeterliliği (kooperatif, üretici birliği vb.)	0,734							
Üreticilerin kooperatiflere güven düzeyi	0,827							
Üreticilerin üretici birliğine güven düzeyi	0,844							
Kamu kurumları haricinde yerel aktörlerin proje hazırlama ve yürütme kapasitesi (tecrübesi)	0,756							
Aktörlerin kalkınma sorunlarını belirleme ve belirlenen sorunlar etrafında ortak çıkar için birlikte hareket etme isteği ve kabiliyeti	0,690							
Yerel aktörlerin birbirlerine güven düzeyi	0,688							
Halkın yeniliklere (yeni uygulamalar, yeni üretim teknolojileri vb..) karşı ilgi düzeyi	0,759							
Kamu kurumlarının girişimci olma isteği	0,595							
Kamu kurumları haricinde yerel aktörlerin girişimci olma isteği	0,784							
Kamu kurumlarının girişimcilik fırsatlarından haberdar olma düzeyi	0,767							
Kamu kurumları haricinde yerel aktörlerin girişimcilik fırsatlarından haberdar olma düzeyi	0,775							
Bölgede girişimciliği artırmak üzere düzenlenen eğitim/etkinlik düzeyi	0,675							
Tarımsal desteklerden yararlanma (girdi, pirim, vb.) düzeyi		0,535						
Tarım sigortası yaygınlık düzeyi		0,763						
Düşük faizli kredilerden (yatırım ve işletme) yararlanma düzeyi		0,846						
Tarımsal ve kırsal kalkınmayı desteklem kurumu yatırım hibe desteğinden yararlanma düzeyi		0,694						
Bölgesel kalkınma ajansı hibe desteklerinden yararlanma düzeyi		0,770						
Diğer kamu desteklerinden (belediye, kaymakamlık, il özel idaresi) yararlanma düzeyi		0,822						
Dezavantajlı sosyal grupların (engelliler, işsizler, yaşlılar) ekonomik ve sosyal yaşama erişimi		0,505						

Tablo 4.10 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri (Devamı)

	Sosyal Sermaye Faktörü	Politikalar ve Olanaklar Faktörü	Altyapı Faktörü	Yöreye Özgü Sermaye Faktörü	Kırsal Turizm Potansiyeli Faktörü	Tarımsal Potansiyel Faktörü	Ürün, Maliyet ve Gelir Faktörü	Toplumsal Cinsiyet ve Güçlendirme Faktörü
Tarımsal ürünlerin pazara taşınmasında yol kalitesi			0,552					
Altyapı (içme suyu, kanalizasyon vb.) yeterlilik durumu			0,660					
Nitelikli temel eğitim hizmetlerine erişim durumu			0,821					
Okul öncesi eğitime erişim olanakları			0,884					
Sağlık hizmetlerine erişim durumu			0,819					
Bölgede doğal görsel güzelliklerin/çekiciliklerin yeterlilik durumu				0,673				
Sahip olunan kültürel gelenekler				0,607				
İklimsel avantajlar				0,728				
Coğrafi konumdan kaynaklı avantajlar				0,881				
Bölgenin özel yatırımları cezabetme düzeyi				0,614				
Bölgenin kırsal turizm potansiyelinden yararlanma düzeyi					0,811			
Bölgedeki turistik tesislerin yeterlilik düzeyi					0,835			
Bölgenin turizm açısından tanınırlığı					0,831			
Bölge halkının bölgenin turizm potansiyeli hakkında farkındalık düzeyi					0,824			
Bölgedeki tarımsal alanların yeterlilik durumu						0,736		
Bölgede sulu tarım alanlarının yeterlilik durumu						0,662		
Tarımsal üretimde verimlilik düzeyi						0,686		
Tarımsal alanların toprak kalitesi						0,608		
Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında alıcıların sayısı							0,618	
Tarımsal ürünlerin ülke veya bölge düzeyindeki ünü							0,804	
Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin yaşam maliyetini karşılama düzeyi							0,618	
Üretim girdilerini temin olanakları							0,789	
Kadınların işgücüne katılım düzeyi								0,788
Kadınların tarım dışı çalışma olanakları								0,752
Kadınlar tarım dışında çalışmak için sahip oldukları beceri düzeyi								0,707
TOPLAM VARYANSIN AÇIKLANMA ORANI	% 37,838	%5,951	%5,272	%3,646	%3,108	%2,958	%2,737	%2,481

Analiz sonucunda ortaya çıkan faktörlere ait sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- **Sosyal sermaye faktörü** olarak adlandırılan ilk faktör 13 ifadeden oluşmaktadır ve bu faktör toplam varyansın %37,838'ini açıklamaktadır. Sosyal sermaye potansiyeli faktörü altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,827 iken en düşük yük değeri 0,595 olarak hesaplanmıştır.
- **Politikalar ve Olanaklar Faktörü** olarak adlandırılan ikinci faktör 7 ifadeden oluşmakta olup toplam varyansın %5,951'ini açıklamaktadır. Faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,846 ve en düşük yük değeri 0,505'dir.
- **Altyapı Faktörü** olarak adlandırılan ve 5 ifadeden oluşan üçüncü faktör toplam varyansın %5,272'sini açıklamakta olup faktör altında hesaplanan en yüksek ve en düşük yük değerleri sırasıyla 0,884 ve 0,552'dir.
- **Yöreye özgü sermaye faktörü** olarak adlandırılan dördüncü faktör 5 ifadeden oluşmakta olup toplam varyansın %3,646'sını açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,881 ve en düşük yük değeri 0,667'dir.
- **Kırsal Turizm Faktörü** olarak adlandırılan beşinci faktör altında dört ifade yer almaktadır ve bu faktör toplam varyansın %3,108'ini açıklamaktadır. Faktör altında hesaplanan en yüksek ve en düşük yük değerleri sırasıyla 0,835 ve 0,811 olarak hesaplanmıştır.
- **Tarımsal Potansiyel Faktörü** olarak adlandırılan altıncı faktör 4 ifadeden oluşmakta olup toplam varyansın %2,958'ini açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en düşük yük değeri 0,608 olarak hesaplanırken en yüksek yük değeri ise 0,736'dır.
- **Ürün, Maliyet ve Gelir Faktörü** olarak adlandırılan yedinci faktör toplam varyansın %2,737'sini açıklamakta olup söz konusu faktör altında dört ifade yer almaktadır. Faktör altında hesaplanan en düşük ve en yüksek yük değerleri sırasıyla 0,618 ve 0,804 olarak hesaplanmıştır.
- **Toplumsal Cinsiyet ve Güçlendirme Faktörü** olarak adlandırılan sekizinci ve son faktör toplam varyansın %2,481'ini açıklamaktadır. Faktör üç ifadeden oluşmakta olup faktör altında hesaplanan en düşük yük değeri 0,707 olarak hesaplanırken en yüksek yük değeri ise 0,788'dir. Faktör analizi sonucu elde edilen faktörlerin toplam varyansın ne kadarını açıkladığını gösteren toplam açıklanan varyans değerleri Tablo 4. 11'de yer almaktadır.

Tablo 4.11 Faktör Analizi Sonucu Açıklanan Toplam Varyans

Bileşen	Başlangıç Öz değerleri		
	Özdeğer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
1	17,406	37,838	37,838
2	2,738	5,951	43,790
3	2,425	5,272	49,062
4	1,677	3,646	52,707
5	1,430	3,108	55,815
6	1,361	2,958	58,773
7	1,259	2,737	61,510
8	1,141	2,481	63,992

Tablo 4.11'den de görüldüğü gibi analiz sonucu elde edilen sekiz faktör toplam varyansın % 63,992'sini açıklamaktadır. Söz konusu değer sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda kabul edilebilir değer olarak belirlenmiş % 60'ın üzerindedir.

Anketin beşinci sorusu olan **“Son yıllarda kırsal kalkınma bağlamında ilçenizde/köyünüzde ekonomik, sosyal, demografik (nüfusun yaşlanması, gençlerin kentlere göç etmesi vb) ve çevresel açıdan nasıl bir değişim gözlemliyorsunuz?”** sorusuna verilen cevapların ortalama değerleri ve her bir maddeye ilişkin frekans değerleri sırasıyla Tablo 4.12 ve 4.13'de verilmektedir. Soru kapsamında 20 ifade bulunmakta olup cevaplayıcılardan söz konusu ifadeleri 1 ve 2 olumsuz, 3 nötr, 4 ve 5 olumlu kutuplar olmak üzere değerlendirmeleri istenmiştir.

Tablo 4.12'den de görüldüğü gibi soru kapsamında yer alan 20 maddeye yapılan puanlamaların aritmetik ortalaması ve standart sapmalarının ortalamaları sırasıyla 3,095 ve 1,081'dir. Soru kapsamında yer alan maddelerin iyileşme sağlanıp sağlanmadığı saptanmak istenen alanlar içerisinde en fazla iyileşme görülen ilk üç alan sırasıyla bölgenin teknolojik gelişmelerden yararlanma düzeyi; tarihi mirasın (antik yerler vb.) korunması ve kültürel mirasın (şenlik festival vb.) korunması konularıdır. Maddeler arasında kötüleşme olduğu ifade edilen ilk üç alan ise bölge halkının borçluluk düzeyi, bölgede işsizlik oranında istihdam durumundaki ile ilgili madde ile desteklenmekle beraber kötüleşme ve bölge halkının gelir durumundaki olumsuz değişim olarak ortaya konmuştur. Bu sonuçlara göre bölgede uygulanan kırsal kalkınma faaliyetlerinin bölge halkı tarafından bölgenin kalkınması için kendine has potansiyellerinin (tarihi ve kültürel miras gibi) kullanılması gerektiğinin altını çizen mekânsal kalkınma yaklaşımının benimsendiği söylenebilir. Ayrıca bölge aktörlerinin kendi içinde ve diğer bölgelerdeki aktörlerle işbirliklerini artırma yolunda olumlu etki sağlayacağı açıkça ortada olan teknolojik gelişmelerden yararlanma düzeyindeki artışın mekânsal kırsal kalkınmanın önemli bileşenlerinden olan sosyal sermayenin artırılmasına olumlu katkıda bulunacağı düşüncesinden hareketle ilerleyen dönemlerde ortaya konulacak sosyal inovasyonlara zemin hazırlayabileceği düşünülebilir.

Tablo 4.12 “Son Yıllarda Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Ekonomik, Sosyal, Demografik (Nüfusun Yaşlanması, Gençlerin Kentlere Göç Etmesi Vb) ve Çevresel Açidan Nasıl Bir Değişim Gözlemliyorsunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Temel İstatistikler

	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Sapma
Gelir durumu	1	5	2,84	1,002
Borçluluk	1	5	2,46	1,110
İstihdam durumu	1	5	2,77	1,068
İşsizlik düzeyi (oranı)	1	5	2,65	1,102
Tarım dışı iş olanakları	1	5	3,00	1,107
Kadının tarım dışı iş olanakları	1	5	3,09	1,033
Yörenin yatırımcı için çekiciliği	1	5	3,16	1,109
Sosyal yaşam	1	5	3,07	1,081
Yöreden göç	1	5	2,94	1,149
Nüfus yaş pramidi (yaşlanma)	1	5	3,29	,910
Nüfus cinsiyet yapısı (kadınlaşma)	1	5	3,06	,834
Yöreye göç (yerleşim amacıyla)	1	5	3,09	1,252
Doğal varlıklar (toprak, su ve orman)	1	5	3,17	1,088
Doğal güzellikler (şelale, nehir vb.)	1	5	3,34	1,164
Tarihi miras (antik yerler vb.)	1	5	3,50	1,152
Kültürel miras (şenlik, festival vb.)	1	5	3,48	1,075
Toplumsal yardımlaşma	1	5	3,08	1,129
Yerel sorunların çözümünde işbirliği	1	5	3,18	1,087
Üretici örgütlenmesi	1	5	3,21	1,146
Teknolojik gelişmelerden yararlanma	1	5	3,52	1,033
Ortalama			3,095	1,081

Sonuçlara göre ilk üçe girememiş olsa da sosyal sermaye birikimi kullanılarak ortaya konulabilecek kalkınma faaliyetleri olarak da tanımlanabilecek sosyal inovasyonların gerçekleştirilmesinde önem taşıyan toplumsal yardımlaşma ile yerel sorunların çözümünde işbirliği üretici örgütlenmesi hakkındaki ifadelere verilen cevapların ortalama değerlerinin kayıtsızlığı ifade eden 3’ün üstündedir. Bu sonuçlar bölgede uygulanan kalkınma faaliyetlerinde sosyal sermayenin etkisinin olduğunu gösteren kanıtlar olarak kabul edilebilir.

Tablo 4.13 “Son Yıllarda Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Ekonomik, Sosyal, Demografik (Nüfusun Yaşlanması, Gençlerin Kentlere Göç Etmesi Vb) ve Çevresel Açından Nasıl Bir Değişim Gözlemliyorsunuz?” sorusuna ilişkin frekans değerleri

	Olumsuz				Nötr		Olumlu			
	1		2		3		4		5	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Gelir durumu	37	10,9	83	24,3	126	37,0	87	25,5	8	2,3
Borçluluk	63	18,5	141	41,3	75	22,0	41	12,0	21	6,2
İstihdam durumu	41	12	104	30,5	103	30,2	78	22,9	15	4,4
İşsizlik düzeyi (oranı)	54	15,8	106	31,1	103	30,2	60	17,6	18	5,3
Tarım dışı iş olanakları	37	10,9	75	22,0	104	30,5	102	29,9	23	6,7
Kadının tarım dışı iş olanakları	25	7,3	70	20,5	120	35,2	103	30,2	23	6,7
Yörenin yatırımcı için çekiciliği	26	7,6	69	20,2	109	32,0	98	28,7	39	11,4
Sosyal yaşam	31	9,1	67	19,6	116	34,0	100	29,3	27	7,9
Yöreden göç	35	10,3	100	29,3	86	25,2	90	26,4	30	8,8
Nüfus yaş piramidi (yaşlanma)	10	2,9	48	14,1	145	42,5	110	32,3	28	8,2
Nüfus cinsiyet yapısı (kadınlaşma)	12	3,5	61	17,9	172	50,4	85	24,9	11	3,2
Yöreye göç (yerleşim amacıyla)	33	9,7	98	28,7	72	21,1	82	24,0	56	16,4
Doğal varlıklar (toprak, su ve orman)	22	6,5	75	22,0	102	29,9	106	31,1	36	10,6
Doğal güzellikler (şelale, nehir vb.)	24	7,0	63	18,5	84	24,6	113	33,1	57	16,7
Tarihi miras (antik yerler vb.)	21	6,2	49	14,4	79	23,2	121	35,5	71	20,8
Kültürel miras (şenlik, festival vb.)	18	5,3	46	13,5	87	25,5	136	39,9	54	15,8
Toplumsal yardımlaşma	37	10,9	66	19,4	97	28,4	114	33,4	27	7,9
Yerel sorunların çözümünde işbirliği	24	7,0	70	20,5	102	29,9	111	32,6	34	10,0
Üretici örgütlenmesi	35	10,3	55	16,1	89	26,1	127	37,2	35	10,3
Teknolojik gelişmelerden yararlanma	13	3,8	47	13,8	85	24,9	143	41,9	53	15,5
Ortalama		8,8		21,9		30,1		29,4		9,8

Anket kapsamındaki sorulara ait frekans tablosu ortalamalar üzerinden yorum yapmaya imkan sağlayan Tablo 4.13’e göre daha kapsamlı bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim iki olumsuz, bir nötr, iki olumlu değerlendirme derecesine sahip anket tekniği üzerinde cevaplayıcıların yüzde kaçının olumlu yüzde kaçının olumsuz tarafa yönelik değerlendirme yaptıkları bu tablo sayesinde görülebilmektedir. Yapılan kalkınma faaliyetleri sonucu bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında iyileşme olup olmadığını anlamaya yönelik oluşturulmuş tüm ifadeler birlikte gözönüne alınarak değerlendirildiğinde cevaplayıcıların %30,7’si ifadelerin işaret ettiği alanlarda kötüleşme olduğunu, %30,1’i herhangi bir değişiklik olmadığını ve son olarak %39,2’si söz konusu alanlarda iyileşme sağlandığını belirttikleri görülmektedir. Olumlu değişiklikler olduğu sonucuna yönelik yüzde değer göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın başında anket çalışmasının yapılacağı yerler

belirlenirken kırsal kalkınma bağlamında başarılı sosyal inovasyon örnekleri olabileceği düşüncesi ile belirlenmiş mekan örneklem seçiminin doğru tercihler olduğunu göstermektedir .

Cevaplayıcıların anketin altıncı sorusu olan **“Kırsal kalkınma bağlamında ilçenizde/köyünüzde olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmeler var ise bunlar aşağıdaki alanlardan hangilerinde gözlemlenmektedir?”** sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin frekans tablosu Tablo 4.14’de verilmiştir.

Tablo 4.14 “Eğer Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenizde/Köyünüzde Olumlu/Umud Verici ve İyi Yönde Gelişmeler Varsa Bunlar Aşağıdaki Alanlardan Hangilerinde Gözlemlenmektedir?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Frekans tablosu

		Gözlemlenen olumlu gelişmeler		Gelir ve istihdam artışı		Kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi		Çevre korumaya yönelik önlemler		Genç Nüfusun korunması		Yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kolektif hareket bilincinin gelişmesi (örgütlenme)	
		Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
Tarım	Adet	284	57	260	24	166	118	108	176	119	165	144	140
	%	83,3	16,7	91,5	8,5	58,5	42,5	38,0	62,0	41,9	59,1	50,7	49,3
Gıda işleme	Adet	188	153	143	45	127	61	52	136	54	134	51	137
	%	55,1	44,9	76,1	24,9	67,6	32,4	27,7	72,3	28,7	71,3	27,1	72,9
Pazarlama	Adet	174	167	140	34	63	111	36	138	62	112	78	96
	%	51,0	49,0	80,5	19,5	36,2	63,8	20,7	79,3	35,6	64,4	45,6	54,4
Yenilenebilir enerji	Adet	108	233	69	39	18	90	59	49	21	87	24	84
	%	31,7	68,3	63,9	36,1	16,6	83,4	54,6	45,4	19,4	80,6	22,2	77,8
Finansal kaynaklara erişim (kredi vb)	Adet	224	117	180	44	98	126	52	172	90	134	92	132
	%	65,7	34,3	80,4	19,6	43,8	56,2	23,2	76,8	40,2	59,8	41,1	58,9
Bilgi ve haberleşme teknolojileri	Adet	210	131	146	64	92	118	61	149	119	91	48	162
	%	61,6	38,4	69,5	30,5	43,8	56,2	29,0	71,0	56,7	43,3	22,9	77,1
Ulaşım ve nakliye kolaylığı	Adet	235	106	183	52	76	159	65	170	116	119	86	149
	%	69,0	31,0	77,9	22,1	32,3	67,7	27,7	72,3	49,4	50,6	36,6	63,4
Sağlık hizmetine erişim kolaylığı	Adet	247	94	186	61	154	93	102	145	105	142	74	173
	%	72,4	27,6	75,3	24,7	62,3	37,7	41,3	58,7	42,5	57,5	30,0	70,0
Eğitim hizmetine erişim kolaylığı	Adet	235	106	170	65	139	96	85	150	144	91	65	170
	%	68,9	31,1	72,3	27,7	59,1	40,9	36,2	63,8	61,3	38,7	27,7	72,3
Kırsal turizm gelişimi	Adet	166	175	130	36	91	75	88	78	80	86	73	93
	%	48,7	51,3	78,3	21,7	54,8	45,2	53,0	47,0	48,2	51,8	44,0	56,0
Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlenme ve artış	Adet	164	177	122	42	109	55	62	102	103	61	80	84
	%	48,1	51,9	74,4	25,6	66,5	33,5	37,8	62,2	62,8	37,2	48,8	51,2

Soruya toplamda 341 kişi yanıt vermiş olup ilk olarak cevaplayıcılara yaşadıkları bölgede tabloda yer alan alanlarda olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmeler olup olmadığı sorulmuş ve bu soruya olumlu yanıt verenlere ilgili alanda var olduğunu ifade ettikleri gelişmelerin gelir ve istihdam artışı; kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi; çevre korumaya yönelik önlemler; genç nüfusun korunması; yerel paydaşlar arası işbirliğinin

güçlenmesi ve kollektif hareket etme bilincinin gelişmesi (örgütlenme) alanlarından hangisi veya hangilerinde gerçekleştiğini değerlendirmeleri istenmiştir. Olumlu gelişme olup olmadığı sorulan alanlar sırasıyla tarım, gıda işleme, pazarlama, yenilenebilir enerji, finansal kaynaklara erişim (kredi vb.), bilgi ve haberleşme teknolojileri, ulaşım ve nakliye kolaylığı, sağlık hizmetlerine erişim kolaylığı, eğitim hizmetlerine erişim kolaylığı, kırsal turizm gelişimi, tarım dışı faaliyetlerde çeşitlenme ve artıştır. Anketin oluşturulma aşamasında alanlar hem sektörel kalkınma yaklaşımının tarihsel süreçte desteklenmesi gerektiğini ifade ettiği sektörlerden hem de kırsal kalkınmaya endojen yaklaşımın bir uygulaması olan mekânsal yaklaşımın geliştirilmesi gerektiğini belirttiği sosyal ve beşeri sermayeyi içerecek şekilde belirlenmiştir.

Tablo 4.14’de de görüldüğü gibi cevaplayıcıların en çok gelişme olduğunu ifade ettikleri alan tarım sektörüdür. Cevaplayıcıların %83,3’ü tarım sektöründe olumlu değişiklikler olduğunu belirtirken %16,7’lik bir kesim söz konusu alanda herhangi bir olumlu değişim gözlemlemediklerini ifade etmişlerdir. Tarım sektöründe olumlu değişiklikler olduğunu ifade eden 284 kişinin çoğunluğu gözlemledikleri olumlu değişimin tabloda yer alan alanların hepsine katkıda bulunduğu yönünde cevap vermişlerdir. Verilen cevaplar incelendiğinde bölgede uygulanan kırsal kalkınma faaliyetleri sonucu tarım sektöründe gerçekleşen olumlu yönde değişimler en çok %92,5 oranla gelir ve istihdam artışı alanında sağlanmıştır. Gelir ve istihdam artışına sağlanan katkıyı sırasıyla kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi (%58,5) ve yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kollektif hareket bilincinin gelişmesi (%50,7) alanlarına yapılan katkılar izlemektedir.

Cevaplayıcıların %62’si tarım sektöründe yaşanan olumlu değişimlerin çevre korumaya yönelik önlemler bağlamında bir katkısı olmadığını ifade etmişlerdir. Gıda işleme alanında olumlu değişimler olduğunu ifade eden cevaplayıcıların toplam cevaplayıcılar içerisindeki oranı %55,1 olup söz konusu alandaki olumlu değişimin en çok sırasıyla %76,1’lik ve %67,6’lık oranlarla gelir ve istihdam artışı ile kadının toplumsal yaşama katılımı/güçlenmesi alanlarına katkı sağladığı ifade edilmiştir. Cevaplayıcıların çoğunluğu gıda işleme alanında gözlemledikleri olumlu değişikliklerin yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kollektif hareket bilincinin gelişmesi (örgütlenme), çevre korumaya yönelik önlemler ve genç nüfusun korunması alanlarına katkısının olmadığı yönünde cevaplar vermişlerdir.

Toplamda 341 cevaplayıcı arasından 174 kişi (%51,0) bölgede üretilen ürünlerin pazarlanması alanında olumlu değişimler olduğunu ifade etmişler ve bu olumlu değişimlerin en çok bölgenin gelir ve istihdam düzeyi üzerinde olumlu etki yaptığını belirtmişlerdir. Ancak cevaplayıcıların değerlendirmeleri ışığında pazarlama alanında gerçekleşen olumlu değişikliklerin kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi (%36,2), çevre korumaya

yönelik önlemler (%20,7), genç nüfusun korunması (%35,6) ve yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kollektif hareket bilincinin gelişmesi (%45,6) alanlarına yeterli katkıyı sunamamış olduğu söylenebilir.

Anketin altıncı sorusunun buraya kadar bahsi geçen kırsal kalkınmanın tarımsal üretim ve tarımsal üretimin tamamlayıcı alt sektörlerinde meydana getirilecek olumlu değişimler sayesinde gerçekleşeceğini savunan geleneksel yaklaşımı ifade eden tarım, tarımsal ürünlerin pazarlanması ve gıda işleme alanlarına dair kısmı söz konusu alanlarda yaşanan olumlu değişimlerin çevre korumaya yönelik önlemlerin alınması, köydeki genç nüfusun köyden göçünün önlenmesi gibi alanlara katkısının olmaması bir anlamda yalnızca hakim sektörün (kırsal alanda genellikle tarım olmak üzere) geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin kalkınmanın sürdürülebilirliğini ortadan kaldırdığı yönünde yorumlanabilir.

Kırsal kalkınmanın kırsal alanların/meکانların kendilerine has kalkınma potansiyelleri kullanılarak sağlanabileceğini ifade eden mekânsal yaklaşım bağlamında soruya dahil edilen kırsal turizm gelişimi ve tarım dışı faaliyetlerde artış yönünde olumlu gelişim olup olmadığı yönünde cevaplayıcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplar incelendiğinde söz konusu alanlardaki olumlu değişimlerin sorunun başında tarım sektörü ve tarımsal üretimin tamamlayıcı sektörlerinde yaşanan olumlu değişimlerin katkı gerçekleştiremediği çevre korumaya yönelik önlemler ve genç nüfusun köyden göçünün önlenmesi gibi alanlarda önemli katkılarının olduğu görülmektedir. Örneğin kırsal turizmde olumlu gelişimler gözlemlediğini ifade eden cevaplayıcıların %53'ü söz konusu olumlu değişimin çevre korumaya yönelik önlemlerin alınmasına katkısı bulunduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde bölgede tarım dışı faaliyetlerde artış olduğu yönünde ifade veren cevaplayıcıların %62,8'i bu değişimlerin genç nüfusun köyden göçünün önüne geçilmesinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan yola çıkıldığında kalkınmanın kırsal alanlarda hakim sektör konumunda olan tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin tarım dışı faaliyetlerin artırılmasına ve kırsal turizmin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerle birbirini bütünlendiği sonucuna varılabilir.

“Kırsal kalkınma bağlamında ilçenin/köyün kalkınma problemleri sizce sürdürülebilir ve kalıcı olarak nasıl çözülür?” şeklindeki yedinci ve son sorusuna verilen yanıtların ortalama değerleri ve standart sapmaları Tablo 4.15'te verilmiştir. Cevaplayıcılar ifadeleri 1: Kesinlikle katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Fikrim yok; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde dizayn edilmiş 5'li likert ölçeğine göre değerlendirmişlerdir. Soru kapsamında bir kırsal alanda sürdürülebilir kalkınma ile sonuçlanabilecek faaliyetleri temsil eden 24 ifade bulunmaktadır. Şüphesiz soru kapsamında yer alan tüm ifadeler kırsal kalkınma yolunda belirli derecelerde öneme sahip politikalardan oluşmaktadır. Bu sorudaki asıl

amaç anketin uygulandığı bölgelerde kırsal kalkınma aktörlerinden oluşan cevaplayıcıların kırsal kalkınma anlayışlarında bir değişiklik olup olmadığını ortaya koymaktır. Soru, kırsal alanların yalnızca tarım sektörünün ve tarıma dayalı sanayinin desteklenmesiyle kalkınabileceğini ifade eden sektörel yaklaşımın yerine bölgelerin kendilerine has kalkınma potansiyellerinin harekete geçirilerek her bir kırsal alanın kendine has bir kalkınma patikası çizmesi gerektiğini savunan mekânsal kalkınma anlayışının bölgelerin kalkınma aktörleri arasında zımni olarak mevcut olup olmadığını anlamayı amaçlamaktadır.

Tablo 4.15'te yer alan ifadelerle verilen cevapların ortalama değerleri bir bütün olarak incelendiğinde, söz konusu değerlerin birbirlerinden çok farklılaşmadığı görülmektedir. Bu sonuç bölgenin kalkınma aktörleri olan cevaplayıcıların kırsal kalkınmaya giden yolların çeşitliliği hakkında bilinç sahibi olduklarının bir göstergesi sayılabilir. Nitekim kırsal alanların kalkınması için tarımsal üretim ve tarımsal ürünlerin işlenmesine dayalı sanayi sektörünün desteklenmesi gerektiğini ortaya koyan ifadelerle verilen cevapların ortalamaları ile bölgelerin kendine has kalkınma potansiyellerinin ortaya çıkarılması, muhafazası ve etkin bir şekilde harekete geçirilmesi gerektiğini ortaya koyan ifadelerle verilen cevapların ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Soru kapsamında yer alan ifadeler gruplandırılacak olursa ilk dört ifade kırsal kalkınma için tarım sektörünün ve tarımsal ürünlerin işlenmesi, muhafazası ve pazarlanmasına olanak sağlayacak sektörlerin gelişmesi gerektiğini belirten ifadeler olup bu dört ifadeye verilen cevapların ortalaması 4,446 olarak hesaplanmaktadır.

Tablo 4.15 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenin/Köyün Kalkınma Problemleri Sizce Sürdürülebilir ve Kalıcı Olarak Nasıl Çözülür?” Sorusuna Verilen Cevapların Ortalama Değerleri ve Standart Sapmalar

	Ort.	Std. Sapma
Tarımsal/hayvansal üretimde verim artırılmalıdır.	4,45	,595
Tarımsal ürünler için modern depolar yapılmalıdır.	4,46	,610
Tarımsal ürünler işlenerek (katma-değerli olarak) pazarlanmalıdır.	4,43	,663
Tarımsal altyapı sorunları (sulama, mekanizasyon vb.) çözümlenmelidir.	4,35	,662
Yerel ürün ve hizmetlerin markalaşması sağlanmalıdır.	4,39	,667
Yöresel (coğrafi işaret; menşe veya mahreç işareti almış) ürünlerin pazarlaması geliştirilmelidir.	4,45	,656
Kırsal turizm geliştirilmelidir.	4,41	,683
Tarım dışı iş olanakları artırılmalıdır.	4,42	,621
Var olan doğal kaynaklar (toprak, su, orman vb) korunmalıdır.	4,52	,607
Var olan doğal güzellikler korunmalıdır.	4,52	,630
Var olan doğal güzelliklerin tanıtımı yapılmalıdır.	4,43	,636
Var olan tarihi miras korunmalıdır.	4,44	,628
Var olan tarihi mirasın tanıtımı yapılmalıdır.	4,47	,592
Var olan kültürel miras yeni nesle aktarılmalıdır .	4,53	,566
Sağlık hizmetlerine erişim olanakları ve sağlık altyapısı iyileştirilmelidir .	4,40	,599
Eğitim hizmetlerine erişim olanakları ve eğitim altyapısı iyileştirilmelidir .	4,43	,603
Ulaşım altyapısı (yol, köprü, tünel vb) kalitesi geliştirilmelidir .	4,34	,620
Yerelde kadın ve genç girişimciliği desteklenmelidir.	4,55	,580
Kadının istihdam olanakları artırılmalıdır.	4,49	,616
Kadının tarım dışı işgücüne katılımı artırılmalıdır.	4,45	,678
Üreticinin teknik bilgi ihtiyacı daha iyi karşılanmalıdır. (üniversite, araştırma enstitüsü, tarımsal danışmanlık sistemi vb. kaynaklardan yararlanarak)	4,48	,626
Asayiş ve güvenlik problemleri (hırsızlık vb) ortadan kaldırılmalıdır.	4,01	1,167
Sorunlara sürdürülebilir çözüm bulma etrafında işbirliği ve ortak hareket etme bilinci geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.	4,46	,544
Gençlerin kırsalda kalması teşvik edilmelidir. (kredi desteği, bağkur prim avantajı)	4,57	,584

“Kırsal kalkınma bağlamında ilçenin/köyün kalkınma problemleri sizce sürdürülebilir ve kalıcı olarak nasıl çözülür?” sorusuna verilen yanıtlara ilişkin frekans değerlerinin verildiği Tablo 4.16 bir bütün olarak incelediğinde ifadeleri değerlendiren 341 cevaplayıcının tamamına yakınının ifadelerde belirtilen kalkınma politikalarının sürdürülebilir kalkınma için gerekli olduğu bilincine sahip olduğu yorumu yapılabilir. Nitekim tüm ifadeler verilmiş olan 1: Hiç katılmıyorum ve 2: Katılmıyorum cevaplarının sayısı toplam cevaplayıcıların içerisinde dört kişiyi aşmamaktadır. Yalnızca “asayiş ve güvenlik problemleri (hırsızlık vb) ortadan kaldırılmalıdır.” şeklindeki ifadeye toplam cevaplayıcıların %9,7’sine tekabül eden 33 kişi hiç katılmadığını belirtmiştir. Bunun nedeni anketi cevaplayan aktörlerin soruyu kendi yaşadıkları bölgeden herhangi bir asayiş problemi olmadığı algısından yola çıkarak asayiş sağlayacak politikalara ihtiyaç olmadığı yönünde yargıda bulunmaları olabilir.

Tablo 4.16 “Kırsal Kalkınma Bağlamında İlçenin/Köyün Kalkınma Problemleri Sizce Sürdürülebilir ve Kalıcı Olarak Nasıl Çözülür?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Frekans Tablosu

	1		2		3		4		5	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Tarımsal/hayvansal üretimde verim artırılmalıdır.	1	0,3	2	0,6	6	1,8	166	48,7	166	48,7
Tarımsal ürünler için modern depolar yapılmalıdır.	1	0,3	2	0,6	9	2,6	156	45,7	173	50,7
Tarımsal ürünler işlenerek (katma-değerli olarak) pazarlanmalıdır.	2	0,6	1	0,3	18	5,3	149	43,7	171	50,1
Tarımsal altyapı sorunları (sulama, mekanizasyon vb.) çözümlenmelidir.	1	0,3	2	0,6	24	7,0	165	48,4	149	43,7
Yerel ürün ve hizmetlerin markalaşması sağlanmalıdır.	2	0,6	1	0,3	20	5,9	157	46,0	161	47,2
Yöresel (coğrafi işaret; menşe veya mahreç işareti almış) ürünlerin pazarlaması geliştirilmelidir.	1	0,3	3	0,9	16	4,7	142	41,6	179	52,5
Kırsal turizm geliştirilmelidir.	2	0,6	3	0,9	17	5,0	150	44,0	169	49,6
Tarım dışı iş olanakları artırılmalıdır.	0	0	3	0,9	15	4,4	159	46,6	164	48,1
Var olan doğal kaynaklar (toprak, su, orman vb) korunmalıdır.	1	0,3	1	0,3	11	3,2	136	39,9	192	56,3
Var olan doğal güzellikler korunmalıdır.	2	0,6	0	0	13	3,8	128	37,5	198	58,1
Var olan doğal güzelliklerin tanıtımı yapılmalıdır.	0	0	1	0,3	24	7,0	145	42,5	171	50,1
Var olan tarihi miras korunmalıdır.	1	0,3	0	0	19	5,6	149	43,7	172	50,4
Var olan tarihi mirasın tanıtımı yapılmalıdır.	0	0	0	0	17	5,0	146	42,8	178	52,2
Var olan kültürel miras yeni nesle aktarılmalıdır .	0	0	0	0	12	3,5	136	39,9	193	56,0
Sağlık hizmetlerine erişim olanakları ve sağlık altyapısı iyileştirilmelidir .	1	0,3	0	0	14	4,1	171	50,1	155	45,5
Eğitim hizmetlerine erişim olanakları ve eğitim altyapısı iyileştirilmelidir .	0	0	1	0,3	17	5,0	156	45,7	167	49,0
Ulaşım altyapısı (yol, köprü, tünel vb) kalitesi geliştirilmelidir .	1	0,3	2	0,6	15	4,4	185	54,3	138	40,5
Yerelde kadın ve genç girişimciliği desteklenmelidir.	0	0	0	0	15	4,4	124	36,4	202	59,2
Kadının istihdam olanakları artırılmalıdır.	1	0,3	2	0,6	10	2,9	145	42,5	183	53,7
Kadının tarım dışı işgücüne katılımı artırılmalıdır.	1	0,3	4	1,2	18	5,3	135	39,6	183	53,7
Üreticinin teknik bilgi ihtiyacı daha iyi karşılanmalıdır. (üniversite, araştırma enstitüsü, tarımsal danışmanlık sistemi vb. kaynaklardan yararlanarak)	2	0,6	0	0	12	3,5	144	42,2	183	53,7
Asayiş ve güvenlik problemleri (hırsızlık vb) ortadan kaldırılmalıdır.	33	9,7	5	1,5	17	5,0	157	46,0	129	37,8
Sorunlara sürdürülebilir çözüm bulma etrafında işbirliği ve ortak hareket etme bilinci geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.	0	0	0	0	8	2,3	169	49,6	164	48,1
Gençlerin kırsalda kalması teşvik edilmelidir. (kredi desteği, bağkur prim avantajı)	0	0	2	0,6	10	2,9	122	35,8	207	60,7

Tablo 4.16'ye göre yine soru kapsamında yer alan ifadelerle 3: Fikrim yok şeklinde cevap verenlerin sayısı toplam sayı olan 341 kişinin en fazla %7'sine tekabül eden 24 kişi ile sınırlı kalmıştır. Bu sonuçtan yola çıkılarak bölge aktörlerinin bölge içerisinde yaşanan sorunlarla ilgili hem farkındalıkları olduğu hem de söz konusu sorunlara çözüm getirme amacıyla uygulanabilecek politikalar hakkında kafa yordukları sonucuna varılabilir.

Soru kapsamındaki ifadelerle 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verenlerin sayıları ifadelerin büyük çoğunluğunda birbirlerine oldukça yakın çıkmıştır. Tablo 16'nın genelinden çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise farklı sektör ve alanlarda yaşanan sorunlara ayrı ayrı çözüm getirmeyi amaçlayan politika önerilerinin yer aldığı ifadelerin büyük çoğunluğuna cevaplayıcıların büyük çoğunluğunun 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermiş olmaları, anket dahilinde görüşülen fiili ve potansiyel kalkınma aktörlerinin yalnızca bir sektöre yönelik (örneğin tarım ya da ürün işleme sanayi gibi) politikalarla kırsal alanların kalkındırılabilceğini ifade eden eski kalkınma paradigmasından uzaklaştıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca, soru kapsamında yer alan ve bölgelerin sahip oldukları tüm kalkınma potansiyellerine ayrı ayrı vurgu yapan ifadelerle de büyük çoğunluğun 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermiş olması, bölge aktörlerinin bölgesel olarak diğer bölgelerle rekabet edebilmek için harekete geçirmeleri gerekli potansiyeller hakkında farkındalıklarının olduğu gerçeğine işaret etmektedir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nı takiben büyük önem verilmeye başlanan ekonomik büyüme ve kalkınma olguları savaştan çıkan ve savaş sonrası yeni bağımsızlıklarını kazanmış ülkeleri ortak amaç doğrultusunda biraraya getirme konusunda oldukça etkili olmuştur. İlk başlarda teori temelli planlanan ve uygulanan kalkınma faaliyetleri yerini günümüzde çıktıkları daha net bir şekilde öngörülebilir, ölçeklendirilmiş ve bu sayede olumlu çıktılar sağlayacağına dair kanıtları bulunan politikaların uygulanmasına bırakmıştır. Ünlü filozof Herakleitos'un "Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir." sözünü doğrularcasına tarihsel süreç içerisinde hem kalkınma olgusuna bakış açılarında hem de kalkınmaya giden yol arayışlarında paradigma değişimleri gerçekleşmiştir. Günümüze kadar geçerli olmuş kalkınma paradigmaları bir bütün olarak incelendiğinde ilk başlarda primitif düzeyde olan entegre kalkınma ve katılımcı kalkınma yaklaşımlarının zaman içerisinde ihtiyaç ve koşullara göre şekillenip evrildikleri göze çarpmaktadır. Ayrıca kalkınma sürecinde rol oynaması gereken aktör sayısının yine zamanla arttığı gözlemlenebilmektedir. Liberal ekonomilerin giderek yaygınlaşması, küreselleşme ve ülkeler arasında gün geçtikçe artan ticaret faaliyetleri gibi nedenlerle devletlerin istigal ettiği faaliyetlerin sayısı gün geçtikçe artmış ve devletler tek merkezli kalkınma çalışmaları için yeterli kaynak ve zaman bulmakta zorlanmaya başlamıştır. İstigal olunan faaliyetlerin sayısı arttıkça bu faaliyetler nedeniyle bazı devletler enflasyon ve bütçe açıkları gibi daha önceden karşılaşmadıkları yeni sorunlarla karşı karşıya kalmışlar ve söz konusu sorunların üstesinden gelmek için kaynakların yeniden tahsisi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kalkınma faaliyetlerinde katılımcılığın gerekliliği işte bu noktada ortaya çıkmıştır.

Dünya genelinde ülkelerin sahip oldukları coğrafi yüzölçümlerinin ve toplam ülke nüfuslarının göreceli olarak önemli bir kısmı kırsal alanlardan ve bu alanlarda yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Coğrafi ve demografik yapılar içerisinde böylesine büyük oranlara sahip kırsal alanların öncelikli olarak kalkındırılması konusu ülkelerin bir bütün olarak kalkınabilmesi için zorunlu olduğundan tarihsel süreç içerisinde çok sayıda uzman kırsal alanlarda yaşanan sorunlara çözüm getirebilmeyi amaçlayan birçok yaklaşım ortaya atmıştır. İlk ortaya atılan kırsal kalkınma yaklaşımları kırsal alanlar ve kentler arasında adeta bir iş bölümü yapan ve bu işbölümü gereğince kırsal alanları tarımsal üretimden, kentleri ise endüstriyel üretim ve yenilik geliştirmeden sorumlu tutan yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İkili yapıyı savunan bu yaklaşımların amaçladıkları çıktılara ulaşamadığı ve kırsal alanlarda yaşanan sorunları çözmek bir yana daha da derinleştirdiği ortaya çıktığında kırsal kalkınma konusunda daha bütüncül politikalara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bütüncül

kalkınma yaklaşımı bu ihtiyaca cevap olarak ortaya atılmış olsa da yukarıdan aşağıya yönetim biçimiyle yani salt devlet güdümlü gerçekleştirilen bu politikalar da kırsal alanlardaki çözümlere bir son verememiştir. Bir sorunu en iyi o sorunu yaşayan bireylerin teşhis edip çözüm üretebileceği yani kırsal alanlarda yaşayan bireylerin mutlaka sorun teşhis, çözüm ve karar süreçlerinde yer alması gerektiği görüşü kabul görene kadar kırsal kalkınma konusunda yeterli yol katedilememiştir. Tarihsel süreçte ilk olarak yalnızca sorunların teşhisinde görüşlerine başvurulmuş kırsal topluluk bireylerinin artık kalkınma sürecinin tüm aşamalarında yer almaları gerektiği ve ancak katılımcılık odaklı kalkınma çalışmalarının sürdürülebilir sonuçlar ortaya koyabildiği bugün net bir şekilde anlaşılmıştır.

Ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerinde ortaya konulan teknolojik inovasyonların her birinin bu süreçte birer itici güç olarak kabul görmesi yeni bir durum değildir. Şüphesiz teknolojik inovasyonlar ülkelerin üretim süreçlerini olumlu yönde etkileyerek toplam çıktı miktarını artırmakta ve bu sayede gelir artışı sağlamaktadır. Ancak teknolojik inovasyonların kalkınma üzerindeki etkisi ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kadar kolay gözlemlenebilir olmaktan uzaktır. Hatta dünya üzerindeki ülkelerin kendilerinin ortaya koyduğu ya da diğer ülkelerden taklit yoluyla devşirdiği teknolojik inovasyonların bazılarının bizzatıhi sebep olduğu toplumsal sorunlar mevcuttur. Teknolojik inovasyonlar ülkelerde gelir artışı yaratabilmekte ancak yaratılan bu fazladan gelirin dağıtım aşamasında yani dengeli gelir dağılımının sağlanmasında yeterli katkıyı sağlayamamaktadır.

Kırsal alanların kalkındırılması konusunda önemli olan bir diğer husus ise tüm kırsal alanların aynı politikalar kullanılarak aynı düzeyde kalkındırılmayacağı gerçeğidir. Şüphesiz kırsal alanlar bir çok ortak özelliğe sahiptir. Ancak söz konusu alanların ve o alanlarda yaşayan bireylerin kendilerini diğerlerinden ayıran birçok karakteristik özellikleri olduğu da muhakkaktır. Bu görüşten yola çıkarak şekillenen endojen kalkınma paradigması ve endojen kalkınma paradigmasının kırsal alanlarda vücut bulmuş hali olarak tanımlanabilecek mekânsal kalkınma yaklaşımı kırsal kalkınma için çok çeşitli fırsatların önünü açmıştır. Kırsal alanları birer coğrafi alan olmanın dışına çıkarıp birer mekan haline getiren özellik ve potansiyellerin açığa çıkarılması gerektiğini savunan mekânsal yaklaşım literatüre mekânsal sermaye olarak giren bir sermaye türünü ortaya koymuştur. Doğru değerlendirildiğinde bir üretim faktörü haline gelebilen mekânsal sermaye kapsamında birbirine dönüşebilen, üretim süreçlerinde kullanılan ancak fiziksel sermaye gibi üretim sonucu azalmayan sermaye türlerini barındırmaktadır. Mekânsal sermaye en genel haliyle üç alt bileşene ayrılabilir. İlk bileşen ait olduğu kırsal alanda mevcut coğrafi konum, üretim donanımı, iklim, gelenekler, doğal ve tarihi kaynaklar gibi somut faktörlerden oluşmaktadır. İkinci bileşen ise soyut faktörler

adı verilen kurumların, kuralların, uygulamaların araştırmacı ve politika yapıcılarının yenilikleri mümkün kılmak için bir araya gelmeleri ile elde edilen sonuçlardan ibarettir. Üçüncü bileşen ise bu çalışmada kırsal kalkınma ile sosyal inovasyonlar arasında bir köprü olarak konumlandırılan sosyal sermaye bileşenidir. Ekonomik aktörlerin birlikte çalışabilmelerine olanak sağlayan anlayışlar, teamüller ve normlar ile ortak sorunların çözümü için geliştirilen fikirlerin uygulanabilmesi için gösterdikleri dayanışma ve yardımlaşma olarak tanımlanan sosyal sermayenin başarılı kalkınma faaliyetlerinin ön koşulu olabileceği bu çalışmanın hipotezlerinden biridir. Sosyal sermayenin güven ve normlar dışında diğer bileşeni olduğu literatürde belirtilen toplumsal ağlar bireylerin biraraya gelerek tanışmalarına ve ortak çıkarlar ve sorunlar etrafında birleşebilmelerine olanak sağlayarak birlikte faaliyet göstermelerine yol açmaktadır. Ortak sorunların çözümü için toplumun her kesiminden bireyin biraraya gelerek kar amacı yerine toplumsal faydanın amaçlandığı yeni ya da iyileştirilmiş uygulamalar olarak tanımlanan sosyal inovasyonlarla sosyal sermaye bağlantısı işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kırsal kalkınma bağlamında düşünüldüğünde literatürde kırsal alanlarda mevcut olan sorunlara merkezi yönetimin desteği olarak ya da olmadan, yerel yönetim birimlerinin ve yerel halkın işbirliği ve dayanışma odaklı çözüm getirme çalışmaları sonucu ortaya konulan yeni ya da iyileştirilmiş uygulamalar olarak tanımlanan sosyal inovasyonların temelinde işbirliği ve katılımcılık olguları bulunmaktadır. Sosyal sermayenin unsurlarından olan güven, normlar ve ağlar kırsal kalkınma alanında başarılı sosyal inovasyonların ortaya konulabilmesi için ayrı ayrı önem taşımaktadırlar. Güven ve normlar dayanışmaya zemin hazırlarken toplumsal ağlar hem dayanışma hem de işbirliği için gerekli ortamı sağlamaktadır. Literatürde ortaya konulan herhangi bir yeni uygulamanın bir sosyal inovasyon olarak tanımlanabilmesi için zaman içerisinde toplumda tutum ve davranış değişikliklerine yol açması gerektiği ifade edilmektedir. Bu noktada toplumsal ağların toplumsal bir ihtiyaca yönelik olarak ortaya konan yeni uygulamaların bireyler üzerinde yaratacağı tutum ve davranış değişikliklerinin yaygınlaşabilmesi için bireyler arasında gerçekleşmesi gereken etkileşime de ortam sağlayacağı söylenebilir.

Bu çalışma buraya kadar bahsi geçen fikirler ışığında ilk olarak Türkiye’de ortaya konulmuş başarılı kırsal kalkınma faaliyetlerinin birer sosyal inovasyon olarak konumlandırılabilmesi için toplumda gerçekleşmesi beklenen tutum ve davranış değişikliklerinin hasıl olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen anket çalışmasının kırsal kalkınma bağlamında yörede gerçekleşen kalkınma başarısının, süreçte rol oynayan aktörler ve yerel halk üzerinde ne gibi tutum ve davranış değişikliklerine yol açtığını anlamaya dair kısmına verilen yanıtlardan elde edilen veriler,

literatürde sosyal inovasyonlar sonucunda toplumda gerçekleşmesi öngörülen tutum ve davranış değişikliklerinin çoğunluğunun (gençlerin kentlere göç etme eğiliminde azalma ve adil ticaret bilincinin yaygınlaşması dışında) toplamda 19 ifadeden 17'sinin gerçekleştiği yönünde görüş birliği bulunduğu işaret etmektedir. Bu bulgu anketin söz konusu başarılı kırsal kalkınma faaliyetlerinin aynı zamanda merkezi ve yerel yönetimler, kooperatifler, üretici örgütleri, sivil toplum örgütleri ve yerel girişimcilerin işbirliğiyle ve ortaklaşa hareket ettiklerine yönelik bulgusu ile birleştiğinde çalışmanın örneklemini oluşturan kırsal kalkınma faaliyetlerin kırsal kalkınmada birer sosyal inovasyon örneği olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın bir diğer amacı başarılı sosyal inovasyon uygulamalarının ön koşullarının neler olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç için çok Faktör Analiz tekniği kullanılmıştır. Faktör analizi sonucunda toplam değişimin % 63,992'sini açıklayan 8 faktör bulunmuştur. Çalışmanın sosyal sermayenin kırsal alanlarda ortaya konulacak sosyal inovasyonların başarılı olmasında önem taşıdığı yönündeki hipotezi, yapılan analiz tarafından doğrulanmış olup anketin yapıldığı bölgelerdeki sosyal sermaye potansiyelinin önemini belirten ifadeler verilen yanıtlar ışığında kırsal alanların sahip oldukları sosyal sermaye potansiyeli toplam açıklanan varyansın %37,838'ini açıklayan ilk ve en önemli faktör olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın bir başka hipotezi ise endojen kalkınma yaklaşımının savunduğu üzere, kırsal alanlarda başarılı kalkınma çalışmalarının bölgelerin sahip olduğu içsel potansiyelleri (yöreye özgü doğal, tarihi ve kültürel sermaye ve bu sermayeler kullanılarak ortaya çıkarılan kırsal turizm potansiyeli) harekete geçirecek şekilde planlanması gerektiğidir. Bu noktada bahsi geçen potansiyeller hakkındaki farkındalık ve bu potansiyellerin açığa çıkarılmasına yönelik çalışmaların giderek artmasının da kırsal kalkınmada başarılı sosyal inovasyon çalışmalarının ön koşullarının arasında olması beklenmiştir. Nitekim faktör analizi sonuçları bu hipotezi de doğrular nitelikte çıkmıştır. Yöreye özgü doğal, tarihi ve kültürel sermayeyi ve kırsal turizm potansiyelini ortaya koymayı amaçlayan ifadeler ayrı ayrı birer faktör olarak toplam sekiz faktör arasında kendisine yer bulmuştur. Burada dikkat çeken bir diğer önemli husus bahsi geçen içsel potansiyellere yönelik ifadelerden oluşan faktörlerin sıralamada geleneksel kırsal kalkınma yaklaşımının başarılı kırsal kalkınma faaliyetlerinin merkezine yerleştirdiği tarımsal verimliliği artıracak tarım arazilerinin yeterliliği, verimliliği ve toprak kalitesi faktöründen daha yukarıda çıkmış olmasıdır. Yöreye özgü doğal, tarihi ve kültürel sermayeyi temsilen yöresel sermaye ile kırsal turizm potansiyeli olarak isimlendirilen faktörler sırasıyla 4. ve 5. faktör olarak bulunmuş olup toplamda varyansın % 6,754'ünü açıklayarak toplam varyansın % 2,958'ini açıklayan tarımsal arazilerinin yeterliliği, verimlilik düzeyi ve toprak kalitesini içeren tarımsal potansiyel faktörü olarak adlandırılan 6.faktörden daha yüksek bir değişimi

açıklamaktadır. Faktör analizi sonucu kırsal kalkınma alanında başarılı sosyal inovasyonların gerçekleştirilebilmesinde etkili olan faktörler olarak da ifade edilebilecek ön koşullar sırasıyla sosyal sermaye potansiyeli; politikalar ve olanaklar ; bölgenin sahip olduğu altyapı; yöresel sermaye potansiyeli (doğal, kültürel ve tarihi sermaye); kırsal turizm potansiyeli; tarımsal potansiyel (tarım arazilerinin yeterliliği, verimlilik düzeyi ve toprak kalitesi); bölgede üretilen tarımsal ürünlerin ünü, tarımsal gelirin yaşam maliyetini karşılama düzeyi ve üretim girdilerini temin olanakları ile toplumsal cinsiyet ve güçlendirme (özellikle kadının ekonomik yaşama katılımı) olarak belirlenmiştir.

Anketin bahsi geçen bulgular ışığında işbirliği ve dayanışma ile katılımcılık odaklı gerçekleştirildiği ifade edilen ve kırsal kalkınmada birer sosyal inovasyon olarak nitelendirilebilen kalkınma faaliyetlerinin, merkezi ve yerel yönetim birimleri ile yerel halkı temsilen kooperatifler, üretici birlikleri, sivil toplum kuruluşları ve yerel girişimcilerden oluşan aktörlerden hangileri tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymayı amaçlayan kısmından çıkarılan ilk sonuç çalışmanın örneklemini oluşturan bölgelerde kalkınma potansiyellerini harekete geçirme konusunda en etkili olan ilk iki aktörün sırasıyla bölgelerde faaliyet gösteren vakıflar ve dernekler olduğu yönündedir. Sivil toplum ağları olarak da nitelendirilebilecek bu iki aktörün kalkınma çalışmalarında etkin rol oynadıkları yönündeki bu sonuç, endojen kalkınma bağlamında kırsal kalkınmaya mekânsal yaklaşımın sosyal sermayeye yaptığı atfı destekler niteliktedir. Bölgelerin kalkınma potansiyellerini harekete geçirme konusunda etkili olduğu belirlenen üçüncü aktör ise kamu kesiminin tarım sektörüne verdiği desteği temsil eden tarım ilçe müdürlükleri olarak belirlenmiştir. Bu durum tarımsal üretimde yaşanan sorunların tamamen yerel aktörler tarafından çözülemediği ve bir noktada kırsal kalkınma amaçlı ortaya konulacak tarımsal faaliyetlerde devlet desteğine ve/veya rehberliğine ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanabilir. Endojen kalkınma paradigması bağlamında kırsal kalkınmaya mekânsal yaklaşım literatürünün kırsal kalkınma potansiyellerinin harekete geçirilmesi sürecinde önemli katkı sağlamaları gerektiğini öngördüğü yerel yönetim birimleri ile bölgelerde yer alan valilik, kaymakamlık gibi diğer merkezi yönetim birimleriyle yerel halkı temsil eden kooperatifler ve üretici birliklerinin ortalamada orta düzeyde etkili oldukları belirlenmiştir. Bu sonuç söz konusu aktörlerin sürece daha etkin bir biçimde dahil olmaları halinde bölgelerde atıl durumda olan açığa çıkarılamamış başka kalkınma potansiyellerinin de harekete geçirilebileceği anlamına gelmektedir. Anketin bahsi geçen kısmında dikkat çeken bir diğer husus kırsal alanlara kalkınma konusunda uzman desteği ve finansal yardım sağlamak ve yerel girişimleri desteklemek amaçlı kurulmuş olan kalkınma ajanslarının kalkınma faaliyetlerinde

düşük düzeyde etkili oldukları yönündeki bulgudur. Aynı durum örneklem dahilindeki alanlara yakın şehir merkezlerinde ve ilçelerinde yer alan üniversiteler için de geçerlidir.

Anketin uygulandığı bölgelerde son yıllarda ekonomik, sosyal, demografik (nüfusun yaşlanması, gençlerin kentlere göç etmeleri vb.) ve çevresel açıdan nasıl bir değişim gözlemlendiğini ortaya koymayı amaçlayan kısımdan elde edilen sonuçlara göre en fazla iyileşme görülen ilk üç alan sırasıyla; i) bölgenin teknolojik gelişmelerden yararlanma düzeyi; ii) tarihi mirasın (antik yerler vb.) korunması ve iii) kültürel mirasın (şenlik festival vb.) korunması konuları olarak belirlenmiştir. Kötüleşme olduğu ifade edilen ilk üç alan ise bölge halkının borçluluk düzeyi, bölgede işsizlik oranı ve istihdam durumundaki kötüleşme ile ilgili madde ile desteklenmektedir. Bu sonuçlara göre bölgede uygulanan kırsal kalkınma faaliyetleri bölgenin kalkınması için kendine has potansiyellerinin (tarihi ve kültürel miras gibi) kullanılması gerektiğinin altını çizen mekânsal kalkınma yaklaşımı ile tutarlıdır. Ayrıca bölge aktörlerinin kendi içinde ve diğer bölgelerdeki aktörlerle işbirliklerini artırma yolunda olumlu etki sağlayacağı açıkça ortada olan teknolojik gelişmelerden yararlanma düzeyindeki artışın mekânsal kırsal kalkınmanın önemli bileşenlerinden olan sosyal sermayenin artırılmasına olumlu katkıda bulunacağı düşüncesinden hareketle ilerleyen dönemlerde ortaya konulacak sosyal inovasyonlara zemin hazırlayabileceği düşünülebilir. Anket sonuçlarına göre ilk üçe girememiş olsa da mekânsal kalkınma bileşenlerinden sosyal sermaye birikimi kullanılarak ortaya konulabilecek kalkınma faaliyetleri olarak tanımlanabilecek sosyal inovasyonların gerçekleştirilebilmesinde önem taşıyan toplumsal yardımlaşma ile yerel sorunların çözümünde işbirliği ve üretici örgütlenmesi hakkındaki ifadeler verilen cevapların ortalamasının kayıtsızlığı ifade eden değer olan 3'ün üstünde yer alması bölgede uygulanan kalkınma faaliyetlerinde sosyal sermayenin etkisinin olduğunun bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Anketin uygulandığı bölgelerde kırsal kalkınma bağlamında olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmelerin olup olmadığı; eğer varsa bu gelişmelerin gelir ve istihdam artışı; kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi; çevre korumaya yönelik önlemler; genç nüfusun korunması; yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi ve kollektif hareket etme bilincinin gelişmesi (örgütlenme) alanlarından hangisi veya hangilerinde gerçekleştiğini ortaya koymayı amaçlayan kısımdan elde edilen sonuçlara göre en çok gelişme meydana gelen alanın tarım sektörü olduğu ve gözlemlenen olumlu değişimlerin soruda belirtilen alanların hepsine katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Verilen cevaplar incelendiğinde bölgede uygulanan kırsal kalkınma faaliyetleri sonucu tarım sektöründe gerçekleşen olumlu yönde değişimler en çok %92,5 oranla gelir ve istihdam artışı alanında sağlanmıştır. Gelir ve istihdam artışına sağlanan katkıyı

sırasıyla kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi ve yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kollektif hareket bilincinin gelişmesi alanlarına yapılan katkılar izlemektedir.

Anketi cevaplayanların yarısından fazlası bölgede üretilen ürünlerin pazarlanması alanında olumlu değişimler olduğunu ifade etmişler ve bu olumlu değişimlerin en çok bölgenin gelir ve istihdam düzeyi üzerinde olumlu etki yaptığını belirtmişlerdir. Ancak cevaplayıcıların değerlendirmeleri ışığında pazarlama alanında gerçekleşen olumlu değişikliklerin kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi, çevre korumaya yönelik önlemler, genç nüfusun korunması ve yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kollektif hareket bilincinin gelişmesi alanlarına yeterli katkıyı sunamamış olduğu söylenebilir.

Anketin bu sorusunun buraya kadar bahsi geçen kırsal kalkınmanın tarımsal üretim ve tarımsal üretimin tamamlayıcı alt sektörlerinde meydana getirilecek olumlu değişimler sayesinde gerçekleşeceğini savunan geleneksel yaklaşımı ifade eden tarım, tarımsal ürünlerin pazarlanması ve gıda işleme alanlarına dair kısmı söz konusu alanlarda yaşanan olumlu değişimlerin çevre korumaya yönelik önlemlerin alınması, köydeki genç nüfusun köyden göçünün önlenmesi gibi alanlara katkısının olmaması bir anlamda yalnızca hakim sektörün (kırsal alanda genellikle tarım olmak üzere) geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin kalkınmanın sürdürülebilirliği için yetersiz kalacağı şeklinde yorumlanabilir.

Ankete kırsal kalkınmanın kırsal alanların/mekanların kendilerine has kalkınma potansiyelleri kullanılarak sağlanabileceğini ifade eden mekânsal yaklaşım bağlamında dahil edilen kırsal turizm gelişimi ve tarım dışı faaliyetlerde artış yönünde olumlu gelişim olup olmadığı yönündeki sorulara verilen cevaplar incelendiğinde söz konusu alanlardaki olumlu değişimlerin, tarım sektörü ve tarımsal üretimin tamamlayıcı sektörlerinde yaşanan olumlu değişimlerin yeterli katkı gerçekleştirmediği çevre korumaya yönelik önlemler ve genç nüfusun köyden göçünün önlenmesi gibi alanlarda önemli katkıların olduğu görülmektedir. Örneğin kırsal turizmde olumlu gelişimler gözlemlendiğini ifade eden cevaplayıcıların %53'ü söz konusu olumlu değişimin çevre korumaya yönelik önlemlerin alınmasına katkısı bulunduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde bölgede tarım dışı faaliyetlerde artış olduğu yönünde ifade veren cevaplayıcıların %62,8'i bu değişimlerin genç nüfusun köyden göçünün önüne geçilmesinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan yola çıkıldığında kalkınmanın kırsal alanlarda hakim sektör konumunda olan tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin tarım dışı faaliyetlerin artırılmasına ve kırsal turizmin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerle birbirini bütünlediği sonucuna varılabilir.

Anketin uygulandığı bölgelerde kırsal kalkınma bağlamında olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmelerin olduğu gözlemlenen alanlardaki başarının hangi aktörlerin katkıları ve

işbirlikleri sonucu gerçekleştiğini ortaya koymayı amaçlayan kısımdan elde edilen bulgulara göre tarımsal üretim alanında meydana gelen gelişmelerde valilik, kaymakamlık, belediye, tarım il ve ilçe müdürlükleri, kooperatifler ve üretici birliklerinin katkıları ve işbirliklerinin olduğu belirlenmiştir. Cevaplayıcıların verdiği yanıtlara göre bölge kalkınmasında etkili olduğu yönünde en yüksek olumlu yüzdeye sahip aktör tarım ilçe müdürlüğü olup onu sırasıyla tarım il müdürlüğü, belediye, kooperatifler, kaymakamlık, valilik ve üretici birlikleri takip etmektedir. Bu sonuca göre bölgede gerçekleşen kalkınma faaliyetlerinin merkezi yönetimi bölgede temsil eden aktörler ile yerel aktörlerin ve yerel örgütlerin işbirlikleri sonucu ortaya konduğu ve söz konusu kalkınma faaliyetlerinin katılımcı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak soruda yer alan tüm aktörler göz önüne alındığında tarımsal üretim alanında gerçekleştirilen olumlu gelişmelerde bazı aktörlerin arzu edilen veya cevaplayıcıların önemli katkı olarak algılayabileceği düzeylerde katkıda bulunmadıkları görülmektedir. Soruya verilen cevapların yüzdeleri incelendiğinde tarımsal üretim alanında kalkınma ajansları, ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları, vakıflar, özel sektör ve şahısların katkılarının yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Gıda işleme alanındaki gelişmelerde hangi aktörlerin katkıları ve işbirlikleri olduğunu ortaya koymayı amaçlayan soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde tarımsal üretim alanında karşılaşılan durumdan oldukça farklı bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Cevaplayıcıların çoğunluğu gıda işleme alanında bölgede yaşanan olumlu değişikliklerde merkezi ve yerel yönetim birimlerinin, üretici ve esnaf birlikleriyle kooperatiflerin, ticaret ve sanayi odalarının yeterli katkılarının olmadığını ifade etmişlerdir. Soruya verilen cevaplar doğrultusunda gıda işleme alanında mevcut gelişmelerde lokomotifin özel sektör ve yerel girişimciler (şahıslar) olduğu söylenebilir.

Aynı durum bölgede gerçekleştirilen kırsal kalkınma faaliyetleri sonucu pazarlama alanında gerçekleştirilen olumlu değişiklikler hakkında cevaplayıcıların verdiği ifadelerde de geçerli olmuştur. Anket sonuçlarına göre pazarlama alanındaki gelişmelerde en büyük katkıların özel sektör ve şahıslar tarafından yapıldığı ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise cevaplayıcıların, başlıca amaçlarından biri bölgede üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanması hususunda iyileştirici faaliyetler ortaya koymak olan kooperatiflerin söz konusu alanda katkılarının yetersiz kaldığına işaret eden ifadelerin çokluğudur. Nitekim pazarlama alanında meydana gelen olumlu gelişmelerde kooperatiflerin katkısı olmadığını düşünen cevaplayıcı yüzdesi %64,2'dir.

Sürdürülebilir kalkınma için büyük önem arz eden yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması hususunda cevaplayıcıların katkıları olduğunu ifade ettikleri iki

aktör kaymakamlıklar ve belediyeler olarak belirlenmiştir. Kalkınma faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini ve gelecek nesillerin üretimlerinde gereksinim duyacakları enerji kaynaklarının korunmasını sağlayacak bu hususta yerel yönetim haricindeki yerel halkın bilinçlenmesi, sorunun önemini kavrayıp kamu, özel sektör ve sivil toplum işbirliği içerisinde kendine düşen görevleri yerine getirmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Cevaplayıcıların verdikleri ifadeler, soru kapsamında yer alan bilgi ve haberleşme teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması, ulaşım ve nakliye kolaylığı, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimin kolaylaşması gibi kırsal kalkınmanın önemli göstergeleri olan alanlarda gerçekleşen olumlu değişikliklerde valilikler, kaymakamlıklar, belediyeler, özel sektör ve yerel halkı temsilen şahısların katkılarının etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Açıkça söylenebilir ki katkıda ve işbirliğinde bulunan aktörler arasında bulunması gerektiği halde bu konuda atıl kalan diğer kurum ve kuruluşların da kalkınma sürecinde rol almaları gerekmektedir.

Kırsal kalkınmanın yalnızca tarımsal üretimle değil bölgelerin kendine has kalkınma potansiyelleri açığa çıkarılarak, farklı faaliyetlerle de kalkınabileceği hatta bu potansiyellerin açığa çıkarılmasının söz konusu bölgeler için hayati derecede önemli olduğunu ifade eden endojen kalkınmaya mekânsal yaklaşım bağlamında büyük önem arz eden kırsal turizm ve benzeri tarım dışı faaliyetlerde artış alanlarında olumlu katkıları bulunan aktörler anket sonuçlarına göre valilikler, kaymakamlıklar, belediyeler, özel sektör ve yerel halk dahilinde şahıslar olarak ifade edilmiştir.

Anketin bahsi geçen sorusuna verilen yanıtlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde kırsal kalkınma alanında merkezi kalkınma politikaları yoluyla kalkınma düşüncesinin yerini merkezi yönetim, yerel yönetim ve yerel halkın bir arada sorunları tespit edip politikalar geliştirmeyi benimsedikleri katılımcı bir kalkınma anlayışının giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Ancak bu süreçte henüz yeterli düzeyde katkı yapma konusunda atıl kalan kurum ve kuruluşlar olduğu da bir gerçektir. Söz konusu kurum ve kuruluşların daha etkin bir biçimde kalkınma sürecinde rol almaları ve bu süreçte işbirliği yapmanın önemini özümsemeleri gerektiği açıkça ortadadır.

Anket kapsamında değerlendirilen son soru olan ve anketin uygulandığı bölgelerde kendilerine soru yöneltilen aktörlerin kırsal kalkınma içerisinde yaşadıkları ilçenin/köyün kalkınma problemlerinin sürdürülebilir ve kalıcı olarak nasıl çözülebileceğine dair fikirlerinin sorulduğu kısımdan elde edilen sonuçlara göre cevaplayıcıların tamamına yakınının ifadelerde belirtilen kalkınma politikalarının sürdürülebilir kalkınma için gerekli olduğu bilincine sahip olduğu yorumu yapılabilir. Yalnızca “Asayiş ve güvenlik problemleri (hırsızlık vb) ortadan kaldırılmalıdır.” Şeklindeki ifadeye toplam cevaplayıcıların %9,7’sine tekabül eden 33 kişi hiç

katılmadığını belirtmiştir. Bunun nedeni anketi cevaplayan aktörlerin soruyu kendi yaşadıkları bölgeden herhangi bir asayiş problemi olmadığı algısından yola çıkarak asayişli sağlayacak politikalara ihtiyaç olmadığı yönünde yargıda bulunmaları olabilir. Yine soru kapsamında yer alan ifadelerle “Fikrim yok” şeklinde cevap verenlerin sayısı toplam sayı olan 341 kişinin en fazla %7’sine tekabül eden 24 kişi ile sınırlı kalmıştır. Bu sonuçtan yola çıkılarak bölge aktörlerinin bölge içerisinde yaşanan sorunlarla ilgili hem farkındalıkları olduğu hem de söz konusu sorunlara çözüm getirme amacıyla uygulanabilecek politikalar hakkında kafa yordukları sonucuna varılabilir.

Cevaplayıcıların yanıtlarında dikkat çeken bir diğer nokta ise farklı sektör ve alanlarda yaşanan sorunlara ayrı ayrı çözüm getirmeyi amaçlayan politika önerilerinin yer aldığı ifadelerin büyük çoğunluğuna cevaplayıcıların büyük çoğunluğunun “Katılıyorum” ve “Kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap vermiş olmalarıdır. Bu sonuç anket dahilinde görüşülen fiili ve potansiyel kalkınma aktörlerinin yalnızca bir sektöre yönelik(örneğin tarım ya da ürün işleme sanayi gibi) politikalara kırsal alanların kalkındırılabilceğini ifade eden eski kalkınma paradigmasından uzaklaştıklarının bir göstergesi olabilir. Ayrıca, soru kapsamında yer alan ve bölgelerin sahip oldukları tüm kalkınma potansiyellerine ayrı ayrı vurgu yapan ifadelerle de büyük çoğunluğun “Katılıyorum” ve “Kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap vermiş olması, bölge aktörlerinin bölgesel olarak diğer bölgelerle rekabet edebilmek için harekete geçirmeleri gerekli potansiyeller hakkında farkındalıklarının olduğu gerçeğine işaret etmektedir.

Buraya kadar özetlenen yazın, tartışma ve analiz sonuçları temelinde çalışma sonucunda Türkiye’de son yıllarda gerçekleştirilen başarılı kırsal kalkınma faaliyetlerinin geçmişte ortaya konan faaliyetlerden farklı olarak işbirliği ve dayanışma temelli olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bugüne kadar kalkınma planlarında Türkiye için uygun kırsal kalkınma yaklaşımı olarak benimsenen bütüncül kırsal kalkınma yaklaşımına uygun çok sayıda kalkınma faaliyeti/projesi ortaya konulmuştur. Ancak son yıllarda geliştirilen kırsal kalkınma projelerinde dikkat çeken iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki kalkınma çalışmalarının planlanmasında devlet güdümünün giderek azaldığı ve kırsal alanlarda mevcut tüm aktörlerin kalkınma projelerinin sorun teşhisi, fikir geliştirme, yürütme, karar ve değerlendirme aşamalarında katılımcılığının hiç olmadığı kadar vurgulandığı yönündeki tespittir. İkinci dikkat çeken husus Türkiye’de kırsal alanların kalkındırılması için devletin tarım sektörünü önemli ölçüde desteklenmesi gerektiği ve kırsal alanların yalnızca bu şekilde kalkındırılabilceği yönündeki fikirlerde meydana gelen değişimdir. Tarım sektörü elbette ki kırsal alanlarda yaşayan bireylerin çoğunluğu için halen en önemli gelir kaynağı durumundadır.

Ancak bugün geline nokta kırsal alanlardaki yaşam koşullarının iyileştirilmesi için söz konusu alanların sahip olduğu, yalnızca kendine has ve tarımsal üretim haricinde başka üretim süreçlerinde kullanılabilecek ilgili yazında mekânsal sermaye olarak tanımlanan içsel kalkınma potansiyellerinin harekete geçirilmesi en az tarımsal üretim kadar önem taşımaktadır. Kırsal alanda görev yapan yerel yönetim birimleri ve kırsal alanlarda yaşayan bireyleri temsilen kooperatifler, üretici birlikleri, sivil toplum kuruluşları ve yerel girişimcilerin birlikte iş yapabilmelerine, dayanışma içerisinde olmalarına ve birbirleri ile tanışıp etkileşime geçmelerine güven, normlar ve toplumsal ağlar gibi unsurlarla olanak sağlayan sosyal sermaye potansiyeli başarılı kırsal kalkınma çalışmaları için en önemli faktördür. Kırsal kalkınma alanında yapılan, işbirliği, katılımcılık ve toplumsal faydanın gözetilerek yerelde mevcut sorunlara yeni ve sürdürülebilir çözümler getiren ve nihai sonuç olarak gerçekleştirildiği topluluklarda tutum ve davranış değişikliklerine neden olduğu gözlemlenerek sosyal inovasyon olarak nitelendirilebilen faaliyetlerin teşvik edilmesi kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma ile sonuçlanacaktır. Bu bağlamda öncelikle hem devlet hem de özel sektör, kırsal alanların sosyal sermaye düzeylerinin artırılmasına yönelik projelere destek olmalıdır. Ayrıca kırsal alanlarda yaşayan bireylerin, kırsal alanları diğerlerinden ayıran içsel kalkınma potansiyelleri (doğal, tarihi ve kültürel sermaye) hakkındaki farkındalıklarının artırılması ve bu potansiyelleri en etkin biçimde nasıl ve ne şekilde açığa çıkarabilecekleri konusunda bilinçlendirilmeleri için politika yapıcılara, akademisyenlere ve özel sektörü temsil eden yatırımcılara önemli görevler düşmektedir. Kırsal alanlarda kalkınma yolunda ilerleme kaydettirecek sosyal inovasyonların ortaya çıkması için yerel girişimcileri cesaretlendirecek ortam oluşturulmalıdır.

Türkiye’de kırsal kalkınma alanında gerçekleşmiş olan örnek sosyal inovasyonların önkoşullarının (belirleyicilerinin) neler olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma ulusal yazında konuyla ilgili yapılmış ilk çalışma olup, sonuçlar uluslararası yazında vurgulanan sosyal inovasyon için sosyal sermayenin güçlendirilmesi kanıtları ile tutarlıdır. AB’nin son yıllarda kırsal kalkınma desteklerini yerel aksiyon grupları (LAG) aracılığıyla kullandırması genel olarak sosyal sermayeyi güçlendirmeye ve bu sayede sosyal inovasyonlar için önkoşulları oluşturmaya yönelik önemli bir politika olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de de kırsal kalkınma destekleri yerel aksiyon grupları oluşturmaya öncelirse kırsal ekonomik potansiyelin açığa çıkarılması, çevresel ve sosyal problemlerin çözümü için sosyal inovasyonların gerçekleşmesini destekleyeceği söylenebilir. İstatistiki olarak yeterli olmakla birlikte, kapsam ve alan olarak sınırlı bir örneklem üzerinden yapılan bu çalışma ulusal düzeyde daha kapsamlı örneklem üzerinden elde edilecek ve ekonometrik analizlere de olanak verecek veriler ile genişletilebilir. Bu bağlamda kırsal karakteri baskın ilçelerin tamamını kapsayan bir

örnekleme üzerinden ekonometrik analizlere de olanak sağlayacak bir anket tasarımı ile sosyal sermaye-sosyal inovasyon nedensellik ilişkisi, ilçelerin ekonomik performansında sosyal sermaye, mekânsal sermaye, sosyal inovasyon gibi faktörlerin etkisi araştırılabilir. Bu alanda yapılacak nicel araştırmalar uluslararası yazında sosyal inovasyonun ortaya çıkma koşulları ve kalkınma üzerindeki etkilerini açığa çıkaracak kanıtlar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Acharya, S. ve Acharya, N. (1995). "Structural Adjustment and Small Producers: Reflections from Case Studies". *Economic and Political Weekly*, 30 (1): 45-52.
- Anand, S. ve Sen, A. (1996). "Sustainable human development: Concepts and priorities". Development Studies Discussion Paper 1, United Nations Development Programme, New York.
- Appiah-Kubi, K. (2001). "State-Owned Enterprises and Privatisation in Ghana". *The Journal of Modern African Studies*, 39 (2): 197-229.
- Ashley, C. ve Maxwell, S. (2001) Rethinking rural development. *Development Policy Review*, 19:395-425.
- Aydalot, P. (1985). *Economie régionale et urbaine*. Paris, Economica.
- Weber B. ve Weber C. (2007). "Corporate Venture Capital as a Means of Radical Innovation: Relational Fit, Social Capital, and Knowledge Transfer". *Journal of Engineering and Technology Management*, 24, 11-35.
- Bakırcı, M. (2007). "Türkiye’de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar" Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Bali moune-Lutz, M. ve Lutz, S. (2005). "Rural-Urban Inequality in Africa: A Panel Study of the Effects of Trade Liberalization and Financial Deepening". *Journal of African Development*, 7 (1): 1-9.
- Barca, F. (2009). "An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Placed-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations". Bruxelles: Independent Report Prepared at the Request of the European Commissioner for Regional Policy, Danuta Hubner, European Commission.
- Baro, R. ve Sala i Martin, X. (2004). *Economic Growth*. Cambridge, MIT Press.
- Barquero, V. (2006). Endogenous Development: Analytical and Policy Issues, hdrnet.org/192/1/ENDOGENOUS%20DEVELOPMENT.doc
- Barro, R. J. ve X. Sala-I-Martin (2004): *Economic Growth*. MIT Press, 2nd edn.
- Basler, A. ve Völkenrode B. (1979). "The Concept of Integrated Rural Development". *Intereconomics*, 14 (4): 190-195.
- Bassand, M. Brugger, E.A. Bryden, J.M. Friedman, J. ve Stuckey, B. (1986). *Self-Reliant Development in Europe . Theory, Problems, Actions* Gower, Brookfield, Vermont

- Bellu, L. G. (2011). "Development and development paradigms: a (reasoned) review of prevailing visions". FAO EASYPol series.
- Bernstein, H. (1992). "Agrarian Structures and Change: India". Crow, B. Johnson, H. (eds) *Rural Livelihoods: Crises and Responses*. London: Oxford University Press: 51 – 64.
- Berry, S. (1993). *No Condition is Permanent: Social Dynamics of Agrarian Change in Sub-Saharan Africa*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Berti, G. (2011). "Weaving the rural web: The dynamics of rural development in Lunigiana". *Quaderni Sismondi*, 12(4), 1–82.
- Bjork, F. ve Olsson, P. (2013). Understanding Supportive Networks for Social-Ecological Innovation <http://dspace.mah.se/handle/2043716361> (erişim tarihi: 09.08.2017).
- Bock, B.B. (2012). "Social Innovation and Sustainability; How to Disentangle the Buzzword and its Application in the Field of Agriculture and Rural Development". *Studies in Agricultural Economics*, Volume 114(2), s. 57-63.
- Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital.". *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, (Edit. J. G. Richardson). New York: Greenwood Press, 241-258.
- Boxelaar, L., Paine, M. ve Beilin, R. (2007). "Sites Of İntegration in a Contested Landscape", *Rural Society*, 17(3), 258-272.
- Brand, F. (2009). "Critical natural capital revisited: Ecological resilience and sustainable development". *Ecological Economics*, 68, 605–612.
- Brooks, K. (2007). "Social Capital: Analysing The Effect of a Political Perspective on the Perceived Role of Government in Community Prosperity", *Rural Society*, 17:3 231-247.
- Butkeviciene, E. (2009). "Social Innovations in Rural Communities: Methodological Framework and Empirical Evidence". *Social Sciences*, No 1(63), s. 80-88.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). "Faktör analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8 (32), 470-493.
- Camagni R., Capello R., Chizzolini B. ve Fratesi U. (2008). "Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital", in *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*, Springer Berlin, pp. 33-48.
- Camagni, R. (2012). "Verso una riforma della governance territoriale. Area vasta e controllo della rendita fondiaria e immobiliare, in *Quaderni del Territorio*", n.2/2012, 39-62. <http://www.storicamente.org>, (erişim tarihi: 22 Nisan 2018).

- Camagni, R. ve Capello R. (2012). "Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union". *Journal of Regional Studies*, 47(9), 1383-1402.
- Caulier-Grice, J. Davies, A. Patrick ve Norman, W. R. (2012). "Social Innovation Context and Responses. A deliverable of the project: The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe". *TEPSIE Project Report*, European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- Caulier-Grice, J. Davies, A. Patrick ve Norman, W. R. (2012). Social Innovation Practices and Trends. A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe". *TEPSIE Project Report*, European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- Çekiç T., İ. ve Ökten, A. (2009). "Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış". *Megarojournal*. 4(3): 203-213
- Çetin, M. (2006). "Bölgesel Kalkınmada Sosyal Ağların Rolü: Silikon Vadisi Örneği", *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(1) 1-25.
- Chambers, R. (1995). "Poverty and Livelihoods: Whose Reality Counts?". IDS Discussion Paper 347, IDS, Brighton, UK.
- Chambers, R. ve Mayoux, L. (2005). "Revising the Paradigm: Quantification, Participatory Methods and Pro-Poor Impact Assessment", *Journal of International Development*, 17: 271-298.
- Cohen, D. ve Prusak, L. (2001). *In good company: how social capital makes organizations work*. Harvard Business School Press.
- Coleman, J. D. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Coleman, J. S. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *The American Journal of Sociology*. 94, 95-120
- Conway M. ve Konvitz J. (2000). "Meeting the challenge of distressed urban areas", *Urban Studies*, 37, 749–774
- Cooke, P. (1998). "Introduction: Origins of the concept". (P. Cooke, M. Heidenreich, H. J. Braczyk (Ed.), *Regional Innovation Systems: The Role of Governance in a Globalized World*, 2-25.

- Cooke, P. (2002). *“Knowledge economies: clusters, learning, and cooperative advantage”*. London, New York, Routledge.
- Cooke, P. ve Morgan, K. (1998). *The associational economy. Firms, regions, and innovation*. Oxford, Oxford University Press.
- Costanza, R., Erickson J., Fligger K., Adams A., Adams C., Altschuler B, Balter, S., Fisher B., Hike J. ve Kelly J. (2004). “Estimates of the Genuine Progress Indicator (GPI) for Vermont, Chittenden County and Burlington from 1950 to 2000”. *Ecological Economics*, 51: 139–55.
- Costello, A. B. ve Osborne, J. W. (2005). “Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most From Your Analysis: Practical Assessment”, *Research & Evaluation*, 10(7), 1-9.
- Cypher, J. M. ve Dietz, J. L. (2004). *The Process of Economic Growth*. London and New York Routledge.
- De Bruin, A. (2012). “Towards Advancing Understanding of Social Innovation”. In Franz Hans-Werner, Hochgerner Josef, Howaldt Jürgen (Eds.), *Challenge Social Innovation*, 367-378.
- De Coster, J. (1998). Overview of Factor Analysis. (<http://www.stathelp.com/notes.html>, Erişim Tarihi: 12 Mart 2018)
- Dietz, S. ve Neumayer, E. (2007). “Weak and strong sustainability in the SEEA: Concepts and measurement”. *Ecological Economics*, 61, 617–626.
- Ekens, P., Simon, S., Deutsch, L., Folke, C. ve De Groot, R. (2003). “A framework for the practical application of the concepts of critical natural capital and strong sustainability”. *Ecological Economics*, 44: 165–185.
- Ellis, F ve Biggs, S. (2001). “Evolving themes in rural development 1950s - 2000s”. *Development Policy Review*, 19 (4): 437-448.
- Ellis, F. (1988). *Peasant Economics: Farm Households and Agrarian Development*. Cambridge University Press, New York.
- European Commission. (2013). *“Guide to Social Innovation”*, Brussel.
- European-Commission's-Directorates-General. (2013). "Common Guidance of the European Commission's Directorates-General AGRI, EMPL, MARE and REGIO on Community-Led Local Development in European Structural and Investment Funds.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS* (2nd ed.). Sage Publication, London.
- Field, J. (2008). *Social Capital* New York Routledge.

- Frazer, A. (2005). "Poverty Reduction Strategy Papers: Now Who Calls the Shots?", *Review of African Political Economy*, 32 (104/105): 317–340.
- Friedmann, J. ve Weaver, C. (1979). *Territory and Function*. London, Edward Arnold.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Hamish, London.
- Fukuyama, F. (1999). "Social Capital and Civil Society". IMF Conference in Second Generation Reforms, www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm (erişim tarihi: 13.11.2017)
- Funnell, C. ve Binns, J. (1983). Geography and Integrated Rural Development, *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*, 65 (1): 57-63.
- Giorgas, D. (2007). "The significance of social capital for rural and regional communities", *Rural Society*, (2007) 17(3), 206-214.
- Goldenberg, M. (2004). "Social Innovation in Canada: How the Non-profit Sector Serves Canadians and How It Can Serve Them Better", *Canadian Policy Research Networks Inc. Project (CPRN) Research Report*, W/25, Ottawa.
- Goldenberg, M. (2004) "The Future of Social Innovation in Canada", *Canadian Policy Research Networks Inc. Project (CPRN) Research Report*, W/26, Ottawa.
- Goldman, A. ve Smith, J. (1995). "Agricultural Transformations in India and Northern Nigeria: Exploring the nature of Green Revolutions". *World Development*, 23 (2): 243-263.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor Analysis*. Second ed. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gottschalk, R. (2005). "The Macro Content of PRSPs: Assessing the Need for a More Flexible Macroeconomic Policy Framework". *Development Policy Review*, 23 (4): 419–442.
- Graaff, J. (2001). *Introduction to Sociology: Poverty and Development*. Cape Town: Oxford University Press.
- Grootaert, C. (1998). "Social Capital: The Missing Link?". The World Bank Social Development Family Environmentally and Socially Sustainable Development Network, Social Capital Initiative Working Paper.
- Grootaert, C. ve Bastelaer, T. (2002). *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*. Cambridge University Press, New York.
- Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis* Seventh Edition Prentice Hall.
- Hanifan, L. J. (1916). "The Rural School Community Center" *Annals of the Academy of Political and Social Science*. 67, 130-38.

- Harayama, Y. ve Nitta, Y. (2011). "Introduction: Transforming Innovation to Address Social Challenges", (In: Fostering Innovation to Address Social Challenges), OECD Publishing, s. 13-19.
- Helmsing, A. H. J. (2001). "Partnerships, Meso-institutions and Learning New local and regional economic development initiatives in Latin America" Institute of Social Studies.
- Helmsing, B. (2001). "Local Economic Development: New Generations of Actors, Policies and Instruments", A Summary Report prepared for the UNCDF Symposium on Decentralization Local Governance in Africa, 59-78.
- Holdcroft, L. (1984). "The Rise and Fall of Community Development, 1950 – 65: A Critical Assessment". In: Eicher, K., and Staatz, M., (Ed.), *Agricultural Development in the Third World*. Baltimore and London: John Hopkins University Press.
- Holmberg, J. ve Sandbrook, R. (1992). "Sustainable development: what is to be done?." J. Holmberg (Ed), *Policies for a Small Planet*, Earthscan, London 19-38.
- Howaldt, J. ve Kopp, R. (2012). "Shaping Social Innovation by Social Research" , chapter in: Hans-Werner Franz, Josef Hochgerner, and Jürgen Howaldt, *Challenge Social Innovation: Potentials for Business, Social Entrepreneurship, Welfare and Civil Society*. Springer: Berlin/Heidelberg: 43-56.
- Hubert, A. (2010). *Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union*. Bureau of European Policy Advisors (BEPA) Publications.
- Jankovic, D. (2012). "Territorial Approach to Regional Rural Development". *Economics of Agriculture*, 59 (4), 675-686.
- Janvry, A. ve Sadoulet, E. (2007). "Toward a territorial approach to rural development". *Electronic Journal of Agricultural and Development Economics*, Agricultural Development Economics Division (ESA) FAO, 4 (1), 66-98 (www.fao.org/es/esa/eJADE, Erişim tarihi 12.02.2018).
- Kaiser, H. F. (1960). "The Application of Electronic Computers to Factor Analysis". *Educational and Psychological Measurement*, 20, 141-151.
- Kalaycı, Ş. (2006). *Faktör analizi. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım.
- Kapu, H. (2008). "Sosyal Sermaye ve Organizasyonların Öngörü Yeteneğini Geliştirme Gücü". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 259-288.
- Kaynak, Muhteşem. (2007). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Newton K. (2001). "Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy" *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique* , 22 (2), 201-214.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. New York, NY: Routledge.
- Kole, N. M. (2005). "An Evaluation Of The Integrated Sustainable Rural Development Programme Highlighting Stakeholder Mobilisation And Engagement". Unpublished Master Thesis, Department of Agricultural Economics, Extension and Rural Development Faculty of Natural and Agricultural Sciences University of Pretoria, South Africa.
- Kopardekar, H. (1986). *Social Aspects of Urban Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuhn, T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Kuhnen, F. (1977). "The Concept of Rural Development". (<http://www.professor-frithjof-kuhnen.de/publications/concept-of-integrated-rural-development/4.htm>, Erişim Tarihi: 15.08.2017).
- Kuznets, S. (1966). *Modern Economic Growth*. New Haven, Yale University Press.
- Kuznets, S. (1973). "Modern Economic Growth: Findings and Reflections," *American Economic Review*". *American Economic Association*, 63(3): 247-258.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford University Press, Oxford.
- Lea, A. M. ve Chaudhri, D. P. (1983). *Rural Development and the State*. New York, Methuen.
- Lewis, W.A. (1954). "Economic Development with Unlimited Supply of Labour". *The Manchester School*, 22 (2): 139-191.
- Lipton, M. (1977). *Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development*. London: Temple Smith.
- Livingstone, I. (1979). "On the Concept of Integrated Rural Development Planning" in Less Developed Countries". *Journal of Agricultural Economics*, 30 (1): 1-15.
- Logan, B. ve Mengisteab, K. (1993). "IMF-World Bank Adjustment and Structural Transformation in Sub-Saharan Africa". *Economic Geography*, 69 (1): 1-24.
- Loury, G. (1977). "A Dynamic Theory of Racial Income Differences". *Women Minorities and Employment Discrimination* Philyllis, (Edit. Wallace ve Annette LaMond), 153-188, Lexington, MA, Heath.

- Lowe, P., Clark, J., Seymour, S. ve Ward, N. (1997). *Moralizing the Environment*. UCL Press, London.
- Lowe, P. Ray, C. Ward, N. Wood, D. Woodward, R. (1998). *Participation in Rural Development: A Review of European Experience*, CRE, University of Newcastle.
- Loxley, J. (1990). "Structural Adjustment in Africa: Reflections on Ghana and Zambia", *Review of African Political Economy*, (47): 8-27.
- Machethe, C. (1995). "Approaches to Rural Development in the Third World: Lessons for South Africa". Unpublished Msc research project, Michigan State University.
- Marcus, R., Wilkinson, J. ve Marshall, J. (2002). "Poverty Reduction Strategy Papers (PRSPs) – Fulfilling their Potential for Children in Poverty". *Journal of International Development*, 14 (8): 1117-1128.
- Marsden, T. (1998). *Economic perspectives*. In B. Ilbery (editor), "The geography of rural change", Harlow, Longman, UK.
- Martinelli, F. (2012). "Social Innovation or Social Exclusion? Innovating Social Services in the Context of a Retrenching Welfare State". In Franz Hans-Werner, Hochgerner Josef, Howaldt Jürgen (Eds.), *Challenge Social Innovation*, 169-180.
- Massey, D. (1984). *Spatial Divisions of Labour. Social Structures and Geography of Production*. London: Macmillan.
- Melece L. (2015). Social Innovation and its Types in Rural Areas. Proceedings of the 2015 International Conference "Economic Science for Rural Development" No 38 Jelgava, LLU ESAF, 23-24 April 2015, pp. 142–153.
- Melville, J. (2002). "The Impact of Structural Adjustment on the Poor", Paper prepared for the Eastern Caribbean Central Bank Seventh Annual Development Conference. Basseterre, St. Kitts and Nevis. November 21 – 22.
- Michaelides P. G. ve Theologou, K. (2010). "Tarde's Influence on Schumpeter: Technology and Social Evolution", *International Journal of Social Economics*, 37(5), 361-373.
- Milani C. (2004). "Local Development and Social Capital Theory". International Society for Third Sector Research, 6th International Conference, July 11-14th, Ryerson University and York University, Toronto, Canada.
- Mitchell, R. (2007). "Social Capital And The Rural Church", *Rural Society*, 17(3), 273-285.
- Mora-Delgado, J. (2007). *Peasant Societies, Agriculture and Rural Development*. Revista Luna Azul.

- Moseley, M. J. (2003). *Rural development: Principles and Practice*. London, Thousands Oaks, Sage publications.
- Moulaert, F. ve Nussbaumer J. (2005). "The Social Region Beyond the Learning Economy", *European Urban and Regional Studies*, 12(1), 45-64.
- Moulaert, F., MacCallum, D., Mehmood, A. ve Hamdouch, A. (2013). "General Introduction: The Return of Social Innovation as a Scientific Concept and a Social Practice", *The International Handbook on Social Innovation*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 1-6.
- Moulaert F. (2009). "Social Innovation: Institutionally Embedded, Territorially (Re)Produced", McCallum D., Moulaert F., Hillier J., Haddock S. V. (Ed.), *Social Innovation and Territorial Development*, Ashgate Publishing Limited, England.
- Muhlinghaus, S. ve Walty, S. (2001). "Endogenous Development in Swiss Mountain Communities". *Mountain Research and Development*, 21(3): 236–242.
- Mulgan G., Tucker S., Ali R. ve Sanders B. (2007). *Social Innovation: What It Is, Why It Matters and How It Can Be Accelerated*, Oxford Said Business School, 3rd Edition.
- Mulgan, G. (2006). "Social Innovation: What Is It, Why It Matters, How It Can Be Accelerated". Oxford: Skoll Center for Social Entrepreneurship and the Young Foundation.
- Mulgan, G., N. Wilkie, S. Tucker, R. Ali, F. Davis, T. Liptrot (2006). "Social Silicon Valleys-a Manifesto for Social Innovation", The Young Foundation, Erişim Tarihi: 25 Mart 2016, http://www.anobium.es/docs/gc_fichas/doc/5IMOVYfjkw.pdf
- Murdoch, J. (2000). "Networks . a new paradigm of rural development?". *Journal of Rural Studies*, 16/2000, 407 – 419.
- Murdoch, J., Lowe, P., Ward, N. ve Marsden, T. (2003). *The Differentiated Countryside*. Routledge, London.
- Murray R., Caulier-Grice J. ve Mulgan G. (2010), *The Open Book of Social Innovation*, The Young Foundation, NESTA..
- Natasa, G. (2008). "Social Capital and Economic Development", http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2008_2/0552.pdf, (erişim tarihi: 6 Eylül 2017).
- Nemes, G. (2005). "Integrated Rural Development: The Concept and its Operation". Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences. Discussion Papers 2005/6.
- Neumayer, E. (2003). *Weak Versus Strong Sustainability: Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms*. Edward Elgar, Northampton.

- Neumeier, S. (2012). "Why do social innovations in rural development matter and should they be considered more seriously in rural development research?—proposal for a stronger focus on social innovations in rural development research." *Sociologia ruralis* 52(1): 48-69.
- Noya, A. (2011). "Social Innovation: Improving Individual and Collective Well Being". *The OECD Perspective Retrieved*.
- OECD. (2001). *Territorial Outlook*. Paris, OECD Publications.
- Ogburn, W. (1969). *Kultur und Sozialer Wandel*. Soziologische Texte. Berlin: Luchterhand.
- Olsson, P. ve Galaz, V. (2011). *Social-ecological innovation and transformation. Social Innovation: Blurring Boundaries to Reconfigure Markets*. London: Palgrave MacMillan. 223–247.
- Onyx, J. ve Bullen P. (2000). "Sources of Social Capital" (Edit. I. Winter), 105-135.
- Onyx, J., Edwards, M. ve Bullen, P. (2007). "The intersection of social capital and power: an application to rural communities", *Rural Society*, (2007) 17:3 215-230.
- Öztaş, N. (2007). "Sosyal Sermayenin Ağ Bağ Kuram(lar)ı: Dayanışmacı ve Aracı Sosyal Sermaye", *Amme İdaresi Dergisi*, 40 (3), 79-98.
- Pavlich, G. (1988). "Re-Evaluating Modernisation and Dependency in Lesotho", *The Journal of Modern African Studies*, 26 (4): 591– 605.
- Perman, R., Ma, Y. ve McGilvray J. (1996). *Natural Resource and Environmental Economics*. Longman, London.
- Phills, J. A., Deiglmeier, K. ve Miller, D. T. (2008). "Rediscovering Social Innovation". *Stanford Social Innovation Review*, 6, 34–43.
- Ploeg, J.D. (2000). "Revitalising Agriculture: Farming Economically as a Starting Ground for Rural Development". *Sociologia Ruralis*, 40 (4), 497-511.
- Pol, E. ve Ville, S. (2009). "Social innovation: buzz word or enduring term?". *The Journal of Socio-Economics*, 38 (6), 878-885.
- Pritchett, L. ve Narayan, D. (1999). "Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania". *Economic Development and Cultural Change*. 47. 871-897.
- Pugh, C. (1996). "Urban Bias, the Political Economy of Development and Urban Policies for Developing Countries", *Urban Studies*, 33 (7); 1045-1060
- Putnam, R. (1995). "Bowling Alone: America's Declining Social Capital" *Journal of*
- Ray, C. (1997). "Towards a Theory of The Dialectic of Rural Development" *Sociologia Ruralis* 27 (3) 345-362.

- Ray, C. (1998). "Culture, intellectual property and territorial rural development". *Sociologia Ruralis*, 38 (1), 3–20.
- Ray, C. (2000). "Endogenous socio-economic development and trustful relationships: partnerships, social capital and individual agency The Dialectic of Local Development: The Case of the EU LEADER 1 Rural Development Programme" CRE Working Paper (45), University of Newcastle
- Rogers, D. S., Duraiappah, A. K., Antons, D. C., Munoz, P., Bai, X., Fragkias, M. ve Gutscher, H. (2012). "A vision for human well-being: Transition to social sustainability". *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4(1), 61–73.
- Rogers, D.S., Duraiappah, A.K. ve Antons, D.C. (2012). "A Vision for Human Well-being: Transition to Social Sustainability". *Current Opinion in Environmental Sustainability* 4:61–73.
- Rono, K. (2002). "The Impact of the Structural Adjustment Programmes on Kenyan Society". *Journal of Social Development in Africa*, 17 (1): 81-98.
- Rostow, W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruger, J. (2005). "The Changing role of the World Bank in Global Health". *American Journal of Public Health*, 95 (1): 60-70.
- Ruttan, V. (1975). "Integrated Rural Development Programs: A Skeptical Perspective". *International Development Review*, 17 (4): 9–16.
- Sallinger-McBride, J. ve Picard, L. (1989). "Rural Development Areas in Swaziland: The Politics of Integrated Rural Development". *Comparative Politics*, 22 (1): 1-22.
- Şavkar, E. (2011). "Sosyal Sermayenin Unsurları Ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi" Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Schatz, S. (1994). "Structural Adjustment in Africa: A Failing Grade So Far", *The Journal of Modern African Studies*, 32 (4): 679-692.
- Schraagen, J. M. C. ve Van de Ven, J. G. M. (2008). "Improving decision making in crisis response through critical thinking support". *Journal of cognitive engineering and decision making*, 2(4), 311-327.
- Schumpeter J. A. (1964) , *Business Cycles*, Mc-Graw Hills, NewYork.
- Serageldin, İ. ve Grootaert, C. (1997). *Defining Social Capital: An Integrating View*.
- Shepherd A. A. (1998). *Sustainable Rural Development*, MacMillan.

- Shortall, S. ve Shucksmith, M. (1998). "Integrated Rural Development: Issues Arising from the Scottish Experience" *European Planning Studies*, 6 (1). 73 – 88.
- Singh, K. (1987). *Poverty and Social Change: With a Reappraisal*. New Delhi, Orient Longmans.
- Singh, K. (1999). *Rural Development: Principles Policies and Management*, Sage Publications.
- Solow, R. (1956). "A contribution to the theory of economic growth". *Quarterly Journal of Economics*, 78: 65-94.
- Solow, R. (1993). "An almost practical step towards sustainability". *Resources Policy*, September, pp. 4: 162–172.
- Sonnenfeld, D. (1992). "Mexico's Green Revolution, 1940-1980: Towards an Environmental History". *Environmental History Review*, 16 (4): 28-52.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. ve Fitoussi, J. P. (2010). *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress*. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. ve Fitoussi, J. P. (2010). *Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up*. The New Press, New York.
- Stöhr, W.B. ve Taylor, F. (1981) *Development From Above or Below? The dialectics of regional planning in developing countries*, Chichester, UK: John Wiley.
- Swallow, B. (2005). "Poverty Reduction Strategies for Addressing Multi-Level Poverty Traps: Reflections from Kenya". Ellis, F., and Ade Freeman, H. (Ed.), *Rural Livelihoods and Poverty Reduction Policies*. London: Routledge: 311 – 331.
- Tabachnick, B. G. Ve Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn and Bacon
- Tabachnick, G. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Experimental Designs Using ANOVA*. Belmont, CA: Duxbury.
- Taymans, S. J. A. C. (1950). "Tarde and Schumpeter: A Similar Vision". *The Quarterly Journal of Economics*, 1950, 64(4), 611-622.
- Tarde, G. (1902). "L'invention, Moteur de L'évolution Sociale", *Revue Internationale de Sociologie*, X(7), 562-574.
- Tarde, G. (1903). *The laws of imitation*. New York: Henry Holt and Company.
- Todaro, M. ve Smith, M. (2011). *Economic Development*. London: Addison-Wesley.
- Tóth, B. I. (2011). "Changing Endogenous Development: the Territorial Capital", *Journal of Economics and Business Research*, Volume 17 (2), 137-151.

- Tuomi, M. (2012). "Diffusion of Social Innovations across the Borders Social Sector Cooperation with the Republic of Karelia". Publications of the University of Eastern Finland, dissertations in Social Sciences and Business Studies, No.33, Finland.
- Urry, J. (1995). *Consuming Places*, Routledge, London
- Van de Ven, A. H. ve Polley, D. (1992). "Learning While Innovating". *Organization Science*, 3(1), 92-116.
- Van der Ploeg, J. D. (2008). *The new peasantries, struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*. London, Earthscan.
- Van der Ploeg, J.D. Renting, H. Brunori, G. Knickel, K. Mannion, J. Marsden, T. Roest, K. Sevilla-Guzman, E. ve Ventura, F. (2000). "Rural Development: From Practices and Policies towards Theory", *Sociologia Ruralis*, 40: 4, 391-408.
- Vazquez-Barquero, A. (2007). "Endogenous development: Analytical and policy issues. Development on the Ground: Clusters, Networks and Regions". *Emerging Economies*. 23-43.
- Vennesland, B. (2004). "Social Capital and Networks in Forest Based Rural Economic Development", *Scandinavian Journal of Forest Research*, 1432, 82-89.
- Ventura F., Brunori G., Milone P. ve Berti G. (2008). "The Rural Web: A Synthesis". [in:] J. D. van der Ploeg, T. Marsden (eds.), *Unfolding webs: The dynamics of regional rural development*, 149-174.
- Vernooy, R., Qiu, S., ve Jianchu. X. (2006). "The Power of Participatory Monitoring and Evaluation: Insights from South-West China", *Development in Practice*, 16 (5): 400-411.
- Weber, M. (1922). Max Weber: The theory of social and economic organization. (Çev., A. M. Williams, D. (2007). "Competitiveness of Small Enterprises: Insights from a Developing Economy", *The Round Table*, 96 (390): 347-363.
- Williams, D. (2007). "Competitiveness of Small Enterprises: Insights from a Developing Economy". *The Round Table*, 96 (390): 347-363.
- Woodroffe, J. ve Logie, D. (1993). "Structural Adjustment: The Wrong Prescription For Africa?", *BMJ: British Medical Journal*, 307 (6895): 41-44.
- Woods, N.D. (2008). "The Policy Consequences of Political Corruption: Evidence from State
- Woolcock, M. ve Narayan D. (2000). "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy". *World Bank Research Observer*, 15(2): 225-250.
- Zapf, W. (1994). Über soziale Innovationen. In W. Zapf (Eds.). "Modernisierung, wohlfahrtsentwicklung und transformation". *Soziologische Aufsätze*, 23-40.

EK 1- ANKET FORMU

SORU 1. KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçede/köyde gerçekleşen kalkınma başarısı, süreçte rol alan aktörler ve yerel halk üzerinde ne gibi tutum ve davranış değişikliklerine yol açmıştır?

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
S7.1	Ekonomik ve sosyal alanlarda işbirlikleri artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.2	Pazarlama zincirinde yaratılan değerden hakkaniyetli paylaşım (adil ticaret) bilinci artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.3	Kırsalda kalkınmada tarım dışı faaliyetlerin önemi anlaşılmıştır.	1	2	3	4	5
S7.4	Sahip olunan doğal kaynakları (toprak, su, orman) koruma bilinci yaygınlaşmıştır.	1	2	3	4	5
S7.5	Sahip olunan doğal güzellikleri (mirası) koruma bilinci yaygınlaşmıştır.	1	2	3	4	5
S7.6	Sahip olunan tarihi mirasın kalkınmadaki önemi anlaşılmıştır.	1	2	3	4	5
S7.7	Var olan kültürel mirasın (gelenekler) yerel kalkınmada önemi anlaşılmıştır.	1	2	3	4	5
S7.8	Yerel üretimin ürün özellikleri hakkında farkındalık artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.9	Yerel girişimcilik faaliyetleri artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.10	Gençlerin kentlere göç etme eğilimi azalmıştır.	1	2	3	4	5
S7.11	Kadının işgücüne (tarım dışı) katılımı artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.12	Karar süreçlerine toplumsal katılım artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.13	Dezavantajlı gruplara karşı tutum ve davranış pozitif yönde değişmiştir.	1	2	3	4	5
S7.14	Dezavantajlı gruplar karar süreçlerine dahil edilmiştir.	1	2	3	4	5
S7.15	Yerel sorunların çözümünde tabandan tavana anlayış güçlenmiştir.	1	2	3	4	5
S7.16	Sorunlara kısa vadeli çözüm arama yerine uzun vadeli ve sürdürülebilir çözümler bulma eğilimi artmıştır.	1	2	3	4	5
S7.17	Üreticiler arasında örgütlenmeye karşı pozitif tutum güçlenmiştir.	1	2	3	4	5
S7.18	Yerel sorunların çözümünde üreticiler arasında işbirliği güçlenmiştir.	1	2	3	4	5
S7.19	Yerel kalkınma aktörleri (üretici, belediye, kaymakamlık, sivil toplum vb) arasında işbirliği artmıştır.	1	2	3	4	5

SORU 2. KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçenizde/köyünüzde sürdürülebilir kalkınma için sizce aşağıdaki faktörler ne derece önemlidir?

		Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
Tarımsal Potansiyel						
S5.1	Bölgedeki tarımsal alanların yeterlilik durumu	1	2	3	4	5
S5.2	Bölgede sulu tarım alanlarının yeterlilik durumu	1	2	3	4	5
S5.3	Tarımsal arazilerin parçalılık durumu	1	2	3	4	5
S5.4	Tarımsal üretimde verimlilik düzeyi	1	2	3	4	5
S5.5	Tarımsal alanların toprak kalitesi	1	2	3	4	5
S5.6	Tarımsal alanların eğimsiz olması	1	2	3	4	5
S5.7	Tarım arazilerinin tarım dışı kullanım durumu	1	2	3	4	5
S5.8	Yörenin tarımsal ürünlerinin değer fiyattan satış olanakları	1	2	3	4	5
S5.9	Tarımsal ürünlerin yöre içinde işlenme olanakları (katma değer yaratma)	1	2	3	4	5
S5.10	Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında alıcıların sayısı	1	2	3	4	5
S5.11	Tarımsal ürünlerin ülke veya bölge düzeyindeki ünü	1	2	3	4	5
S5.12	Tarım ve ormancılık dışı iş olanakları (turizm, taşımacılık, ürün işleme, sanayi, madencilik vb)	1	2	3	4	5
S5.13	Tarımsal faaliyetlerin tarım dışı faaliyetlerden olumsuz etkilenme düzeyi (taş ve maden ocağı)	1	2	3	4	5
S5.14	Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin yaşam maliyetini karşılama düzeyi	1	2	3	4	5
S5.15	Üretim girdilerini temin olanakları	1	2	3	4	5
Yöreye Özgü Sermaye (Doğal-Tarihi-Kültürel)						
S5.16	Sahip olunan tarihi varlıklar	1	2	3	4	5
S5.17	Bölgede doğal görsel güzelliklerin/çekiciliklerin yeterlilik durumu	1	2	3	4	5
S5.18	Sahip olunan kültürel gelenekler	1	2	3	4	5
S5.19	İklimsel avantajlar	1	2	3	4	5
S5.20	Coğrafi konumdan kaynaklı avantajlar	1	2	3	4	5
S5.21	Bölgenin özel yatırımları cezbetme düzeyi	1	2	3	4	5
Sosyal Sermaye Potansiyeli						
S5.22	Üreticilerin örgütlenme düzeyi (kooperatif ve üretici birliği altında)	1	2	3	4	5
S5.23	Üretici örgütlerinin yeterliliği (kooperatif, üretici birliği vb)	1	2	3	4	5
S5.24	Üreticilerin kooperatiflere güven düzeyi	1	2	3	4	5
S5.25	Üreticilerin üretici birliğine güven düzeyi	1	2	3	4	5
S5.26	Kamu kurumları haricinde yerel aktörlerin proje hazırlama ve yürütme kapasitesi (tecrübesi)	1	2	3	4	5
S5.27	Aktörlerin kalkınma sorunlarını belirleme ve belirlenen sorunlar etrafında ortak çıkar için birlikte hareket etme isteği ve kabiliyeti	1	2	3	4	5
S5.28	Yerel aktörlerin birbirlerine güven düzeyi	1	2	3	4	5
S5.29	Halkın yeniliklere (yeni uygulamalar, yeni üretim teknolojileri vb.) karşı ilgi düzeyi	1	2	3	4	5
S5.30	Kamu kurumlarının girişimci olma isteği	1	2	3	4	5
S5.31	Kamu kurumları haricinde yerel aktörlerin girişimci olma isteği	1	2	3	4	5
S5.32	Kamu kurumlarının girişimcilik fırsatlarından haberdar olma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.33	Kamu kurumları haricinde yerel aktörlerin girişimcilik fırsatlarından haberdar olma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.34	Bölgede girişimciliği artırmak üzere düzenlenen eğitim/etkinlik düzeyi	1	2	3	4	5
Bölgenin Altyapısı						
S5.35	Tarımsal ürünlerin pazara taşınmasında yol kalitesi	1	2	3	4	5
S5.36	Altyapı (içme suyu, kanalizasyon vb) yeterlilik durumu	1	2	3	4	5
S5.37	Nitelikli temel eğitim hizmetlerine erişim durumu	1	2	3	4	5

S5.38	Okul öncesi eğitime erişim olanakları	1	2	3	4	5
S5.39	Sağlık hizmetlerine erişim durumu	1	2	3	4	5
Bölgenin Kırsal Turizm Potansiyeli						
S5.40	Bölgenin kırsal turizm potansiyelinden yararlanma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.41	Bölgedeki turistik tesislerin yeterlilik düzeyi	1	2	3	4	5
S5.42	Bölgenin turizm açısından tanınırlığı	1	2	3	4	5
S5.43	Bölge halkının bölgenin turizm potansiyeli hakkında farkındalık düzeyi	1	2	3	4	5
Sosyal Faktörler						
S5.44	İşsizlik nedeniyle evlenemeyen gençlerin sayısı	1	2	3	4	5
S5.45	Kadınların işgücüne katılım düzeyi	1	2	3	4	5
S5.46	Kadınların tarım dışı çalışma olanakları	1	2	3	4	5
S5.47	Kadınlar tarım dışında çalışmak için sahip oldukları beceri düzeyi	1	2	3	4	5
S5.48	Bölgede kadınların eğitim düzeyi	1	2	3	4	5
S5.49	Kadınların tarım dışı işlerde çalışmasına karşı toplumsal pozitif bakış düzeyi	1	2	3	4	5
S5.50	Bölgede çocukların eğitimi sebebiyle ailelerin göç etme düzeyi	1	2	3	4	5
S5.51	Bölgede genç nüfusun mevcudiyeti	1	2	3	4	5
S5.52	Sosyal güvenlik kurumlarına (BAĞKUR, SSK) kayıtlı insan sayısı	1	2	3	4	5
S5.53	Hane başına çocuk sayısı (ortalamaya göre)	1	2	3	4	5
S5.54	Gençlerin boş zamanlarında katılabilecekleri sosyal aktivite olanakları	1	2	3	4	5
S5.55	Dezavantajlı sosyal grupların (engelliler, işsizler, yaşlılar) ekonomik ve sosyal yaşama erişim altyapısı	1	2	3	4	5
Çevresel Faktörler						
S5.56	Bölgede hava kirliliği	1	2	3	4	5
S5.57	Bölgede su kirliliği	1	2	3	4	5
S5.58	Bölge sakinleri temiz içme suyuna erişim olanakları	1	2	3	4	5
S5.59	Bölgenin güneş, jeotermal ve rüzgar enerjisinden yararlanma durumu	1	2	3	4	5
S5.60	Bölgede kanalizasyon ve çöp toplama altyapısının düzeyi	1	2	3	4	5
S5.61	Bölgede çevresel kaliteyi koruma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.62	Bölgedenin biyoçeşitlilik varlığını koruma düzeyi	1	2	3	4	5
Politikalar (tarım ve kırsal kalkınma) ve kalkınmayı mümkün kılan koşullar						
S5.63	Tarımsal desteklerden yararlanma (girdi, pirim, vb) düzeyi	1	2	3	4	5
S5.64	Tarım sigortası yaygınlık düzeyi	1	2	3	4	5
S5.65	Düşük faizli kredilerden (yatırım ve işletme) yararlanma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.66	Tarımsal ve kırsal kalkınmayı desteklem kurumu yatırım hibe desteğinden yararlanma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.67	Bölgesel kalkınma ajansı hibe desteklerinden yararlanma düzeyi	1	2	3	4	5
S5.68	Diğer kamu desteklerinden (belediye, kaymakamlık, il özel idaresi) yararlanma düzeyi	1	2	3	4	5

SORU 3. KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçenizin/köyünüzün kalkınma potansiyelini harekete geçirmede yerel aktörlerin rolü size göre nasıldır?

Yerleşim Yeri:		Hiç etkili değil	Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
S6.1	Köy Muhtarı	0	1	2	3	4	5
S6.2	İlçe Kaymakamı	0	1	2	3	4	5
S6.3	Vali	0	1	2	3	4	5
S6.4	İl özel idaresi	0	1	2	3	4	5
S6.5	Tarım İlçe Müdürlüğü	0	1	2	3	4	5
S6.6	Kalkınma Ajansı	0	1	2	3	4	5
S6.7	Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu	0	1	2	3	4	5
S6.8	İlçe Belediye Başkanı	0	1	2	3	4	5
S6.9	Büyük Şehir Belediye Başkanı	0	1	2	3	4	5
S6.10	Kooperatif (Kalkınma, Satış, Sulama)	0	1	2	3	4	5
S6.11	Üretici birlikleri	0	1	2	3	4	5
S6.12	Ziraat Odası	0	1	2	3	4	5
S6.13	Tarım Kredi Kooperatifi	0	1	2	3	4	5
S6.14	Ticaret Borsası	0	1	2	3	4	5
S6.15	Ticaret ve Sanayi Odaları	0	1	2	3	4	5
S6.16	Esnaf ve Sanatkarlar Odası	0	1	2	3	4	5
S6.17	Vakıf	0	1	2	3	4	5
S6.18	Dernek	0	1	2	3	4	5
S6.19	Üniversite	0	1	2	3	4	5
S6.20	Diğer kamu kurumları	0	1	2	3	4	5
S6.21	Diğer	0	1	2	3	4	5

SORU 4. Eğer KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçenizde/köyünüzde olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmelerin olduğunu gözlemlediğiniz alanlarda başarı aşağıdaki aktörlerden hangilerin katkıları / işbirlikleri sonucu gerçekleşmiştir?

Sektörler		1.Valilik	2.Kaymakamlık	3.Belediye (ilçe veya büyükşehir)	4.Tarım İl Müdürlüğü	5.Tarım İlçe Müdürlüğü	6.Çevre ve Orman Bakanlığı	7.Kalkınma Ajansı	8.Kooperatif	9.Üretici Birliği	10.Ticaret ve Sanayi Odası	11.Ticaret Borsası	12.Esnaf Odası	13.Vakıf	14.Özel sektör	15.Şahıs
S3.1	Tarım															
S3.2	Gıda işleme															
S3.3	Pazarlama															
S3.4	Yenilenebilir enerji															
S3.5	Finansal kaynaklara erişim (kredi vb)															
S3.6	Bilgi ve haberleşme teknolojileri															
S3.7	Ulaşım ve nakliye kolaylığı															
S3.8	Sağlık hizmetine erişim kolaylığı															
S3.9	Eğitim hizmetine erişim kolaylığı															
S3.10	Kırsal turizm gelişimi															
S3.11	Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlenme ve artış															

Açıklama: Valilik için V, Kaymakamlık için K, Tarım İl Müdürlüğü için İL, Tarım İlçe Müdürlüğü için İLÇE, Kooperatif için KOOP, Üretici Birliği için ÜB, Özel Sektör için Ö, Şahıs için Ş kısaltmaları kullanılacaktır.

SORU 5. Son yıllarda KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçenizde/köyünüzde ekonomik, sosyal, demografik (nüfusun yaşlanması, gençlerin kentlere göç etmesi vb) ve çevresel açıdan nasıl bir değişim gözlemliyorsunuz?

		Olumsuz kutup	1	2	3	4	5	Olumlu kutup
S1.1	Gelir durumu	Çok kötüleşti	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.2	Borçluluk	Çok arttı	1	2	3	4	5	Çok azaldı
S1.3	İstihdam durumu	Çok kötüleşti	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.4	İşsizlik düzeyi (oranı)	Çok arttı	1	2	3	4	5	Çok azaldı
S1.5	Tarım dışı iş olanakları	Çok kötüleşti	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.6	Kadının tarım dışı iş olanakları	Çok kötüleşti	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.7	Yörenin yatırımcı için çekiciliği	Çok zayıfladı	1	2	3	4	5	Çok arttı
S1.8	Sosyal yaşam	Çok kötüleşti	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.9	Yöreden göç	Çok arttı	1	2	3	4	5	Çok azaldı
S1.10	Nüfus yaş pramidi (yaşlanma)	Çok iyileşti	1	2	3	4	5	Çok kötüleşti
S1.11	Nüfus cinsiyet yapısı (kadınlaşma)	Çok kötüleşti	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.12	Yöreye göç (yerleşim amacıyla)	Çok düşük	1	2	3	4	5	Çok yüksek
S1.13	Doğal varlıklar (toprak, su ve orman)	Çok bozuldu	1	2	3	4	5	Çok iyileşti
S1.14	Doğal güzellikler (şelale, nehir vb)	Hiç korunmadı	1	2	3	4	5	Çok iyi korundu
S1.15	Tarihi miras (antik yerler vb)	Hiç korunmadı	1	2	3	4	5	Çok iyi korundu
S1.16	Kültürel miras (şenlik, festival vb)	Hiç korunmadı	1	2	3	4	5	Çok iyi korundu
S1.17	Toplumsal yardımlaşma	Çok bozuldu	1	2	3	4	5	Çok gelişti
S1.18	Yerel sorunların çözümünde işbirliği	Çok zayıfladı	1	2	3	4	5	Çok gelişti
S1.19	Üretici örgütlenmesi	Çok zayıfladı	1	2	3	4	5	Çok gelişti
S1.20	Teknolojik gelişmelerden yararlanma	Çok zayıf	1	2	3	4	5	Çok yüksek

SORU 6. Eğer KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçenizde/köyünüzde olumlu/umut verici ve iyi yönde gelişmeler var ise bunlar aşağıdaki alanlardan hangilerinde gözlemlenmektedir?

Alanlar			Fayda sağlanan alanlar				
		Var/Yok	Gelir ve istihdam artışı	Kadının toplumsal yaşama katılımı ve güçlenmesi	Çevre korumaya yönelik önlemler	Genç nüfusun korunması	Yerel paydaşlar arası işbirliğinin güçlenmesi/ kolektif hareket etme bilincinin gelişmesi (örgütlenme)
S2.1	Tarım						
S2.2	Gıda işleme						
S2.3	Pazarlama						
S2.4	Yenilenebilir enerji						
S2.5	Finansal kaynaklara erişim (kredi vb)						
S2.6	Bilgi ve haberleşme teknolojileri						
S2.7	Ulaşım ve nakliye kolaylığı						
S2.8	Sağlık hizmetine erişim kolaylığı						
S2.9	Eğitim hizmetine erişim kolaylığı						
S2.10	Kırsal turizm gelişimi						
S2.11	Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlenme ve artış						

SORU 7. KIRSAL KALKINMA bağlamında ilçenin/köyün kalkınma problemleri sizce sürdürülebilir ve kalıcı olarak nasıl çözülür?

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
S4.1	Tarımsal/hayvansal üretimde verim artırılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.2	Tarımsal ürünler için modern depolar yapılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.3	Tarımsal ürünler işlenerek (katma-değerli olarak) pazarlanmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.4	Tarımsal altyapı sorunları (sulama, mekanizasyon vb.) çözümlenmelidir.	1	2	3	4	5
S4.5	Yerel ürün ve hizmetlerin markalaşması sağlanmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.6	Yöresel (coğrafi işaret; menşe veya mahreç işareti almış) ürünlerin pazarlaması geliştirilmelidir.	1	2	3	4	5
S4.7	Kırsal turizm geliştirilmelidir.	1	2	3	4	5
S4.8	Tarım dışı iş olanakları artırılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.9	Var olan doğal kaynaklar (toprak, su, orman vb) korunmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.10	Var olan doğal güzellikler korunmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.11	Var olan doğal güzelliklerin tanıtımı yapılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.12	Var olan tarihi miras korunmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.13	Var olan tarihi mirasın tanıtımı yapılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.14	Var olan kültürel miras yeni nesle aktarılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.15	Sağlık hizmetlerine erişim olanakları ve sağlık altyapısı iyileştirilmelidir.	1	2	3	4	5
S4.16	Eğitim hizmetlerine erişim olanakları ve eğitim altyapısı iyileştirilmelidir.	1	2	3	4	5
S4.17	Ulaşım altyapısı (yol, köprü, tünel vb) kalitesi geliştirilmelidir.	1	2	3	4	5
S4.18	Yerelde kadın ve genç girişimciliği desteklenmelidir.	1	2	3	4	5
S4.19	Kadının istihdam olanakları artırılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.20	Kadının tarım dışı işgücüne katılımı artırılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.21	Üreticinin teknik bilgi ihtiyacı daha iyi karşılanmalıdır. (üniversite, araştırma enstitüsü, tarımsal danışmanlık sistemi vb. kaynaklardan yararlanarak)	1	2	3	4	5
S4.22	Asayiş ve güvenlik problemleri (hırsızlık vb) ortadan kaldırılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.23	Sorunlara sürdürülebilir çözüm bulma etrafında işbirliği ve ortak hareket etme bilinci geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.	1	2	3	4	5
S4.24	Gençlerin kırsalda kalması teşvik edilmelidir. (kredi desteği, bağkur prim avantajı)	1	2	3	4	5

EK-2 Anketin Yapıldığı İl ve İlçelerde Gerçekleştirilen Kırsal Kalkınma Faaliyetleri ile Bu Faaliyetlerin Örnekleme Dahil Edilme Nedenleri

Anketin yapıldığı il/ilçe	İl/ilçede gerçekleştirilen kırsal kalkınma faaliyetleri ve bu faaliyetlerin örnekleme dâhil edilme nedenleri
Afyon (Sultandağı)	Sultandağı meyvecilikte potansiyeli olan özellikle de kiraz ve vişne üretiminde son derece iyi konumda olan bir ilçe durumundadır. Ancak meyve olarak kirazın işlenmesi ve yurt dışına pazarlanması konusunda Sultandağı’nda birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Kiraz, raf ömrü son derece az olan bir ürün olduğundan dolayı işlenmesi ve yurt dışına gönderilmesi sürecinde bölgede faaliyet gösterebilecek tesis bulunmadığından Sultandağı’nda üretilen kiraz Alaşehir’de işlenip oradan ihraç edilmektedir. Bölgede bahsi geçen sorunlardan dolayı kooperatifleşme ya da ortaklaşa kurulacak şirketler vasıtasıyla daha verimli bir üretim ve pazarlama imkânı sağlanması gerekmektedir. Sultandağı kirazını dünyaya tanıtmak ve markalaştırmak için bölgede atılan ilk adım “Kiraz Markası İnşa Projesi” kapsamında bölgede yetişen kiraza AKÜ Sultandağı MYO, Sultandağı Kaymakamlığı, Belediye ve ilçe Tarım Müdürlüğü tarafından açılan yarışmayla bir isim belirlenmesi olmuştur. Yarışma sonucunda bölge kirazının adı Tadiki olarak belirlenmiştir. Proje çalışmaları sonucunda Çin’e kiraz ihracatı imzalar atılmış olup 2016 yılı itibarıyla Çin’e Sultandağı kirazı ihracatı başlamıştır. Kirazda markalaşma yoluyla bölgede kalkınma sağlayan bu proje yerel yönetim, merkezi yönetim ve üniversitenin paydaş oldukları işbirliği temelli sosyal inovasyon çalışmalarına bir örnek vaka olarak seçilmiştir.
Konya (Seydişehir)	2006 yılında Yaylacık köyü muhtarı Ömer Kalemci’nin göçün yaşandığı köyün arazilerinin analizini yaptırarak Tarım İl Müdürlüğü, Köy Hizmetleri ve İl Özel İdare yetkilileriyle görüşmeler yapması ile arazilerin çilek üretimine uygun olduğunun tespit edilmesinin ardından, 4 aileye devlet destekli organik çilek ektilmesi ile yapılan deneme üretimi başarılı olunca köyde çilek eken kişi sayısı bir yılda 20’ye yükselmiştir. Daha sonraki yıl ise 2008 yılında çilek eken kişi sayısı 100 kişiye çıkmıştır. Daha önceki yıllarda köyde yaşayan her aileden mutlaka birkaç kişinin kışın İzmir’e gidip üç beş ay çalıştığı köyde proje sayesinde göç durmuş ve çilek üretimi sayesinde köylü üretimden sağladığı gelir sayesinde refaha kavuşmuştur. yaylacık köyünde çilek üretiminin dışında ayrıca yeni kurulan bahçelerde deneme amaçlı bodur elma, altın çilek ve kirazın deneme amaçlı üretimleri başlamıştır.
Konya (Akşehir)	İlçede kiraz ana geçim kaynaklarından biri olup bölgede yer alan işletmelerin ilk sıradaki gelir kaynağı kiraz üretiminden sağlanan gelirdir. Bölge için bu kadar öneme sahip bir ürünün yerel kalkınmada önemli bir rol oynaması gerektiği düşüncesinden hareketle alınması kararlaştırılan coğrafi işaret sertifikası ilçede yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında oldukça etkili olmuştur. Bölgede üretilen kirazın yerel zenginlik olarak fark edilerek kiraz üretiminde markalaşmaya gidilmesi ve bu konuda yerel halkın farkındalığının oluşturulması ilçede bu konuda gerçekleştirilen faaliyetlerin bir sosyal inovasyon örneği olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.
İstanbul (Silivri)	Silivri Belediyesi tarafından hem üreticiye hem doğaya katkı sağlamak, aynı zamanda azalan arıcılığı yaşatarak yerel kalkınmayı desteklemek ve çiftçilerin daha iyi ürün elde etmelerine yol gösterici olmak amacıyla için Gümüşyaka’da 250 dönüm arazi üzerinde kurulan Tarımsal Üretim ve Araştırma Merkezi genişletilmiş seraları, üretim alanları, eğitim ve toplantı salonlarıyla hizmet vermektedir. Yapılan düzenleme çalışmaları kapsamında Tarımsal Üretim ve Araştırma Merkezi’ne güneş enerjisi panelleri kurulmuş olup merkezin sulama sistemleri, aydınlatması ve diğer tüm enerji ihtiyacı, yenilenebilir enerji olan güneş enerjisi ile karşılanmaktadır. Projenin devamında bölgeye bir rüzgâr tribünü yerleştirilmesi ile, bölgede tarımsal faaliyetlerin yenilenebilir enerji kullanılarak yapılabilmesine olanak sağlamak amaçlanmaktadır. Namık Kemal Üniversitesi Tarımsal Biyoteknoloji Bölümü ile ortak çalışılarak bölgede yerel kalkınmada arıcılık faaliyetleri yaygınlaştırılmak istenmektedir. Proje kapsamında arıcılık kursları düzenlenmiş olup kursu başarı ile tamamlayan ve sertifikalarını almaya hak kazanan üreticilere Silivri Belediyesi tarafından arılarıyla birlikte üçer kovan hibe edilmiş olup söz konusu kovan ve arıların bakımlarının yapılması konusundaki takibi, Namık Kemal Üniversitesi ve Silivri Belediyesi yetkililerinin birlikte yapmaları kararlaştırılmıştır.

Artvin (Borçka, avat)	Artvin, son yıllarda turizm alanında büyük ilerleme kaydetmiştir. 2017 yılı Eylül ayı itibarı ile Artvin’de 13 adet turizm işletme belgeli otel ve 106 adet mahalli belgeli otel bulunmaktadır. İl genelinde bulunan 119 konaklama tesisi, 4.815 yatak kapasitesi ile hizmet vermektedir. Kırsal turizm yoluyla kalkınmayı ilke edinen il ve ilçede doğa turizmi (jeep safari), botanik turizmi, kuş gözlemciliği, kamp ve karavan turizmi, deniz turizmi; sportif amaçlı turizm: dağ ve doğa yürüyüşü, atlı doğa yürüyüşü, kano ve nehir kayağı, av turizmi; kırsal turizm: tarım turizmi, yayla turizmi, çiftlik turizmi, festival ve şenlik turizmi; kültür-tarih turizmi; sağlık (kaplıca) turizmi gibi turizm türlerinin tamamı yapılabilmektedir. Alternatif turizmde alternatifsiz il konumundaki Artvin’i özel kılan çok çeşitli turizm değerleri bulunmaktadır. Bu değerler Camili Biyosfer Rezerv Alanı (Türkiye’nin ilk ve tek biyosfer rezerv alanı) ve Maral Şelalesi, Artvin Kafkasör Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi, İshan, Barhal ve Tekkale Kiliseleri, Arhavi Çiftköprü ve Menuna Şelalesi, Ardanuç Cehennem Deresi Kanyonu, Yavuzköy ve Yüncüler Köyü, Hatıla Vadisi Milli Parkı, Camili Efeler ve Gorgit Tabiatı Koruma Alanları, Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı, Çoruh Vadisi ve Meydancık Balıklı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, Sahara, Mersivan, Bilbilan ve Arsiyan Yaylaları, Papart Vadisi, avat Karagöl ve Borçka Karagöl olarak sıralanabilmektedir. Türkiye’deki sakin şehirlerden bir diğerk örnek olarak seçilen Artvin ilinin avat ilçesi 2015 yılında sakin şehir ünvanını almıştır. İlçe doğal güzellikleri ve kültürel öğelerini ön plana çıkararak elde ettiğibu ünvanın ardından İngilterede faaliyet gösteren bir şirketin araştırmasında 100 küresel turizm destinasyonu listesinde de yer almıştır. Kırsal kalkınmayı kırsal turizm canlandırarak sağlamayı amaçlayan ilçe doğal güzellik, ahşap mimarisi, sessizliği, kültürü, müziği ve doğal yaşam nedeni ile turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir. Bu ve buna benzer değerlerden ve çok çeşitli turizm türlerinin yapılabildiğibir il olmasından dolayı bölge anket kapsamına dâhil edilmiştir.
Erzurum (Uzundere)	2013 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Turizm Merkezi olarak kabul edilen ilçe Erzurum Uzundere İlçe Kaymakamlığı’nın bir projesi olarak hayata geçen faaliyetler sonucunda yedi başlıkta ve yetmiş kritere uygunluğun denetlenmesi sonucu olarak 2016 yılında Türkiye’nin 11. Sakin şehri ünvanını almıştır. İlçenin sahip olduğıbeşeri sermaye, coğrafi özellikler ve bunun yanında tarihi ve turistik potansiyeller hakkında yerel halkın farkındalığı ve süreçte yerel aktörlerin öncü rolü oynaması nedeniyle ilçede yürütülenkalkınma faaliyetlerinin kırsal kalkınma alanında bir sosyal inovasyon olarak değerlendirilebileceğidüşünülmüş ve ilçe anket kapsamına alınmıştır.
İzmir (Tire)	1967 yılında, hayvancılıkla uğraşan beş çiftçinin öncülüğünde temelleri atılan Tire Süt Kooperatifi’nin kuruluşunun temel amaçlarından biri ortakların ürettiğisütün daha yüksek fiyatlarla pazarlanmasıdır. Kooperatifin gelişmesinde ve büyümesinde önemli bir dönüm noktası ise İzmir Büyükşehir Belediyesi’yle yapılan “Okul Sütü Projesi” ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’yla yapılan “Kırsal Kalkınma Projeleri” olmuştur. Ortaklarının sütünü düzenli şekilde değerlendirme amacıyla okul öğrencilerine süt dağıtma projesi öngören kooperatif, aynı dönemde, kooperatiften bağımsız bir şekilde benzer bir proje tasarlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi ile işbirliği yapmıştır. Benzer amaç ve yaklaşımla bu iki kurumun birlikte oluşturdukları ve “Okul Sütü” adını verdikleri proje kapsamında her sabah Tire Süt Kooperatifi ortakları tarafından üretilen sütler, kooperatifin süt işleme tesisinde işlenerek pastörize süt olarak İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından İzmir’deki ilkokullarda eğitim gören çocuklara dağıtılmıştır. 2012 yılında Okul Sütü Projesi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tüm Türkiye’de uygulanan bir projeye dönüştürülerek Türkiye çapında bütün ilköğretim okullarında her gün süt dağıtılmasına başlanmıştır. Burada dikkat çeken önemli nokta, yerel bir kooperatif tarafından üretilen bir projenin ulusal politikanın bir parçası haline dönüşmüş olmasıdır. Ayrıca bu proje sayesinde yerel düzeyde süt üretimi yerel kalkınmanın bir parçası haline gelmiştir. Tire Süt Kooperatifi, yalnızca Tire ve çevresinde faaliyet gösteren ve İzmir ili ölçeğinde ticaret yapan bir kurum olmasına karşın Türkiye geneline fayda sağlayacak bir projenin öncülüğünü yaparak örnek olmuştur. Bu proje sayesinde süt üretimi teşvik edilmiş ve süt üretimine verilen önem artmıştır. Aynı zamanda, ülke ölçeğinde süt tüketimini artıracak adımlar atılarak daha sağlıklı nesiller yetiştirilmesinin temelini okul çağında atılmasını sağlamıştır. Okul Sütü Projesi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ülke çapında uygulanmaya başlandıktan sonra Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi projeyi değiştirip, geliştirerek “Süt Kuzusu Projesi”ni hayata geçirmişlerdir. Proje kapsamında bu kez 0-5 yaş arası çocuklara ve bu yaş aralığında çocuğıolan yoksul ailelere günlük süt dağıtımı yapılmaya başlanmıştır. Projenin başladığı 2012 yılında tespit edilip süt dağıtılan aile sayısı 45 bin iken, günümüzde bu

	rakam 125 bine ulaşmıştır. Bu iki projenin de kooperatifin gelişmesinde ve süt üretiminin hem kalite hem de miktar olarak artırılmasında önemi büyüktür. Öncelikle, kooperatif sütü toplama ve pazarlamanın yanında, işleyerek doğrudan tüketime sunma olanağına sahip olmuştur. Ayrıca, özellikle Okul Sütü Projesi sayesinde, kooperatifin hem yöre de hem de Türkiye ölçeğinde tanınırlığı ve bilinirliği artmış, kooperatifin markalaşma süreci başlamıştır. Markalaşmaya ek olarak, kooperatifin ticaret yapabilme becerisi ve kapasitesi bu projeyle ortaya çıkmıştır. 2010 yılında, kooperatif kendi süt işleme tesisini kurmuştur. Süt işlemenin yanında yoğurt üretimine de başlayan kooperatif 2011 yılında, ortaklarının besi hayvanlarını pazarlarken fiyat konusunda yaşadıkları sorunlarla yüz yüze gelmiştir. Bu sorunlar, hayvanların çok düşük fiyata satılması ve ödemelerin aylar sonrasında gerçekleştirilmesidir. Bu sorun ortakların besi hayvanlarını kooperatifin satın alması ve işlemeye başlaması ile çözülmüştür. Bunun için bir et işleme tesisi kurulmasına karar verilmiş ve bu tesis 2011 yılında kurulmuştur. Et işleme tesisinde sucuk, Tire şiş köfte gibi yerel et ürünlerinin üretimi yapılmaktadır. Kooperatif, Ocak 2015 itibarıyla 63 köyde bulunan soğutma tankları sayesinde 2054 ortagtından günde 180 bin litre, yılda ise 65 milyon litre civarında çiğ süt toplamaktadır. Ortaklarına sahip olduğu akaryakıt istasyonu, tarımsal araç-gereç tedariki, silaj paketleme birimiyle yem üretiminde destek, aynı zamanda veteriner hizmeti, kaliteli tohum, pazarlama desteği gibi katkılar sunmaktadır. Kooperatif, ortaklarına hammadde tedarik etmekte, ortaklarının ürünlerini pazarlamasına ortam hazırlamakta ve piyasada fiyat konusunda belirleyici olarak ortaklarını desteklemektedir. Okul Sütü ve Süt Kuzusu projeleri, İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Tire Süt Kooperatifi arasındaki ilişkilerin başlangıç noktaları olmaları açısından önemlidir. Bu işbirliği, kooperatife önemli kazanımlar sağlamıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi, Okul Sütü ve Süt Kuzusu projeleri sonrası da kooperatife destek vermeyi sürdürmüştür. Örneğin, Tire Süt Kooperatifi'nin de dâhil olduğu ve tarımsal üretim için üreticiye destek sağlanması amacıyla kurulmuş olan İzmir Tarım Grubu için ihtiyaç duyulan iletişim ofisi, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından tahsis edilmiştir. Ancak kooperatifin orta ve uzun dönemli vizyonların geliştirilmesi ve özellikle dayanışma sürecine yaptıkları katkılar daha fazla önem taşımaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi, kooperatife faaliyetleri ile ilgili her konuda danışmanlık desteği sağlamaktadır. Bu sayede kooperatif bilgi ve deneyimini artırmış, hem ticari sorunlarda hem bürokratik süreçlerde çözüm bulma ve uygulama yapma konusunda daha bilgili bir hale gelmiştir. Bu sayede, neyin nasıl yapılacağını daha iyi kestirebilen kooperatif, daha geniş bir vizyona kavuşmuştur. Hamlelerinde daha rahat hareket edebilen ve kendine güvenen bir hale gelmiştir. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi'nin bu işbirliği, kooperatifçiliğin yerel yönetimler tarafından desteklenmesi halinde ne denli başarılı olabileceğini, refah seviyesinin ve yerel ekonominin nasıl olumlu etkileneceğini göstermesi açısından örnek gösterilecek bir ortaklıktır.
İzmir (Bayındır)	İzmir Büyükşehir Belediyesinin desteğiyle Türkiye'de "çiçeğin başkenti" haline gelen Bayındır'da, 2007 yılından bugüne kadar yaptığı sözleşmeli alımlarla üreticinin kalkınmasına büyük katkı sağlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi, Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ile 2017 yılı için 11.3 milyon TL'lik alım sözleşmesi imzalamıştır. 2007 yılından bugüne kadar yaptığı sözleşmeli alımlarla çiçek üreticisinin kalkınmasına büyük katkı sağlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi, her sene sözleşmelerini yenilemektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi "Yerelde Kalkınma"yı kendisine ilke edinmiş ve bu doğrultuda bünyesindeki köy ve beldelere destek vermektedir. Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (BAYÇİKOOP) ile 2017 yılı için 11 milyon 300 bin TL'lik yeni bir sözleşme daha imzalayan İzmir Büyükşehir Belediyesi, 4 milyon adedi mevsimlik olmak üzere çalı, yer örtücü ve ağaçtan oluşan 5 milyon 241 bin adet bitki alımını kapsayan protokole imza atmıştır. 2000 yılında kiralık 12 metrekairelik bir alanda kurulan Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (BAYÇİKOOP) bugün 17 bin metrekairelik kendi alanına sahiptir. İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne satılan çiçeklerin kooperatif için önemli bir referans olması sayesinde kooperatif artık bir çok firmaya ve ilçe belediyelerine satış yapmaktadır. Türkiye'de ilk defa çiçek konusunda sözleşmeli üretim Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (BAYÇİKOOP) ile İzmir Büyükşehir Belediyesi arasında yapılan protokol ile başlamıştır. Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi 'nin(BAYÇİKOOP) ayrıca fide üretim tesisi ve bir adet AR-GE serası bulunmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2007 yılından bu yana Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nden 39 milyon 419 bin adet bitki olarak 38.3

	milyon TL’lik destekte bulunmuştur. Son sözleşmeyle bu rakam 44 milyon 664 bin bitki ile yaklaşık 50 milyon TL’ye ulaşmış olup Büyükşehir Belediyesi’nin fidan, mevsimlik çiçek, zeytinyağı, süt, yoğurt, peynir, bal ve patates gibi ihtiyaçlarını kooperatiflerden, üretici birliklerinden ve üreticilerden sağlayarak yaptığı tüm alımların maddi tutarı 330 milyon liraya yaklaşmıştır. Yerel yönetim liderliğinde bölgeye kimlik kazandırma çalışmalarının aynı zamanda yerel yönetim ve kooperatif işbirliği temelli olması ve sonuç olarak yerel halk arasında yerelde kalkınma modelinin benimsenmesine yaptığı katkı nedeniyle kırsal kalkınma alanında bir sosyal inovasyon olarak tanımlanabilecek faaliyetler arasına dâhil edilip anket kapsamına alınmıştır.
İzmir (Seferihisar)	Türkiye’nin ilk Sakin Şehri (Cittaslow) Seferihisar İzmir’in 44 km güneyinde yer almaktadır. 49 kilometrelik sahil şeridi, jeotermal kaynakları, markalaşmış satsuma mandalinası ve diğer yerel ürünleriyle Seferihisar bugüne dek Ege’nin keşfedilmemiş sığınakları arasında yer almıştır. Seferihisar, 28 Kasım 2009 tarihinde yaşamın kolay olduğu kentlerin uluslararası birliği olan Cittaslow birliğine üye olmuştur. Doğaya saygılı kalınarak, yerel değerlerine, esnafına, yemeklerine sahip çıkılarak da gelişebileceğini kanıtlayan Cittaslow felsefesi, Seferihisar’ın yol haritası haline gelmiştir. Türkiye’nin ilk sakın şehri olan Seferihisar, Seferihisar Belediyesi’nin bu konudaki öncülüğü ile kırsal kalkınmada gerçekleştirilmiş bir sosyal inovasyon olarak değerlendirilmiş ve anket kapsamına alınmıştır.
Aydın (Merkez)	Türkiye’nin ilk akıllı köy projesi 2016 yılında Aydın’ın Kasaplar köyünde uygulanmaya başlanmıştır. Yaşar Üniversitesi, Vodafone, Tarım Bilincini Geliştirme Derneği (TABİDER) ve Akıllı Tarım Teknolojileri A.Ş. (TABİT), Koçarlı Belediyesi, Koçarlı Ziraat Odası işbirliğinde yürütülecek proje ile sürdürülebilir verimlilik artışının sağlanması ve köyden kente göçün azaltılması hedeflenmektedir. Proje kapsamında Aydın’ın Koçarlı İlçesine bağlı Kasaplar Köyü’nün, modern sera uygulamalarından toprak analiz laboratuvarına, modern meyvecilik alanından hayvancılık çözümlerine kadar uçtan uca dijital teknolojilerle donatılması planlanmaktadır. Vodafone Türkiye ile Tarımsal Bilişim ve İletişim Teknolojileri (TABİT) iş birliğiyle hayata geçirilen ‘Akıllı Köy’ projesinin toplamda 10 yıl sürmesi planlanmaktadır. Teknoloji kullanılarak tarımsal kalkınmanın sağlanacağı köyde, drone’lar ile toprak yüzeyinin ölçümü yapılırken, sensörler aracılığıyla akıllı telefonlara aktarılan verilerle tarlaları takip etmek mümkün olacaktır. Tarımsal üretim, tarımsal sulamada yüzde 20 ve hayvancılık maliyetlerinde yüzde 22 tasarruf sağlayacak olan akıllı köyü ziyaret edecek çiftçilere de eğitimler verilmesi planlanmıştır. Ülkemizdeki yaklaşık 39 milyon hektar tarım alanının verimli kullanılması için başlatılan projeye, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin her noktasında kullanılan cihazlar akıllı hale getirilerek tarımsal alandaki bütün faaliyetler, otomasyon sistemleri ve ölçümler cep telefonları üzerinden yönetilebilecektir. Çocuklar, gençler ve kadınlar için sosyalleşme ve eğitim programlarının açılacağı akıllı köyde günlük süt üretim miktarından, tavuk yumurtalarının ağırlığına, hava durumundan tarla makinalarının yakıt seviyelerine kadar tüm veriler çiftçilerin akıllı telefonlarından kontrol edilebilecektir. Kasaplar köyünde hayata geçirilecek projenin ikinci yılından itibaren hane başına 40 bin TL gelir artışı yaşanmasıyla aileler çiftçiliğe özendirilecek ve köyden kente göçün önüne geçilmesi planlanmaktadır. Yaşar Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencileri tarafından tasarlanan akıllı köy, Türkiye’nin her köşesinden gelecek çiftçileri de misafir edecek şekilde tasarlanmıştır. Diğer köylerden getirilen çiftçiler projede yer alan izleme merkezinde, yapılan işlemler ve teknolojik tarımın püf noktaları konusunda eğitimler alabileceklerdir.
Kırklareli (Vize)	Türkiye’nin sekizinci Trakya’nın ilk sakın şehri unvanını taşımaktadır. Vize Belediyesi’nin öncülüğü, Kırklareli Valiliği ve Vize Kaymakamlığı’nın desteği ve Trakya Kalkınma Ajansı’nın koordinasyonu ile başlatılan Vize’nin ‘Sakin Şehir’ olma süreci Vize’nin 2010 Yılı Aralık ayında Trakya Kalkınma Ajansı’nın koordinasyonunda başlayan Uluslararası Sakin Şehirler (Cittaslow) Birliği’ne üyelik başvurusunda bulunmuştur.
Balıkesir (Edremit)	Balıkesir’in Edremit Kaymakamlığı, 'Marka Şehir Edremit 2023'e Hazırlanıyor' sloganıyla, 'Sürdürülebilir Kalkınma Planı Hazırlanması İçin Stratejik Düşünme, Planlama ve Saha Analiz Çalışması' konulu bir projeyi Güney Marmara Kalkınma Ajansı’ndan aldığı teknik destek ile hayata geçirmiştir. Kaymakamlık bünyesinde oluşturulan Proje Koordinasyon Birimi’nin çabalarıyla başlatılan proje ile birlikte 2023, 2053 ve 2071 hedeflerine doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan proje ile Edremit’in sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerleriyle birlikte tüm potansiyellerinin ön plana çıkarılması için teknik destek

	eğitimi alınmıştır. Eğitim kapsamında ilçenin yetkilileri, sektör temsilcileri ve tüm paydaşlar arasında koordinasyonun sağlanması, sinerji oluşturularak ortak bir hedefte buluşturulması ve ortak bir vizyona sahip olunması vurgulanmıştır. Edremit Kaymakamlığı koordinasyonunda yapılan saha çalışmaları sonucunda ilçe durum analizi yapılarak ilçenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin belirlenmesi planlanmakta olup kısa orta ve uzun vadede hedeflerin yer aldığı sürdürülebilir bir Kalkınma Planı hazırlanması kararlaştırılmıştır. Yerel paydaşların toplum refahını artırmayı amaçlayan koordineli çalışmaları katılımcı özelliği ile ilçede gerçekleştirilen kalkınma faaliyetlerinin bir sosyal inovasyon örneği olabileceği düşüncesinden hareketle ilçe anket kapsamına alınmıştır.
Burdur (Merkez)	Hayvancılık faaliyetlerinin özellikle de süt üretiminin yoğun olarak yapıldığı Burdur ili dâhilinde faaliyet gösteren Burdur Köy-Koop Birliği, 2010 yılında Burdur ili Merkez Akkaya Köyü köyü altı mevkiinde 14.400 metrekare arsa satın alarak 1900 metrekare'lik kapalı alan üzerinde günlük 12 ton süt işleme kapasitesi bulunan bir fabrikayı hizmete açmıştır. Fabrikada doğal yoğurt, kaymaklı yoğurt, süzme yoğurt, beyaz peynir, kaşar peyniri, tereyağı ve ayran 'Köy-Koop' markası ile üretilmektedir. 1975 yılında 7 tarımsal kalkınma kooperatifinin biraraya gelerek kurmuş olduğu Köy-Koop Burdur Birliği çatısı altında bugün 245 kooperatif bulunmaktadır. Birlik bünyesinde, tarımsal kalkınma, sulama, orman kooperatifleri ve su ürünleri gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler bulunmaktadır. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun (İPARD) Çağrı İlanı'na yapılan başvuru sonucunda desteklenmesine karar verilen 22 il arasında Burdur ili de proje kapsamına alınmıştır. Köy-Koop markası adı altında halka sağlıklı ve güvenilir ürünler sunmayı amaçlayan Burdur Köy-Koop bu amaçla, Burdur Belediyesi Bedesten çarşısında bir satış mağazasını hizmete açmıştır. Bir kooperatif başarısı olarak değerlendirilebilen söz konusu faaliyetler gıda tedarik zincirinde mevcut sorunlar nedeniyle mağdur olan üreticiler ve tüketicilerin refahını artırmayı amaçlamakta olduğu ve işbirliği ve örgütlenme gibi olguların toplum içerisinde yaygınlaşmasını sağladığından dolayı çalışma kapsamında sosyal inovasyon olarak tanımlanabilecek olan kırsal kalkınma faaliyeti namzeti olarak ankete dâhil edilmiştir. Ayrıca Burdur ilinde faaliyet gösteren Antalya, Burdur ve Isparta illerinden sorumlu Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA), organize sanayi bölgeleri başta olmak üzere ekonomi ağırlıklı haftalık yayınlanan Sanayi Gazetesi'nin okurları tarafından Türkiye'deki 26 kalkınma ajansı arasında en başarılı kalkınma ajansı seçilmiştir. Sektörlerde yatırımcılara hibe desteği, faiz desteği ve faizsiz kredi destekleri sağlayan, Batı Akdeniz'e yerli ve yabancı yatırımcıları çekebilmek için yurt içi ve yurt dışında yatırım tanıtımları gerçekleştiren, yatırımcılara yönelik danışmanlık ve destek hizmetleri veren BAKA, yatırım tanıtım çalışmalarının yanı sıra bölgeye gelmeyi planlayan veya mevcut yatırımcılara yatırım öncesinde, yatırım sırasında ve yatırım sonrasında bürokratik süreçlerde yardımcı olma konularında 'Tek Durak Ofisi' yaklaşımıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Kırsal kalkınma konusunda devletin paydaş olarak yer aldığı söz konusu faaliyetler de katılımcılık temelli yapısından dolayı kırsal kalkınma da sosyal inovasyon olarak değerlendirilmesi muhtemel vaka olarak anket yapılan bölgeler arasına dâhil edilmiştir.
Muğla (Merkez)	Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) desteği ile Muğla Büyükşehir Belediyesi, Muğla İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ortaklığında, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi tarafından yürütülmekte olan Muğla İlinin Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Belirlenmesi projesi, Muğla ilinin sekiz ilçesini; Fethiye, Milas, Ula, Yatağan, Köyceğiz, Kavaklıdere, Seydikemer ve proje merkezi seçilen Menteşe'yi kapsamaktadır. Turizm faaliyetleri ile refah düzeyi artan kıyı şeridinin iç bölgelerde de kırsal turizmden payını alması ve kırsal turizm aracılığı ile kırsal kalkınmanın sağlanmasının amaçlandığı proje endojen kalkınma teorisinin kırsal alanların kendilerine has doğal, tarihi ve kültürel kalkınma potansiyellerinin açığa çıkarılması gerektiği düşüncesine uygun olarak tasarlanmıştır. Proje kapsamında ilçelerin potansiyelleri hakkındaki farkındalığı artırmayı amaçlayan eğitim çalışması, 10 pilot köyde ve pilot köylerin çevresinde yer alan diğer köylerden de kişilerin katılacağı interaktif bir eğitim modeli benimsenerek gerçekleştirilmektedir. Her köyden en az 15 kişinin katılımıyla, toplamda en az 150 kişiye eğitim verilmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda, Muğla Büyükşehir Belediyesi, Muğla İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile kırsal kalkınma uzmanlarının bilgi ve tecrübelerinin aktarılacağı ve bölgeye dair önerilerin geliştirileceği etkileşimli bir eğitim modeli benimsenmiştir. Proje sonunda, yapılan çalışmaların paylaşıldığı ve kırsal

	kalkınmaya dair oturumların yer alacağı bir çalıştay düzenlenmesi planlanmaktadır. Proje halen yürürlükte olup katılımcı kalkınma temelli yapısı ve bölgelerin kendilerine has kalkınma potansiyelleri hakkında farkındalık oluşturmayı amaçlayan eğitimleri nedeniyle bir sosyal inovasyon örneği olabileceği düşüncesi ile ankete dâhil edilmiştir.
Isparta (Keçiborlu)	Kıraç ve susuz arazileri yüzünden yıllar önce göç vermeye başlayan Isparta'nın Keçiborlu ilçesine bağlı Kuyucak köyünde bugün yaklaşık 3 bin dekarlık alanda Türkiye'deki toplam lavanta üretiminin yüzde 93'ünü karşılayacak şekilde susuz toprakta yetişebilen lavanta üretimi yapılmaktadır. İlaç sanayinden kozmetiğe, gıdadan parfümeri sektörüne kadar pek çok kullanım alanı bulunan lavanta üretimi sayesinde Kuyucak Köyü'nden dışarıya olan göçü tersine çevrilmiş durumdadır. Keçiborlu Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği ve Keçiborlu Yardımlaşma ve Eğitim Derneği'nin ortaklaşa hazırladığı 'Keçiborlu Lavanta ile Kalkınıyor' projesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, BM Kalkınma Programı ve Anadolu Efes ortaklığında yürütülen 'Gelecek Turizmde' başlıklı destek fonuna başvuran yüzlerce proje arasından birinci seçilerek yürürlüğe giren proje köyde lavanta turizminin önünü açmıştır. Bölgeye lavanta tarlalarını ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin konaklamaları amacıyla ev pansiyonculuğu giderek yaygınlaşmaktadır. Yerel değerlerin tanıtılmasının ve bu sayede kalkınmanın amaçlandığı proje kapsamında ayrıca köydeki lavanta tarlalarının arasına bisiklet yollarının yapılması ile lavanta ürünlerinin satılacağı ünitelerin kurulması da bulunmaktadır. Tarımsal açıdan verimli topraklara sahip olmayan kırsal alanlarda sahip olunan yerel potansiyellerin açığa çıkarılması ve ortaklaşa kararlaştırılarak uygulanmaya başlanan yeni ve sürdürülebilir kalkınma fikrinin yerel yönetim, kamu ve sivil toplum kuruluşları işbirliğinde ortaya atılmış olması nedeniyle söz konusu kırsal kalkınma faaliyeti ankete dahil edilmiştir.
Antalya (Elmalı)	Türkiye'de en çok sera üretimi yapılan ilçe olan Antalya'nın Elmalı ilçesi 2015 yılından beri düzenli olarak Tarım Fuarı düzenlemektedir. Çok sayıda yerli ve yabancı firmanın katılım sağladığı fuar ilçeye ekonomik ve sosyal anlamda katkı sağlamaktadır. Elmalı Belediyesi, ilçe tarım müdürlüğü, ziraat odası ve diğer tarım sektörü paydaşlarının ortaklaşa fikri olarak planlanan tarım fuarı 2023 yılında ilçedeki sera üretiminin 30 bin dekara ulaşmasını ve ilçeye yapılan yatırımların artırılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca Ulusal Tarım Stratejisi Kırsal Kalkınma Planı çerçevesinde, Gıda Tarım Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürütülen "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı'nın 11. Etapında Kırsal Kalkınmayı Destekleme Programının 11'inci etabı kapsamında Elmalı'dan 17 proje bakanlıkça onaylanmıştır. Program kapsamında kabul edilen projeler, bitkisel ürünler, hayvansal ürünler, yenilenebilir enerji, yenilenebilir enerji üreten sera yapımı, tarımsal üretime yönelik sabit yatırım, çiftlik geliştirme faaliyetleri gibi çeşitli alanlardadır. Bölgede yaşanan sorunlara sürdürülebilir ve yeni çözümler bulma konusunda yerel aktörlerin birlikte oluşturdukları proje sayısının fazla olması söz konusu ilçede gerçekleştirilen kalkınma çalışmalarının kırsal kalkınma alanında gerçekleştirilebilecek sosyal inovasyonlara zemin hazırlayacağı düşüncesinden hareketle Elmalı ilçesi de anket kapsamına alınmıştır.
Denizli (Buldan)	Denizli ilinin Buldan ilçesi Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) programı kapsamında desteklenecek tedbirler arasında yer alan "Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması-LEADER Yaklaşımı" kapsamında yerel düzeyde kalkınma stratejilerinin uygulanmasına sağlanan finansal desteği almaya hak kazanmıştır. Bu proje ile kırsalda kapasitenin geliştirilmesi, kırsal alanın sosyal, ekonomik, çevre ve kültürel mirasın korunmasına destek olunmasının hedeflenmektedir. Kültürel etkinliklerin teşvik edilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi, kültür varlıklarına yapılacak yatırımlar, turizm ve rekreasyon çalışmaları, yerel ürünlerin geliştirilmesi, doğal, kültürel ve tarihi mirasın korunması eksenlerinde gelişimi amaçlayan proje kapsamında oluşturulan yerel eylem grupları tarafından Yerel Kalkınma Stratejilerinin belirlenmesi planlanmaktadır. İlçede Buldan Belediyesi ve Denizli ili Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun (TKDK) işbirliğini ve katılımcılığı temel alan kalkınma faaliyetleri ilçenin anket kapsamına alınmasında etkili olmuştur.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Peyman UYSAL
Doğum Yeri - Tarihi	09.06.1978 ANKARA
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Kocaeli Körfez Fen Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği Yüksek Lisans Programı
Tez/Konusu	Türkiye’de Süt ve Kırmızı Et Piyasalarında Asimetrik Fiyat Davranışı
Yabancı Diller	İngilizce, Fransızca, İspanyolca
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Uluslararası hakemli ve indekslerde taranan dergilerde yayınlanan makaleler Koç A.A., Özdamar Ö., Uysal P. , "The Economic Determinants of Food Security in the MENA Region", International Journal of Food and Beverage Manufacturing and Business Models (IJFBMBM), vol.2, pp.1-19, 2017. <u>Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceeding) basılan bildiriler.</u> Uysal P., Koç A. A. (2017), “Preconditions for Social Innovation in Rural Development: Best Practises in Turkey”, 15th European Rural Development Network (ERDN) Conference, 3-4 Ekim 2017, Eisenstadt, Avusturya. Koç A. A. - Özdamar Ö., Uysal P. (2016) “The Economic Determinants Of Food Security In The Mena Region”, 158th EAAE Seminar: Euro-Mediterranean Cooperation in Sustainable Agriculture and Food Security: Policies, Sustainability, Marketing and Trade, 08 - 09 Eylül, Chania, Yunanistan. <u>Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan bildiri kitabında basılan bildiriler</u> Koç A. A., Bayaner A., Uysal P., Subaşı S. (2016), Türkiye Tarım Sektöründe Faktör Talebi ve Toplam Faktör Verimliliği, 12. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 25-27 Mayıs 2016, Süleyman Demirel Üniversitesi, s: 859-868.	

Koç A.A., Bölük G., Uysal P. (2014) "Gıda Arz Zincirinde Yeniden Yapılanma Ve Küçük Tarım İşletmeleri", Ankara Üniversitesi Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu , Ankara, 30-31 Ekim 2014, ss.3-10.

Koç A.A., Özdamar Ö., Uysal P. (2014) , "Mena Ülkelerinde Gıda Güvencesi: Mikroekonomik Reformların Ekonomi Politikası", Econharran Ulusal Ekonomi Kongresi, Şanlıurfa, 23-24 Ekim 2014, ss.3-10.

İŞ DENEYİMİ

Stajlar	Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü, 2000
Yurt Dışı Deneyimi ve Burslar	CIHEAM (International Center for Advanced Mediterranean Agronomic Studies) -IAMZ Mediterranean Agronomic Institute of Zaragoza) “Agro-Food Marketing” Uluslararası Master Programına Türkiye’den tam burslu olarak kabul edildim ve Temmuz 2013-Aralık 2013 arasında program derslerine katıldım. CIHEAM (International Center for Advanced Mediterranean Agronomic Studies) -IAMZ Mediterranean Agronomic Institute of Zaragoza) tarafından 2014 Kasım ayında düzenlenen “Methodological approaches to assess and manage food price volatility” adlı uzmanlık kursuna burslu olarak kabul edilerek katıldım ve sertifika aldım.
Projeler	2014 Kasım-2016 Ocak tarihleri arasında TAGEM Ar-Ge Projeleri Destek Programı Kapsamında yürütülen TAGEM/14/Ar-Ge/62 numaralı “Türkiye’de Tarımsal Destek, Ar-Ge ve Yatırım Harcamalarının Etki Analizi” başlıklı projede araştırmacı Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) bünyesinde 2812 numaralı “Türkiye’de Kırsal Kalkınmada Sosyal İnovasyon” başlıklı Doktora Tezi Projesinde Araştırmacı
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi 2010-2018
E-Posta	peymansancak@hotmail.com peymanuysal@akdeniz.edu.tr